

Оксана Ременяка

АЛЛА ГЕРБУРТ-ЙОГАНСЕН: **ПОРТРЕТ НА ТЛІ ЕПОХИ І ЛЮДЕЙ**

Оксана Ременяка

**АЛЛА ГЕРБУРТ-ЙОГАНСЕН:
ПОРТРЕТ
НА ТЛІ ЕПОХИ І ЛЮДЕЙ**

Київ — ІПСМ НАМ України — 2024
Kyiv — MARI NMU — 2024

УДК 94(477)-054.73

Р37

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України
(протокол № 11 від 24 грудня 2024 року)

Дослідження стало можливим завдяки науковому стажуванню авторки в рамках міжнародного академічного обміну, здійснюваного програмою ім. Фулбрайта в Україні. Стажування відбувалося в Інституті Гаррімана Колумбійського університету (Нью-Йорк, США, 2019/2020), а також завдяки грантовій підтримці дослідження, наданій Фондацією Гетті (Лос Анжелес), координованою Бібліотекою Гертзіана, Інституту історії мистецтва Макса Планка (The Getty Foundation, Los Angeles, coordinated by the Bibliotheca Hertziana — Max Planck Institute for Art History, Rome).

Рецензенти:

О.К. Федорук, академік НАМ України,

доктор мистецтвознавства, професор

Г.І. Веселовська, доктор мистецтвознавства, професор

І.Б. Савчук, доктор мистецтвознавства, професор

Наукове видання

Ременяка О.С. Алла Гербурт-Йогансен: портрет на тлі епохи і людей : монографія / ІПСМ НАМ України; О.С. Ременяка. Київ : ІПСМ НАМ України, 2024. 128 с.: іл.

ISBN 978-617-8340-05-6 PDF

У монографії розглянуто творчий доробок яскравих представників мистецького середовища Києва та Харкова 1920–1930-х років, розповідається про думки та настрої українських інтелектуалів у роки великого терору. Розповідь побудовано на архівних матеріалах, які стали безцінним джерелом інформації про відомих особистостей довоєнного Харкова. Дослідження проведено на основі архівних матеріалів Бахметевської колекції архіву Колумбійського університету та приватного архіву Ганни Щепко і стосується листів Майка Йогансена та Михайла Бойчука до Алли Гербурт-Йогансен та кореспонденції мешканців Ді-Пі таборів.

The monograph examines the creative work of prominent representatives of the artistic environment of Kyiv and Kharkiv in the 1920s and 1930s, describes the thoughts and moods of Ukrainian intellectuals during the years of the Great Terror. The story is based on archival materials that have become an invaluable source of information about famous personalities of pre-war Kharkiv. The research was conducted on the basis of archival materials from the Bakhmeteff Archive of the Columbia University Butler Library, the private archive of Hanna Shchepko, and concerns letters from Mike Johansen and Mykhailo Boichuk to Alla Herburth-Johansen and correspondence from residents of the DP camps.

ISBN 978-617-8340-05-6 PDF

© О.С. Ременяка, 2024

© ІПСМ НАМ України, 2024

*В один з травневих ранків, у парку, переораному
недавніми ще бомбами, серед безмірно недоречного
спокою, коли минуле безповоротно скінчилося,
теперішнього не було, а майбутнє не починалося,
й не знати було, коли почнеться і чи почнеться
взагалі...*

Життєпис тяжить над кожним

Юрій Шерех

У дослідженні архівних документів українських митців, змушених у період другої світової покинути свою батьківщину, акцент робився на їхній творчий доробок, збереження і розвиток національних традицій, тоді як загальна тема українського біженства від більшовицького режиму відігравала роль «тла» для основного матеріалу. Проте початок активної фази війни Росії проти України змінив фокус — події майже столітньої давнини, наче за трафаретом, ідеально накладались на наше сьогодення, коли тисячі українців, вкотре позбавлені права жити на рідній землі, змушені шукати прихисток у світі. Знову неймовірна, невинувачена жорстокість, неконтрольована злість загарбників, знову та ж тактика випаленої землі, знову українці покидають рідні домівки, рятуючись від агресії неадекватного сусіда.

Саме рефлексія на події II світової війни утікачів з України, збережена у їхніх листах, дозволяє більш чітко уявити психологічний стан біженців, дає можливість провести паралелі між минулим і сьогоденням бо, як ми бачимо, невивчені уроки історії, зазвичай повторюються помноженою у стократ трагедією.

Документи українських біженців, використані у дослідженні, походять переважно з архіву бібліотеки Батлера Колумбійського університету (Нью Йорк) і знаходяться у фонді відомої журналістки, письменниці, громадської діячки Любові Дражевської¹.

¹ Любов Артеміївна Дражевська (12.09.1910, Харків — 29.04.2006, Нью Йорк). Журналістка, перекладачка, письменниця, громадська діячка, геолог за освітою. Перша дружина Юрія Лавріненка. Батько — Артем Дражевський — член партії есерів, розстріляний у 1939, мати Олена Устінова — лікар-педіатр. У 1919-25 рр. навчалась у Харківській гімназії, в якій українську мову викладав Майк Йогансен. У 1928 закінчила хімічну профшколу у Харкові, у 1935 — навчалась у Харківському університеті, проте не закінчила його через арешт чоловіка, Ю. Лавріненка. У 1948 закінчила Гете Університет у Франкфурті на Майні. У 1958 отримала ступінь магістра з геології у Колумбійському університеті (Нью Йорк). Співробітниця і член УВАН. До 1972 р. працювала куратором мінералогії у Патерсонському музеї, Патерсон, Нью Джерсі. Одночасно працювала журналістом, перекладачем, редактором для американських і українських установ.

«Історія культурних зв'язків між Україною і Росією — це історія ще великої і ще не закінченої війни. Як усяка війна, вона знає наступи і відступи, знає перекинчиків і полонених. Історію цієї війни треба вивчати. Чому б не видати солідну збірку праць про українсько-російські культурні зв'язки, як вони були, а не як їх препарує Москва чи наш власний провінціалізм?» — писав Юрій Шерех (Шевельов) у своєму есеї «Москва, Маросейка»², вперше надрукованому у часописі «Нові дні» у 1954 році. На жаль, слова одного зі знаних українських інтелектуалів не отримали ані належного усвідомлення, ані належного втілення нащадками його літературної спадщини.

Проте прогалини, що виникли внаслідок препарції Москвою української історії, частково заповнюють листи біженців — живих свідків давноминулих подій, що дозволяють простежити причинно-наслідковий зв'язок з сьогоденням, допомагають зрозуміти психологічний стан людей, змушених стати вигнанцями, безґрунтями, які впродовж усього свого життя прагнули знайти орієнтир у пошуках рівноваги та нового ґрунту поза втраченою батьківщиною.

Україна міжвоєнного і повоєнного часу втратила вагому частку пасіонаріїв — цвіт української інтелектуальної еліти, рятуючи власне життя, змушений був покинути батьківщину. Цей “великий ісход” з рідної землі спричинив потужний розлом культурних процесів в Україні, дав поштовх до трагічного експерименту над культурним надбанням однієї з найбільших країн Європи, яке нищили, викрадали, привласнювали. Українці тікали від «освободітелів» у чому стояли, рятуючи себе і своїх дітей. Вжити за всяку ціну, щоб зберегти покоління, зберегти традиції, щоб розповісти світу про усі ті страшні

² Юрій Шерех Москва, Маросейка// Юрій Шерех Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї. — В-во Пролог: Нью Йорк, 1964. — С.42.

злочини, які чинили більшовики — такою вони бачили своє подальше призначення.

У листах до своєї подруги, Оксани Буревій³ Люба Дражевська описує свої поневіряння на чужині: «...Моя «освіта» дуже поглибилась і що більше я спостерігаю путешнє життя, то краще розумію відносини у нас на Україні. Тільки тепер я зрозуміла, що значить нормальне життя і до якого стану довели нас і нашу країну»⁴.

«Нам треба старатися не розгубитися. Так садиноко туп на чужині. Боже, кажуть, тільки втрапивши розумієш, що мав. Отже і я тільки зараз зрозуміла, що мала батьківщину, хоч яку водночас і нещасну і вредну.

Я була у Києві уже тоді, як він був майже порожній. Я проїжджала порожніми прекрасними вулицями з якими у мене були зв'язані всякі спогади і якесь особливе обожування міста, я трохи не заплакала, побачивши Університет, Академію і все це порожнє. Порожнєча може бути дуже страшною... А потім жакливий наповп людей, що лишали місто. Ти, певно, бачила біженські наповпи, я їх бачила досить, але ні один не виглядав так трагічно, як похід з Києва. Тут у нас все спокійно, але ні одної хвилини не забуваєш, що не дома. А що буде далі?»⁵.

Той самий контраст почуттів знаходимо у щоденнику Любові Дражевської — який вона вела у Ді-Пі таборі (D.P. — Displaced Persons — переміщені особи):

³ Дочка Костя Буревія, письменника, критика, мистецтвознавця, відомого під псевдонімом Едвард Стріха, розстріляний у 1934 за так звану «кіровську справу». Дочка з матір'ю під час війни емігрували спочатку до Німеччини, а у 1949 — до США, де видали частину врятованої спадщини Костя Буревія.

⁴ Лист Л. Дражевської до Оксани Буревій від 11.07.1944. Lubov A. Drazhevs'ka Collection. Box II-2. BAR, RBML, CUL.

⁵ Лист Л. Дражевської до Оксани Буревій від 25. 07.1944. Lubov A. Drazhevs'ka Collection, Box II-2. BAR, RBML, CUL.

«Міпенвальд — табір у горах і знову незмінні діпішки. Ненормальна Єлена Іванівна не може спати ночі, боючися репатріяції. Будить сусідів: «Як ви можете спати, коли лишилося жити не більше 2 місяців! Ви мене ніколи не переконаєте, що нас ніколи не репатріюють! Я точно знаю, що нас віддадуть більшовикам!» — а кругом гори, блакитний Ізар, спокій, краса. Діпішники як прокляте плем'я серед тих гір — бояться, сваряться, скаржаться. Тоска»⁶.

Читаючи документальні свідчення українських біженців 1940-х, відчуємо повне *déjà vu* з ситуацією біженців з України 2022 року, які були змушені покинути батьківщину через війну, розв'язану Росією:

«І далі суха тепла осінь... до Саксонії прийшли «наші». Кілька днів була непевність — одходили американські частини. І зразу ж почали з'являтися перші советські. На кількох автах (легкових) приїхали офіцери, а далі пішки, наповном, незграбною масою йшло військо... На загал виглядали росіяни гірше, як розбиті німці. Важкий запах ішов од війська — попу, брудної білизни, чобіт... І зразу почали вони намагатися «організувати» де що тільки можна і висилати голодним і обідраним родичам...

Сьогодні під ранок мені приснився кошмар, гірше якого не буває: ми вчасно не утікли від советів...»⁷.

«... в житті багато бачила: була під бомбами, фронт через нас проходив, ми, дурні, бігали по воду, коли кулі свистіли, а сусідку убило. Я одного разу стояла коло дверей, а куля вдарила в двері сантиметрів 10 від моєї голови»⁸.

Ймовірно подібний «кошмар» сниться сьогодні й мешканцям Бучі, Гостомеля, Ірпеня, Маріуполя, тим біженцям з України, яким пощастило вижити.

⁶ Щоденник Л. Дражевської від 27.08.46. Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-7, Folder 9; BAR, RBML, CUL.

⁷ Щоденник Л. Дражевської 07/08.1947; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-7, Folder 9; BAR, RBML, CUL.

⁸ Лист Л. Дражевської до Л. Марголіної від 31 серпня 1976 р. Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box-II-5. BAR, RBML, CUL.

Зірвані з кореня, відірвані від батьківщини українці Другої світової, проявляли чудеса самоорганізації — у ДіПі таборах облаштовувались прекрасні театри, засновувалась видавнича справа, друкарні, гімназії, народні школи, будувались церкви — все те, що потрібно було для життя гідного людини, для повноцінної освіти, формування ідентичності. Старше покоління усвідомлювало, наскільки важливо дати добру освіту своїм дітям — майбутнім поколінням свідомих українців, носіїв материкової культури в екзилі.

Любов Дражевська, чудова журналістка і хронікер українського життя у ДП таборах в одному з листів до свого товариша писала:

«Пишете, що Конфуцій у 60 років зрозумів «веління неба», а Ви — ні. Я теж ні. Іноді мені здається, що все ж таки наді мною висить «веління неба» хоч прохи зафіксувати що пережило моє покоління»⁹. І вона писала, фіксувала, впорядковувала свої записи, публікувала в газетах статті про життя українців.

Одна зі статей розповідає про життя в українському ДП таборі: «...піна дрібних амбіцій і таборової боротьби «коритників» не заглушили і не зупинили вільного струму нашого національного життя, прагнень до організованості, до об'єднання, до культурного й релігійного життя. (...) Пригадую, як у серпні 1945 року понад 2 сотні українських емігрантів з різних земель і різних поколінь були посаджені за ґрати у таборі Герфа за 7 км від советської зони. Буквально за кілька днів ці емігранти перетворили півзруйновані дерев'яні бараки в організоване селище з церквою, клубом, школою, бібліотекою, курсами ... За тиждень був організований концерт, що всім підніс настрій. І то все робилось безплатно, все в умовах чуток про репарацію, в умовах загального переляку, нервовості й виснаженості щойно минулої війни»¹⁰.

⁹ Лист до В.П. Соколова від 15 листопада 1970 р. Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-4; BAR, RBML, CUL.

¹⁰ Любов Дражевська «Українська еміграція йде в розсіяння» // Вінніпег, Ман. — 1 жовтня 1949. — Число 689. — С.2.

З упевненістю можна сказати, що здатність українців до самоорганізації, волонтерський рух в сучасній Україні — це логічне продовження допомогових комітетів, заснованих українськими біженцями у ДіПі таборах.

Справедливими є слова того ж Шевельова про українську еміграцію, яка «...була просто малою часткою українського суспільства і ділила з ним усі його хибі»¹¹. Проте маючи можливість розвиватись у вільному світі, не притиснена тоталітарною сваволею Росії, українська еміграція проявила також свої найкращі якості — чудеса самоорганізації, інтелект, взаємодопомогу.

З тої ж статті: «...Та ж Герфа мені згадалась, коли на весні 1948 року я була в Гіссені і бачила з якою завзятістю українці ремонтували бараки для українського робітничого виселку. Та ж завзятість світилася в очах вихователек дитячих садків, в очах нашого Нестора Городовенка, у бандуристів, у всіх тисячах наших людей, що скромно і віддано працювали й творили, що жили й живуть ідеєю України.

У колишніх гаражах постали церкви, чудесно прибрані сотнею любливих рук, по всіх таборах працювали школи, бібліотеки, клуби. Найкращі наші театри, музичні гуртки і солісти могли творити завдяки щирій і активній підтримці всієї емігрантської спільноти. Українська Вільна Академія Наук могла видати наукові праці лише завдяки жертвості і вчених і емігрантів, що збирали кошти на видання»¹².

Один за одним у листах, щоденниках, постають колоритні постаті української культури, з якими зустрічається Любов Артемівна, фіксуючи свої враження у щоденнику. Видатного українського диригента

¹¹ Юрій Шерех (1941-1956) (Матеріали для біографії) // Юрій Шерех Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї. — В-во Пролог, Нью Йорк, 1964. — С. 28.

¹² Стаття Дражевської «Українська еміграція йде в розсіяння». — «Вінніпег, Ман. — 1 жовтня 1949. — Число 689. — С.2.

Нестора Городовенка¹³ вона зустріла у ДП таборі: «А вчора концерт бандуристів викликав гордість за наших людей, нашу націю і традиції. Хлопці, як один — чорняві, струнки і спів їх бере за серце. Цікава суперечливість у наших людей: з одного боку талановитість і краса, а з другого... 26 партій у Мюнхені...»¹⁴. Очевидно, тоді ж Любов Артемівна взяла у Нестора (на афішах значилося: «Хор Нестора») інтерв'ю, фрагменти якого знаходимо у її щоденнику:

«...А розкажіть, як ви в Париж їздили... чи бачилися з українською еміграцією?

— Аякже! Шофер таксі українець був ну і возив мене куди я хотів. На умовному місці чекав мене. Я в Кошиця ночував — цілі ночі розмовляли і плакали...

— Був на прийомі в Кремлі. Сталін спитав: «Чому не співаєте Борзнянського? (а Сталін добре знає духовну музику, бо був у семінарії)

— Та то ж духовна музика!

— А ви слова змініть!

— Цікаво дивитися на обличчя Н[естора] коли він диригує. Воно повністю одбиває пісню, живе нею. Мінливе і виразне надзвичайно. Пані Кахно розповідала як він пояснює зміст пісень на репетиціях. От що вона розповідала про «Ластівочку»:

¹³ Нестор Городовенко — український хоровий диригент і педагог, родом з Полтавщини, співпрацював з Кошицем. З 1917 у Києві викладав у 2-й Українській Гімназії, диригував хором Київського Університету. Був диригентом капели Дніпросоузу, пізніше — Державна Українська Мандрівна Капела — Думка. 1919-38 лишався на чолі ДУМКА як мистецький керівник і головний диригент, гастролував в Україні, виступав за кордоном, здобувши великий успіх. З 1930 — професор Київського Музичного Інституту (пізніше Консерваторії), керівник диригентського відділу. 1938 був усунутий владою від керування, а капела з політичних причин реорганізована. У 1942 керував у Києві хором з колективу співаків ДУМКА. На еміграції продовжує диригентську працю — в Німеччині хор «Україна», в Канаді — хор в Монреалі. (Енциклопедія українознавства. Т. 2. — Paris-New York, 1955-57 — С.417-418).

¹⁴ Запис Дражевської у щоденнику від 27-28.08.1946. Bakhmeteff Archive Lubov A. Drazhevs'ka Collection. Box 7. BAR, RBML, CUL.

«Та ви не кричіть як баби! Ви ж співаєте за хлопчика, ну ви собі уявіть: стоїть малий під вікном, а сопля через всю губу!». Ще Н. розповідав мені про свої концерти в Парижі: «Поприходило повно українських емігрантів, і от один вигукнув «Заповіт», а не знаю чи нам можна його співати. Ну ми заспівали, а вони всі як почали плакати і головами об стіни б'ються»¹⁵.

В одному з листів до свого друга Володимира Соколова Дражевська відповідає на поставлене питання: «Де і яким чином виникли помилки, що привели до мук і смерті стількох людей? — Я думаю, що справа в одній «помилці» — приходу до влади більшовиків у 1917 році. Терор розпочався відразу і у різних формах продовжується до сьогодні»¹⁶.

Не уникнули терору більшовиків і мешканці ДіПі таборів — колишніх громадян СРСР намагались виявити і повернути до Росії. Про один з таких випадків Любов Дражевська розповідає у своїй статті: «Березень 1946 року. Німеччина, типовий ДП табір: сірі касарні, ранкова кава в бляшанках від консервів...

6 березня приїхала машина а в ній советський офіцер і перекладач. Вони пішли до канцелярії УНРРА і почали вимагати списки колишніх громадян ССРСР. Люди зібрались у дворі, а коли офіцер вийшов з бюро почали йому загрожувати. Офіцер і перекладач злякались і побігли, хтось жбурнув у них картоплю, далі вони вибігли за браму табору — а там виявилось, що авта нема бо шофер утік.

«Страшно було дивитися — біжить він, що є сили, а за ним наші — доженуть і б'ють як попало, а він тільки закривається...» — розповідали свідки.

Врешті приїхала американська військова поліція, забрала офіцера і перекладача до лікарні, а на місці заарештувала кількох людей з наповну.

¹⁵ Запис у щоденнику від 27-28.08.1946. Lubov A. Drazhev's'ka Collection Box 7. BAR, RBML, CUL.

¹⁶ Лист до В.П. Соколова від 15 листопада 1970 р. Lubov Drazhev's'ka Papers; Box II-4; BAR, RBML, CUL.

...люди просто не втрималися. Мучилися все життя, ненавиділи все життя і от тут — близько така «ненавиджена морда» ще й вимагає списки тих людей, яких мучила все життя.

Советчики, не довго побувши в лікарні, почали вимагати суду над винними.

11-12 квітня відбувся суд над людьми, що були заарештовані «на місці злочину», але численні свідки довели, що заарештовано було випадкових людей і жодний з них участі в побитті не брав. Двоє обвинувачених були засуджені на короткі терміни ув'язнення «за участь у заколоті»

Советчики не заспокоїлись. Душа їх прагнула помсти і вони добилися в американській владі дозволу приїхати до табору і відшукати злочинців.

Врешті вони вказали на 22 чоловіків, яких заарештували, проте 8 вдалось довести свою непричетність — над рештою був суд. Офіцер Лобанов давав покази абсолютно брехливі, інші свідки його викрили. Під час суду невинними було визнано ще 12 чоловік, врешті засудили двох до 10 років примусових робіт, вони відбували покарання у п'юрімі в Штутгарті, проте через рік їх помилували і пізніше вони виїхали до Канади»¹⁷.

У архівних документах, які дбайливо зберегла Любов Дражевська розкриваються долі і характери її колег і друзів у «странствіях по апокаліптичному світу» — Алли Гербурт-Йогансен, Оксани Буревій, Оксани Линтварьової-Чикаленко, Ізидори Косач-Борисової, Миколи Рахманінова, Бориса Мартоса, Михайла Ветухова, Йосипа Гірняка, Тетяни Смирненко-Тропе та інших, тих носіїв української культурної, мистецької традиції, завданням яких в ідеалі повинно було б бути олюднення держа-

¹⁷ Л. Дражевська 3 пригод золотопогонного ловця дніпівських душ (До історії репатріації) // Українські вісті. — 1948. — Числа 30, 31 (182,183).

ви, формування її обличчя і голосу у світовому хорі культур. Проте вони повсякчас змушені були витратити усі свої життєві сили на виживання.

Цікавими в сенсі алюзій на політичні реалії повоєнної Європи є рефлексії на події в Європі Алли Гербурт-Йогансен, близької подруги Любові Дражевської — зокрема на військове вторгнення у Чехословаччину 1968 року — вони вражають своєю далекоглядністю і майже пророчим баченням проблеми: «А хто тепер не в кризі? Гангрена російського безпорядка розповзлась по всьому світі в тій чи іншій формі. Ми теж в кризі або за дві танкові години від тої кризи...»¹⁸.

Той факт, що робота радянської/російської пропаганди розпочалась не сьогодні і не вчора, а відразу після війни, багато що додає до розуміння принципів роботи советських спецслужб, а отже методів боротьби з ними. У листах тої ж Алли Гербурт-Йогансен читаємо: «Совети досконало організували туп попутчиків і пропагандою заловили в свою сітку дурну масу: шалопаїв, недоучок, домашніх го-сподинь і старих бабушок, які виходять на вулицю і демонструють за поддавки Советам. Наприклад вони кричать за роззброєння Заходу но про роззброєння Москви мовчать. ... Бо єдино хто не хоче роззброїтися і хоче війни, це Москва. Неприємно те, що навіть в німецькому Уряді сидять її помішники. Про це старалася Москва роками: підірвати з середини ...А я так люблю чисте повітря і хороші парфюми»¹⁹.

«Шпіони, шкідники, пропагатори це є та колона, що її капітеллю являються терористи»²⁰

¹⁸ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 01-02.09.1968; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 2; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹⁹ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 30.10.1983; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box 4, Folder 6, Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL. Columbia University Libraries.

²⁰ Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6, Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL. Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 08.09.02.1979; Там само.

«Цікаво мені, що хвиля духовного здичавіння, як наслідок війн, що розпалює і веде від початку свого існування Москва, заливає всі країни, бо всі втягнені в спільну катастрофу»²¹. Завдяки листам стираються кордони між світами — світом, який довго існував за залізною завісою і вільним світом утікачів-безгрунтян. Поступово ми стаємо єдиним цілим — суспільством, яке виборює своє право на ґрунт, державу, волю. Доля кожного біженця, це всесвіт, що не відбувся на своїй землі. Емоційний та інтелектуальний світ епістолярію українських скитальців, їхній біженський досвід є безцінним у реаліях сьогодення.

Історія повторюється, наче блукає по колу, розірвати яке ми усі прагнемо і шукаємо способи це зробити. У конкретному досягнути загальне, а в загальному не втратити особистість. У нашому випадку встановити трансісторичні інваріанти, тобто незмінні відносини у межах певних структур (біженців), що існують в чітко окресленому, але відносно тривалому історичному проміжку часу.

Про талановиту художницю, ученицю Івана Падалки, другу дружини Михайла Бойчука — Аллу Гербурт-Йогансен (27.12.1901, Харків — 1993, Мюнхен) маємо кілька побіжних згадок у наукових виданнях²², вийшли друком фрагменти її спогадів про Майка Йогансена²³, публі-

²¹ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської від 11 липня. Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6, Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

²² Білокінь С. І. Бойчук та його школа. — Київ: Мистецтво, 2017. — С. 10-11, 69, 73; 3і спогадів Алли Гербурт-Йогансен // Йогансен М. Вибрані твори / упоряд. Р. Мельників. Вид. друге, доповн. Київ: Смолоскип, 2009. С. 725–733.

²³ Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років. Київ: Ніка-Центр, 2006. 384 с.; Соколюк Л. Михайло Бойчук та його школа. Харків: Видавець Савчук О. О., 2014. 386 с.; Смолич Ю. Розповіді про неспокій. Йогансен // Смолич Ю. Твори у восьми томах. — Т. 7. — Київ «Дніпро», 1986. — С. 97 — 141; Куліш В. Слово про будинок «Слово». Спогади. — Торонто, В-во «Гомін України», 1966.

кації у пресі²⁴, переважно акцентують на сімейному житті з Майком Йогансеном, їхньому розлученні та знайомстві Алли з Михайлом Бойчуком²⁵.

Алла Гербурт-Йогансен (іл. 1) була талановитим графіком, оформила чимало дитячих книжок, написала і видала кілька дитячих оповідань. Доля звела її з дивовижними людьми — навчалась у Івана Падалки, товаришувала з Любою Дражевською (іл. 2), першою дружиною Юрія Лавріненка, весь той «третій Харків», як символ українського урбанізму, проголошений Хвильовим був її природнім середовищем — Юрій Шевельов, Гордєєв,

Іл. 1. Алла Гербурт-Йогансен, 1930-і рр.

²⁴ Цимбал Я. Актриса, художниця і поетка. Режим доступу: <http://litakcent.com/2017/01/20/aktrysa-hudozhnycja-i-poetka/> (дата звернення: 08.01.2021).

²⁵ Про «Спогади» Юрія Смолича маємо цікавий відгук Алли Гербурт у листі до Люби Дражевської від 27.09.1976: «З сумом почула і прочитала звістку в тутешній «Християнській Голосі» про смерть Ю. Смолича. Стаття про нього була напрочуд добра і вірна, написав здається Зенон Пеленський — колишній Ганін співробітник по радіо «Свобода». Добре його оцінив, як письменника і не запламував за те, що дався себе пригнобити комуністичній владі. Подав кілька фактів, що свідчать про нарешті чистоту його совісті. Комуністична влада, не зважаючи на те, що знищила його як творчу індивідуальність, ніколи з повним довірям до нього не поставилась, хоч і нагородила про око всякими медалями. Зате Зенон Пеленський помилився в оцінці художника Касьяна. Це був запроданець до мозгу костей. І не треба було йому співати дифрамби і клякати привселюдно, як Смоличу, бо він своє чорне діло робив на високому рівні в кабінетах НКВД». Також про спогади Ю.Смолича у листі до Марголіної від 25 серпня 1976 р. згадує Л. Дражевська: «Перечитала Спогади Смолича про 1920-30 роки (Я його добре знала, він бував у нас дома). Спогади переповнені брехнею. Тепло (але фантастично) описує своїх друзів (і моїх знайомих — М. Йогансена і Л. Коваліва) і не згадує, що вони загинули в тюрмах.

Іл. 2. Любов Дражевська, 1940-і рр.

Василь Єрмілов, Ветухов, Сими-ренки, Іван Розгін, Євєнія Туркало-Розгін, Оксана Линтварьова, Оксана Буревій, Юрій Лавріненко, який називав Аллу «найтеплішою людиною з усього того оточення харківського».

Тут вона зустріла Майка Йогансена, який на довгий час став її чоловіком, тут вона познайомилась з Михайлом Бойчуком і той недовгий період, відведений їхньому кохання став найсвітлішим і найщасливішим часом у її житті.

Алла Вікентієвна боялась торкнутись відкритої рани своєї душі, розбудити тугу, «ту при-спану, з якої складалась»²⁶ — трагічної загибелі обох чолові-

ків та власних поневірянь, на прохання ж дочки Ганни записати спогади відповідала відмовою — а раптом ті записи потраплять у «невідповідні руки»... Проте біль втрат, неймовірні страждання, боротьба за життя двох своїх дітей, мусили вийти на поверхню і врешті виходили — у листах до найближчої подруги, теж

²⁶ Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 3. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 12.11. 1969, лист Алли Гербурт Любі Дражевській.

харків'янки, Люби Дражевської²⁷. Фрагменти, окремі фрази, влучні метафори, від листа до листа склались у цілісну картину життя непересічної жінки, коханої двох геніальних чоловіків, двох протилежностей — Майка Йогансена і Михайла Бойчука.

«Ніяка історія ніколи не показує, не може й не хоче показати повноту минулого, бо повнота минулого невідворотна»²⁸ — писав Юрій Шевельов. Проте пусті шпаринки історії, утворені тією невідворотністю, заповнюються вагомим епістолярієм українських утікачів.

Життя Алли Гербурт ніколи не було легким — у 17 років вона разом з чотирма сестрами залишилась сиротою. Батько, Вікентій Гербурт-Гейбович — інженер-технолог, професор Харківського технологічного інституту, з роду польських шляхтичів, мати — Людмила Праведник з родини вчителя з Полтави, померли у 1918 році. Вони провідували сина своїх друзів, який лежав у військовому госпіталі і заразились тифом — батькові було 50, мамі 46²⁹. Сімнадцятирічна Алла змушена була опікуватись молодшою сестрою Іриною. Рано пішла працювати — влаштувалась секретаркою у контору Мельстрою, що знаходилась у Харкові на вулиці Свердлова (тепер Полтавський Шлях). (іл. 3, 4)

У своїх життєвих перипетіях, складних переїздах, втечах Алла Гербурт втратила чимало документів, зокрема диплом про закінчення інституту, деякі папери змушена була знищити власними руками коли, рятуючи себе і дітей, коли американці пустили советів, переходила

²⁷ Любов Дражевська (12.09.1910, Харків — 29.04.2006, Нью Йорк) — Перша дружина Юрія Лавріненка. Закінчила магістратуру геологічного факультету Колумбійського університету, 1958; журналістка, перекладачка, редактор американських та українських установ, громадська діячка; науковий співробітник Музею мінералогії Прінстона, Нью Джерсі, США.

²⁸ Ю. Шерех Не для дітей. Ст.16.

²⁹ Село Ковалівка на Полтавщині належало Гербурт-Гейбовичам. Наприкінці 19 ст. маєток у Гербурт-Гейбовичів викупили Вільгельм і Еміль Трепке, проте, ймовірно Гербурти залишили собі якийсь клань землі і будинок, де влітку відпочивала родина.

Іл. 3. Вікентій і Людмила Гербурт-Гейбовичі.

до англійської зони у розділеній на частини Німеччині — до Ді-Пі³⁰ табору у Галендорфі. В одному з листів до Люби Дражевської вона згадує про ці втрати: «Якось у мандрах 44го року по Німеччині мені було вкрадено мою посвідку про закінчення Худ. Ін-ту і Ганіну метрику. Після того Ганя і я стали називатись не Гербуртзи, як було у метриці, а Йогансен, згідно з Гаєвою метрикою. Посвідка диплома також може була б для мене корисна. ... Якби я не мала вічної журби про Гая, я могла б переїхати у старечій будинок коло Нового Ульму, де свого часу жила проф. Полонська»³².

Проте якимось дивом їй вдалось зберегти листи — Майкові і Михайлові...

Судячи з документів та спогадів, Алла познайомилась з Май-

³⁰ D.P. — Displaced Persons — табір для переміщених осіб.

³¹ Дочка Ганна народилась після арешту М. Бойчука 10 грудня 1936 року, записати її на прізвище батька було смертельно небезпечно, тому Алла записує дочку на своє дівоче прізвище — про це в одному зі своїх листів з ув'язнення «натяками» пише МЛ. Бойчук.

³² Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetieff collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-3, Folder 3, Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna. Folder 3. Лист від 18.04.1981 від Алли Люби. Тут і далі в усіх цитуваннях, а також в опублікованих у додатках листах збережено правопис і пунктуацію авторів.

Іл. 4. Родина Гербурт-Гейбовичів, 1910-і рр. Алла сидить проворуч.

ком у 1920-х. Перший лист Аллі до Ростова на Дону, де після смерті батьків, вона проживала у родині старшої сестри, датовано 1920 роком: «Так то Аллочко! Я не жартую. Ціль мого життя тепер — щоб тобі було гарно: щоб я зараньше знав, що тобі не можна буде роздобути путівку в Харакс, я не поїхав би сюди і по безплатній, (втрачено — О.Р.) а сам ще заробив би грошей...»³³.

Вона навчалась у Художньо-промисловому Інституті у класі Івана Падалки (почав викладати у ХІІІ з січня 1925 р), там же навчалась Віра Дражевська яка, як і її старша сестра Люба закінчили гімназію,

³³ Лист від 9 вересня 1920 року Майка Йогансена до Алли Гербурт. Приватний архів Ганни Щепко.

Іл. 5. Майк Йогансен на Сіверському Донці, 1925 р.

де викладав Майк Йогансен. Пізніше, між Аллою та Любою зав'ядеться міцна дружба, яка продовжиться усе їхнє життя. Алла вирізнялася інтелігентністю і розумом, талантом і красою її теж Бог не обділив, а Майк завжди цінував талант — як згадувала сама Алла, він «уперто помагав лише здібним і талановитим»³⁴. Саме з цього періоду збереглися два романтичні фото з відпочинку Алли і Майка на Сіверському Донці — на тильному боці Алиної фотографії є напис «Я на Сіверському Донці. 1925 р.». Фото Майка без підпису, проте загальна стилістика, пейзаж на тлі якого він стоїть, дозволяють зробити припущення, що фото зроблені в один час. (іл. 5, 6)

Це був також період написання та публікації уривків першого в українській модерній літературі авантюрно-пригодницького роману Майка Йогансена «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших» спочатку у пресі³⁵ (іл. 7) які були підписані справжнім ім'ям автора, проте трохи пізніше виходить повне видання роману під псевдонімом «Ві-

³⁴ Зі спогадів Алли Гербурт-Йогансен // Йогансен М. Вибрані твори / упоряд. Р. Мельників. Вид. друге, доповн. Київ: Смолоскип, 2009. — С. 726.

³⁵ Мельників Р. Людина з химерним іменням // Йогансен М. Вибрані твори / упор. Р. Мельників. Вид. друге, доповнене. Київ: Смолоскип, 2009. С. 5–30, С. 743.

ллі Вецеліус» (Willy Wetzelius), із зазначенням, що це псевдонім Антона Райнке³⁶, який походить з німецьких колоністів у Запоріжжі, а на обкладинці стояли ініціали перекладача — «А.Г.Г.» [10; 17]. З листа Майка до Алли стає зрозумілим, що вони з Аллою писали або радше переробляли з якогось іноземного джерела роман разом, чи бодай Алла зробила чималий внесок у його написання і що ініціали «перекладача» «А. Г. Г.» належать Аллі Гербурт-Гейбович:

«Аллочка милый дружок. Какая Ты умница-женщина, что прислала пакет с главами. Первую я уже перевел, вторую может-быть начну сегодня. (...) Ты видишь, я несколько успокоился, получив от Тебя письмо и главы. Я Тебя очень люблю за то что Ты Умница, Испорченная Девчонка и Любимица. (...)

Сейчас кончаю переводить главу с Камиллой, Дюверье и прочим. Хорошая глава. Я сделал хуже в переводе, зато сделал ее быстрее, подвижнее. Кроме того сцепил. Девушка, которая работает у miss Wood это Кет — та самая, что с Гарри в следующей главе. Мужчина, который поднял платок имеет отношение к торговцам живым това-

Ил. 6. Алла Гербурт на Сіверському Донці, 1925 р.

³⁶

У Майка справді був друг, німець за походженням — Рейнеке, який під час війни допомагав Аллі Гербурт з її малими дітьми, коли вони опинились у Житомирі і пізніше, коли Алла переходила у Німеччині в англійську зону (аудіозапис свідчень Ганни Щепко).

Іл. 7. Обкладинка першого видання
«Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта
та інших, 1925.

ром — это было ясно и у Тебя, но я еще заставил его следить, где живет Эдит. Разговоры Рикса с Эдит сократил.

У Тебя чудесно про часы — прямо прелестно. Про вещи тоже. Оставил все. Очень хорошо про три золотых шара — это Ты придумала, или оно в самом деле так. Все оставил как есть.

Очень хорошо начало отправления, да и дальше хорошо. Оставил. В медальон поместил карточку полуголой женщины»³⁷.

У дев'ятому розділі роману Йогансен дає читачеві пояснення щодо головної дійової особи якою, як з'ясовується, насправді є сам автор «...чоловік, 28 літ, брюнет. Втім можливо дівчина 23 літ, блондинка, його улюблениця»³⁸. Причому повторює цю фразу через

кілька абзаців знову.

З листа Майка: «Беру папіроску — смотрю на картинку Алжир. Любимица всегда могла бы сделать такую, еще лучше. Зато я не могу.

³⁷ Лист №3 Майка Йогансена Аллі Гербурт, без дати. Ймовіно 1924 р. Архів Ганни Щепко.

³⁸ Йогансен М. Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших // Майк Йогансен. Вибрані твори / упор. Р. Мельників. Вид. друге, доповн. Київ: Смолоскип, 2009. С. 364-365.

Знаєш на чей стиль похож Твой. На стиль хорошего Диккенсовского романа, только у Тебя свежее.

(...) А сокращаю я еще вот почему. У нас с тобой всякое капиталистическое отродие описывается подробно, а прочие пешки, статисты. Так нехай же всі будуть статисти! А тут подписал: Любимица... Целую Тебя крепко, Любимица! Любимица Любимица Любимица!»³⁹.

В одному з листів до Л. Дразевської Алла пише про бібліотеку Майка Йогансена: «Згадую, що Майк, у котрого пам'ять держала все колись прочитане, держав на своїх полицях словники, довідники і книжки з написами авторів, що їх подарували. З легкої літератури він держав лише англійські (що їх одержував з Англії) що їх він читав перед сном, поки засне. Ви ті книжки знаєте, бо часто брали їх для вправи англ. мови»⁴⁰, а у іншому листі доповнює: «Я вважаю, що минув час приватних бібліотек, як було за барських часів. Йогансен мав рацію, що мав лише словники і книги зі свого філологічного фаху. Англійська література була не самоціллю, а ліками, потрібними перед сном»⁴¹.

Ймовірно, що цей роман був однією з містифікацій, які так любив Йогансен. Оскільки він, за свідченням не тільки Алли, але й багатьох інших, виписував усі тогочасні англomовні літературні новинки, то цілком можливо, що фабулу роману «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших» запозичив саме з цих джерел, прагнучи створити твір «зі структурною мотивацією розв'язки» яку, за його переконанням «в нашій (українській і російській) літературі ... мало розробле-

³⁹ Лист Майка Йогансена Аллі Гербурт, б/д. Ймовірно 1924 р. Архів Ганни Щепко. Повний текст листа у додатку 1.

⁴⁰ Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-3. Folder 2. Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna Лист від 16.10.1984 Алла Гербурт Любі Дразевській.

⁴¹ Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 3. Johanson Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 16.03.1971 Алла — Любі.

но» [4; 602] і залучив до цієї захоплюючої роботи свою кохану, у якій стиль «гарного Діккенсонівського роману, тільки свіжіше».

Алла виховувалась у російськомовній родині і Майк снував у листах вишукані лінгвістичні тенета, намагаючись привабити її до свого україномовного світу:

«Приеду... выеду, словом, первого числа місяця липня (Взгляд на календарь — Селянська правда над Ириной (молодша сестра Алли — О.Р.) кроватью.) Впрочем нет — Ты ведь на службе. Считай по пальцам: Січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень. Вот слова вкусные — неправда ли — не то что дохлая латыня январей и февралей»⁴².

Або вставляє до листа вірш, пояснюючи у коментарях на берегах кожне незрозуміле слово:

«За неимением лучшего собираюсь еще угостить Вас собственными стихами — пожалуй что досужая акула подавится таким письмом. Слушайте же терпеливо — в конце будет дешевая премия.

О не забуду тії ночи	Город собственно на украинском
Сніг падав мнякко. Город спав	языке значит огород (горóд)
Лиш Божії дивились очи	«Божії» лишь невинная метафора но здесь это — “die Stadt”
Як сніг його заколивав	Бога нет, Аллочка (убаюкал то есть)» ⁴³

Вже в еміграції Алла Гербурт у листі до Люби Дражевської згадає: «Сестра⁴⁴ з Москви прислала мені стару-престару вирізку з укр. газети з віршем Майка Йогансена «Москва»

⁴² Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-3. Folder 2. Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna Лист від 16.10.1984 Алла Гербурт Любі Дражевській.

⁴³ Лист №2 Майка Йогансена Аллі Гербурт, без дати. Ймовірно 1924 р. Архів Ганни Щепко. Повний текст листа у додатку 1.

⁴⁴ Ймовірно мова про старшу сестру — Людмилу. Вона вийшла заміж за свого кузена, сина рідної сестри батька Вікентія Гербурта Єлизавети, Івана Будного. Вони жили у Москві.

«... і знов бори будов. Провалля брам,
Каньйони вулиць і озера площ,
Озера — дзеркало огнів, огнів, огнів
і люди як крупа, як град, як дощ...»

Треба ж було Майку родитись в цій проклятій країні, що не дала навіть розвипитись йому у доброго письменника, і по з таким великим талантом. Він не міг брати ту дійсність серйозно. Він з нею балакав як дорослий з дитиною, або з дураком»⁴⁵.

Листи Алли Вікентіївни просякнуті великим болем за втраченими друзями, тими, кого вона любила. У всій трагічній повноті вона осмислює непоправність втрат не лише для неї особисто але й для всієї української культури, виразно розділяючи Майка, як інтелектуала, талановитого поета, письменника, вченого і Майка-чоловіка, з яким було зовсім не просто, а іноді нестерпно складно:

«Якщо розплутувати моток, то ниточка все ж поведе у ті роки, придцяті роки, коли родився Гай і коли Майк належав до товариства Левка Ковальова⁴⁶, послідовного противника родинних традицій. Вірі (Дражевській — О.Р.) також довелося скуштувати наслідків передових ідей. Це тяжка кара. Як її не сприймати, але факт остається фактом: нервово-хворе покоління крапка для творчого розвитку»⁴⁷.

⁴⁵ Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 1. Johanson Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 27.12.1969 Алла Гербурт Любі Дражевській.

⁴⁶ Левко Ковалів був найближчим товаришем Майка Йогансена і мав на нього незабавний вплив. Ковалів був соціал-революціонером, есером, фундатором радіомовлення України і першим головою першого Радіокомітету УРСР. Ковалів також був членом «Ліги часу», «НОП-у» (Наукова організація праці), агітував за поширення руху «Геть сором». Розстріляний у 1937.

⁴⁷ Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 3. Drazhev'ska Correspondence Shepko Anna. Лист від 26.06.1980 Алла Гербурт Любі Дражевській.

Про психологічний стан Алли в період життя з Майком Йогансеном у будинку «Слово» у Харкові теж довідуємось з уривка листа: «Василя Сокола і його жінку, що жили в будинку «Слово» я не пам'ятаю. Я була тоді дуже неуважна до людей і подій, була дуже обтяжена своїми справами і «проблемами». Тепер лише можу бачити, як страшно я блукала»⁴⁸.

В одному з листів до Алли Майк, з притаманним йому гумором, написав: «Ви дивовижно порівняли життя наше з мандрівкою. Можна було б ще додати, що на станції, де Ви хотіли пообідати, у буфеті нічого немає, а поки Ви виходили з потяга, у вас поцупили валізу... (Ви удивительно сравнили жизнь наше с путешествием. Можно бы еще прибавить, что на станции, где Вы хотели пообедать, в буфете ничего нет, а пока Вы выходили из поезда, у Вас украли чемодан)».

Напевне це чи не найкраща метафора їхнього спільного життя в епоху терору, коли твоє життя тобі не належить.

Лист Алли з приводу прикрої історії, в яку потрапив Гай, переповнений емоціями, проте саме у ньому знаходимо інформацію про рік розлучення з Майком Йогансеном. Дирекції гімназії в українському таборі у Гайденау, куди Гай поїхав самостійно щоб завершити навчання, не сподобалось німецьке прізвище Гая — Йогансен, його звинуватили у шпигунстві, закрили у пивниці і зумисне кілька днів годували одними оселедцями, доки не приїхала Алла. Це була ще одна серйозна психологічна травма для підлітка: «Я гадаю, що я, як мистець, і бувша дружина Йогансена (те, що у 35 році я з ним офіційно розвелась, нікого не обходить, бо у мене є його дипина (підкреслено А. Й.), заслугувала на будь яку увагу в результаті його керівництва англійською зоною»⁴⁹, але він замість того допустив до знущань над не-

⁴⁸ Там само. Лист від 26.04.1983 Алла Гербурт Любі Дражевській.

⁴⁹ Уповноваженим на англійську зону в справі переселення та організації життя українських ДП на чужині у 1947-48 рр. був директор Якимович. Див.: Напередодні. -1947. — Ч.1, квітень. — С. 12.

винною, неповинною ні в чим дитиною. Невже він не міг сказати: Люди! Бійтеся Бога! Дайте його мені на поруки, поки мама приїде і з'ясується справа. Так мусила б зробити справжня людина, а не бездушний спекулянт на людському горі. Він хотів бути хорошим, чистим, а дитина хай там загиває. Умивав руки, а може і підзуджував, щоб показати, що він бореться зі шпіонами. Бажаю вам щасливого з'їзду всієї еміграції, радісних потисків рук, а головне щоб Вам не одкрилися очі на справжній зміст її: що за спинами кількох десятків справжніх політичних емігрантів метушаться тисячі тих, хто при німцях солодко їв і бив по шіях своїх за те, що вони українці... Спіть Любо, не прокидайтесь»⁵⁰.

Очевидно, саме у період 1934-1935 рр. стосунки Алли з Михайлом Бойчуком набувають виразності і вона просить Майка про розлучення, яке той дає не зовсім охоче — Алла, як дружина, як особистість його цілком влаштовувала: «Де я ще таку знайду мудру, спаранну і гарну» — казав він. Розлучення з Йогансеном відбулось у 1935 році, Аллу врешті втомили захоплення Майка ідеями про вільне кохання Левка Коваліва, який був беззаперечним авторитетом для нього⁵¹. З відстані років Алла напише у листі до Люби, яка у Харкові була свідком сімейних проблем своєї подруги:

«Якщо розплутувати моток, то ниточка все ж поведе у ті роки, тридцять роки, коли родився Гай і коли Майк належав до товариства Левка Ковальова, послідовного противника родинних традицій. Вірі (Дражевській) також довелося скуштувати наслідків пере-

⁵⁰ Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetieff collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 1. Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя) Лист без дати. Алла гербурт Любі Дражевській. Оскільки в листі йдеться про «з'їзд всієї еміграції», можливе датування 1947 р.

⁵¹ Смолич Ю. Розповіді про неспокій. Йогансен// Смолич Ю. Твори у восьми томах. — Т. 7. — Київ «Дніпро», 1986. — С. 124.

дових ідей. Це тяжка кара. Як її не сприймати, але факт остається фактом: нервово-хворе покоління крапка для творчого розвитку».

«Майк, як я тепер розумію, також був свого роду талановитий плей-бой, але він не хотів дітей, це я винна, що кінчивши Худ. Інститут і більш-менш усамотійнившись, я народила дитину. Гай ніколи не мав нормального родинного середовища. Його не було і в ті перші його 7 років, коли Майк його «виховував», а після наше життя стало не так життям, як катастрофою. Катастрофа, між іншим, продовжується і по сей час»⁵².

Проте по-своєму, Майк любив сина — саме у 1929 році, коли народився Гай, він публікує низку дитячих оповідань⁵³. У 1936 — разом зі старшим сином Віктором (від першого шлюбу) і Гаєм відпочиває десь на селі, ймовірно у родичів, про що довідуємось знову ж таки з листа до Алли:

«Хлопці здорові, їдять добре, трохи покусані блохами, клопів тут нема і духу. Качок їмо, нівроку (!) що дня. (...) Спасибі за відвертість на цей раз. Думаю, що таким способом можна буде врешті й порозуміватися. Чи поїду я в Харакс — ще не знаю. Імовірніше, що не (підкреслено Йогансеном) поїду. Гайок і Віктор понаїдали пузи, що пояси не сходяться. Треба кожен раз писати Гайкові, це його більше цікавить, ніж мене. М.»⁵⁴. Ймовірно що саме до цього періоду (1936 р.) відноситься фото Алли Гербурт з двома хлопчиками на тлі будинку «Слово» — старший хлопчик ліворуч, очевидно син Йогансена від першого шлюбу, Віктор, праворуч — Гай (іл. 8, 9)

⁵² Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetieff collection. Lubov Drazhev's'ka correspondence. Box II-3, Folder 2, Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 07.12.1980 Алла Йогансен Любі Дражевській.

⁵³ Мельників Р. Людина з химерним і менням // Йогансен М. Вибрані твори / упор. Р. Мельників. Вид. друге, доповнене. Київ: Смолоскип, 2009. С. 5–30.

⁵⁴ Лист від Майка Йогансена Аллі Гербурт від 17/VIII 1936. Приватний архів Ганни Щепко.

Йогансен завжди казав, що його живим не візьмуть і завжди мав рушницю біля себе... а він був у лазничці в той момент як вони зайшли.

◆ ◆ ◆

Алла Гербурт ніколи не була ученицею Михайла Бойчука. Як вони познайомились, історія замовчує, проте їхня зустріч — це могутньої сили спалах у трагічний час, коли особисте щастя видавалось недосяжною розкішшю... Пізніше Алла Вікентіївна признається дочці — той недовгий час, що був відведений долею їхньому кохання, був найщасливішим у її житті.

Іл. 8. Гай Йогансен, 1930-і рр.

Іл. 9. Алла Гербурт-Йогансен на тлі будинку «Слово» з Віктором (син М. Йогансена від першого шлюбу) ліворуч, і Гаєм праворуч, 1934-35 рр

Вони не могли не познайомитись — у них було спільне коло друзів, перші листи до Алли написані Бойчуком на адресу будинку «Слово», вул. Червоних письменників №5, кв.12, Михайло Львович⁵⁵ виконував у Харкові фрескові розписи і мав свою кімнату у Червонозаводському театрі [1, 65], змушений був постійно курсувати між Києвом та Харковом.

Бойчук був старший за Аллу на 19 років, намагався вберегти її від небажаних впливів старих знайомств і звісно, ревнував: «Алочко, мій скарб дорогий, мій самородок золотий такий великий важкий що здається другого такого на світі нема. Хоч я найшов его серед грязної породи-каміня, а дорожу ним як наскрізь щиро золотим, а тому не дивуйся що я так прремчу над тобою, хіба усі що мають скарби не дорожать ними і не оберігають їх ревниво від зазидющих очей, від грабіжників. Я рішив хоч декілька слів тобі написати, а то за роботою світа не бачу, як в лабіринті».

Судячи з листів, він був чудово обізнаний з колом Алиних знайомих і друзів — згадував Петнікова⁵⁶ «сусідів знизу»⁵⁷.

«Алочка, хіба я не знаю, що коли ти скажеш що з Петніковим не зустрічаєшся, то вже більше нема з ким тобі зустрінутися. Що ти замовчуєш, чи так ні з ким і не зустрічаєшся? Ну ти написала, що мала розмову з Бланком на худ.(ожніх) зборах. Ти прекрасно ему виложила суть діла «Бойчукізма», ну а з ким ти бачилася у «Дитвидаві»?... Як поживає Маруся? А сусіди з низу? Ходиш до них, а вони до тебе часто? Напиши мені чи не скупийся на своє щоденне господарство? Дивись щоб здоров'я поправила. Коли треба грошей, напиши без ложного соромлення. Зараз же».

⁵⁵ Насправді батька Михайла Бойчука звали Леонтій Бойчук. З першою дружиною Ганною у нього було семеро дітей — Михайло, Тимко, Іван, Катерина, Дмитро, Марія, Юлія.

⁵⁶ Григорій Петніков (1894 — 1971) — однокласник Майка Йогансена, російський поет-футурист, перекладач належав до кола В. Хлебнікова і сестер Сінякових, був одружений з Вірою Сіняковою.

⁵⁷ «Сусіди знизу» — родина Хвильових.

Це був мистецький світ, де всі знали один одного: Іван Падалка з дружиною Марією Пасько та сином — учень Михайла Львовича і вчитель Алли Гербурт, жив у будинку «Слово». Разом з Анатолем Петрицьким та Вадимом Меллером вони по черзі оформляли журнал «Літературний Ярмарок» — дітище колишніх ваплітян, до появи якого у великій мірі спричинився Майк Йогансен. Молодша сестра Люби Дражевської Віра, на той час була цивільною дружиною Василя Седляра, який мешкав поряд з Іваном Падалкою.

Хоча Алла не вважала себе ученицею Михайла Левковича, проте це не зовсім так — у листах він її наставляє, дає поради, вчить: «Пішеш, що оглядаючи виставку, помітила свої недостатки в роботі, а що роботи Довгаль⁵⁸ тобі сподобалися. Це добре, що ти способна криптично розглядати свої «творенія», а не гаразд що так безнадійно дивишся на свій розвиток і поступ в роботі. Ти попитала би скільки днів цього літа Довгаль відпочивав і їздив хоч би десь за город гуляти, він з ранку до ночі і в ночі при сьвітлі робить цілими місяцями і роками. Ти при своїх здібностях, якби десяту часть того часу проробила та ще й зосередила всі думки на цій роботі, не розсівала на мілочі, то я не сумніваюся, що у тебе вийшли-б може такі ж речі цікаві, як у Довгаль, а може цікавійші. Едісон казав «Геніяльність то 99% праці і 1% натхнення». Може він в процентах помиляється але все ж таке міркування для такого геніяльного винахідника дуже характерне і цікаве»⁵⁹.

Прийшов 1936 рік — бойчукістів, які за виразом Віри Дражевської, «намуляли очі», травлять у пресі і переслідують. У багатьох розвідках присвячених Бойчуку, зазначається що на фото цього періоду у нього тривожний погляд, змарніле обличчя, і один з його ли-

⁵⁸ Довгаль

⁵⁹ Лист М. Бойчука 8-9/травня, 1936 р. Приватний архів Ганни Щепко.

стів (від 11.06.1936, коли стає відомо про вагітність Алли) частково пояснює причину цього стану: «Алочко кохана моя єдина! Я так боявся твоїх вагань, що за оціх декілька днів не знавши що з тобою так змарнів і зачах, що кого не зустріну то запитують що зо мною сталося? Я вже так гадав що ти рішилася на одчайний ризик і це мене дуже трівожило і я боявся за твоє здоров'я і життя, ну та й освоївшись з цією думкою, що так останеться, так стало жалко. Здається мені, що так як ти рішила остаточно — так і гаразд. Ти мені мила ще миліша стала. Я тебе люблю і як зачарований від чарів твоїх визволитися не можу, хоч думав про це, бо гадав також що можливо що ти якось домовилася і мовчиш через «сусідів».

Наступний лист написаний навздогін, через кілька днів: «Алочко такі поради і нашепти, що направляють життя в сурогат благополучія, одкидай, бо на самім ділі то грязь і слякоть»⁶⁰.

Коли Михайло Левкович довідався про Аліну вагітність, подавав їй репродукцію з фрагментом картини «Мадонна зі щогликом» Рафаеля — одну з численних репродукцій, що він їх колись привіз з Італії для навчання студентів у Академії мистецтв: «А ще в подорожі по Італії назбирав я около півписячки фотографій з пречудних творів штуки. Одним словом, доробилисьмося великого багатства...».⁶¹ Казав, що коли жінка не сама, то повинна завжди дивитися на красу і просив Аллу, щоб вона дивилась на мадонну. Просив, щоб вона якомога частіше дивилась на неї, бо їхня дочка має бути такою ж гарною... Ця репродукція завжди висіла над ліжком у домі Алли. (іл. 10, 11).

Листи Михайла Бойчука до Алли Гербурт можна розділити на дві частини: писані на волі і в ув'язненні — таких збереглося лише чотири. Усі вони сповнені ніжною турботою про свою вагітну дружину,

⁶⁰ Лист Бойчука до Алли Гербурт — написаний у Києві 22.06.1936, прийшов до Харкова 24.06.1936.

⁶¹ Євген В. Бачинський (Женева) Мої зустрічі та силуети малярів та різьбарів на чужині. Спомини стро-го емігранта за роки 1908-1950// Нові дні. — Ч. 32. — 1952. — С. 16 — 21.

роздумами про спільне майбутнє, освідченням у коханні і, звісно, думками про роботу. До останньої хвилини Михайло Львович мав надію, що всі неприємності минуть і вони з Аллою будуть разом.

Проте було багато доносів і шансів порятуватись не було. Бойчука запрошували працювати до Ленінграду, якийсь час він там викладав, мав своїх учнів. Возив Аллу до Ермітажу, напевне вже коли Алла була при надії. Бойчук намагався порятуватись, хотів переїхати але мав багато роботи у Києві, регулярно приїжджав на заняття, проте переїхати на постійно відмовлявся. Він знав, що він робить і куди йде. Якийсь час бойчукісти намагалися йти на компроміс, думали, що зможуть вдовольнити бажання тих невігласів — проте більшовикам не важливо було що малюють, важливо —

хто малює, вони винищували український корінь, український дух. Бойчуку не вдавалось підлаштуватись, його вело в інший бік, і вони це відчували спинним мозком. Все, що стосувалося Бойчука, більшовики знищували докорінно. Тому Алла була дуже обачною з вибором прізвища дочки... Саме тому в листі до Алли Бойчук просить вибрати прізвище, яке вона вважає за краще. Алла знала, як краще —

Іл. 10. Рафаель Санті. Мадонна зі щигликом. Фрагмент. Поштівка з колекції репродукцій, привезених М. Бойчуком з Флоренції для навчання студентів академії. Приватний архів Ганни Шепко.

Іл. 11. Рафаель Санті. Мадонна зі щигликом, 16 ст.

вже є Йогансен, а якщо ще долучити Бойчука, то взагалі виникає вибухова суміш... Ганя прожила більшу частину життя, не знаючи що вона не Йогансен...

«Твої милостиві слова обрадували мене обвіяли теплом як промінь сонця що через холодну хмару просіяє. Я щасливий що ти за мене не забуваєш. Як я прагну такої можливості щоб я міг віддячити тобі за твоє добре серце, що виявляє стільки ласки до мене. Мені дуже хочеться побачити те маленьке сотворіння — донечку нашу. Чи маєш чим кормити її? Кажуть що дітям добре давати сок мандаринок, з винограду і взагалі з фруктів. Хочеш її назвати Ганною, таке їмя було моєї матері, так що воно мені тим рідніше

буде. Зрештою назови як хочеш, як назвеш, то мені мило буде.

Бажаю тобі з дочкою і з Гайочком, щоб вам цей новий рік щасливий був. Я сподівався що на сей рік вже будемо разом з тобою жити, а складається так, що ще не відомо як воно буде.

Я радий що хоч разом з тобою ми поїздили і побачили Ермітаж, Рускій музей і виставки сучасних художників у Ленінграді та музеї і виставки Москви, та й саму Москву обновлену. Хоть ти була через стан твого здоров'я не дуже способна захоплювати ся тими вражіннями, але мені всеж остається гарний спомин, що хоч так ми разом

їздили і разом роздивлялися багато чудесних творів великих художників. Добре що ти живеш у Віриній кімнаті, там хоч в репродукціях у книжках зможеш оглядати те що ми в оригіналах у Ермітажі бачили. Алочко ти пишеш — «Я не пишу про всі свої болячки», а ти напиши. Чи справді ти маєш з чого жити не скривай, коли зараз потребуєш то хоч 100 карбованців тобі вишлю. А коли ти заробиш як виздоровієш, то мені віддаш як мені треба буде».

Свій тюремний побут Михайло Левкович описує спокійно, щоб зайвий раз не нервувати Аллу, яка ще не оговталась від його арешту і від пологів — їхній донечці, Ганнусі всього лишень кілька тижнів:

«При забезпеченню туп хлібом, та три рази в день гарячою їжою і чаєм, то мені можна обходити ся без загрози здоров'ю — з малими коштами мені туп зараз дещо з дому передають. Маю декілька художніх книжок, папір до рисованя, олівців. Передавали мені дещо з їжі жирів, яблук, мандаринів, лимонів та сушених фруктів. Туп докуповую собі дещо — сахар, пютюн тощо. (...) Слідчий про тебе і про дочку знає і сам мене понукає щоб я не занедбував тобі писати. Я гадаю що він не буде заперечувати щоб нам побачитися».

«Не переставай рисувати з натури і вивчати майстрів Мікель Анджельо, Тінторето, Тіціана, Рембрандта і мініятури всхідні, такі як ми бачили зарисовані Рембрандтом. Пригадуєш? Зарисовуй собі уважно і вдумчиво, то розгадаєш мисль майстра. Працюй над собою, то будеш почувати себе вдоволеною і не загубиш моральної рівноваги. Поважна праця дає глибоке моральне зосередження і почуття внутрішнього піднесення...»

І, розуміючи, що його листи читає не тільки Алла, додає:

«Вивчай нові досягнення радянських художників — малюй фарбами. Я так увійшов в смак малювати картини, що зараз дуже мені прикро що я на якийсь час позбавлений можливості працювати фарбами. Зараз можна тільки олівцем рисувати і то до сего часу я

ще не встиг нічого такого нарисувати, що було б чим похвалитися. Пиши мені за себе і дочку. Прошу тебе Алочко, бережи себе, я надіюся на тебе — на твою совість, що як мені обіцявала так і буде. Люблю тебе дуже і дуже тобі вірю. Поцілуй за мене маленьку донечку.

Бувайте здорові мої рідні дорогі. МБ

P.S. Оце одержав твого листа з 28/XII з браслеткою донечки, напишу відповідь в слідуючому листі. Тим часом дякую за відомості, листи твої доходять справно. 3/I,1937 МБ»⁶² (іл. 12)

Скільки часу їм було відведено долею? Скільки місяців чи років вони були разом?... Спочатку, коли його арештували, Алла думала, що то якась помилка...

Михайло Левкович описує свій тюремний побут спокійно, щоб зайвий раз не нервувати Аллу, яка ще не оговталась від його арешту і від пологів — їхній донечці, Ганнусі всього лишень кілька тижнів.

Де вона брала сили у своєму трагічному положенні? Як згадувала пізніше дочка Ганна — саме листи Михайла Бойчука з ув'язнення, його спокійний впевнений тон, ніжність і мудрість порятували Аллу від відчайдушних вчинків. Він її підтримав у той час. Алла вже не мала змоги бачити Бойчука в ув'язненні, лише передавала листи через Віру Дражевську, яка відвідувала Василя Седяра.

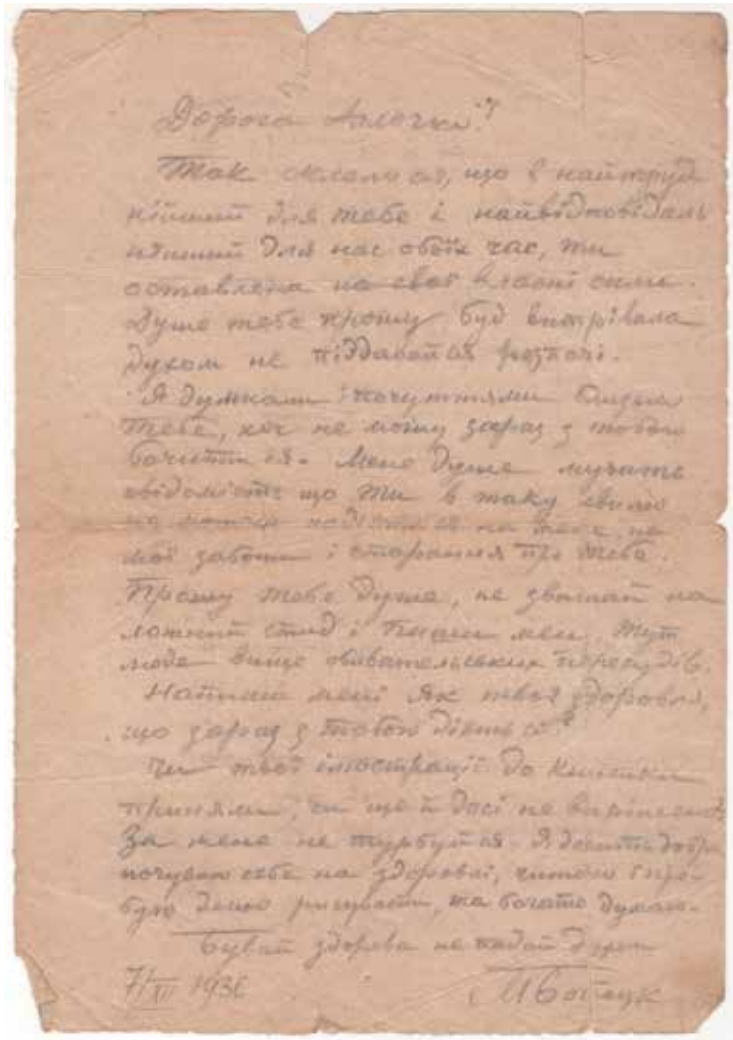
Щоб достеменно зрозуміти атмосферу арештів і спроб рідних отримати побачення або бодай вісточку від рідної людини з ув'язнення, варто прочитати листа Віри Дражевської, якій вдалось отримати побачення з Василем Седяром:

«Алла!

Побачення я не мала і раніш як через місяць получити не можна. Марусі⁶³ дали випадково. Слідчий мені сказав що обвинувачують

⁶² Лист Бойчука до Алли Гербурт від 03/I/1937. Приватний архів Ганни Щепко.

⁶³ Маруся — Марія Пасько, дружина Івана Падалки.

Іл. 12. Лист Михайла Бойчука до Алли Гербурт з ув'язнення. 07.12.1937 р.

їх по статтях 54,8 та 54,11, судить буде військовий трибунал, «вищої міри» не буде. Десь вишлють, але швидко слідство не закінчиться, не раніш як через 3-4 місяці, можна думати значить, що сидітимуть і рік.

Я через свого слідчого Проскурнякова (той же що Ванькин) передала записку М.Л. де написала все що ти просила. Відносно того, як реєструвати⁶⁴ він ніякої поради дати не міг. Питав чому ти нічого не пишеш. Взагалі я переконалась що ховати якісь зв'язки, чи щось підтримувати чи не підтримувати — байдуже абсолютно. Пиши М.Л. на прізвище Хаєта і пиши більше вони все передають.

Я ще раз остаточно переконалась яка дубина Маруська!

1. Всі роботи Ваньки вона може взяти — я питала у слідчого (я їй напишу окремо)

2. Він дивується чому вона не дзвонила, між іншим, вона дала мені помилковий № телефону — 5-27, поді як його номер 3-57.

Може вона переплутала.

Скажи їй що я передала Ів. Ів. (Падалка — О.Р.) зо карб., цигарки і записку. Взагалі настрій у слідчого якийсь чудний. Він якраз дуже привітний і ввічливий, словом так як і треба було чекати. Треба одіслати кудись «бойчукістів» намулявших всім очі.

Ну, то далі видно буде.

Хвилюватись нема чого. Умови у них хороші. Книжки папір та олівці вони мають.

Бувай поки що, напишу ще з Москви. Пиши що там з кімнатою. Віра»⁶⁵.

Атмосфера стає нестерпною, залишатись у Харкові 1937-го Аллі було небезпечно: як колишню дружину вже арештованого Майка Йо-

⁶⁴ Вирішували питання, на яке прізвище записати Ганнусю.

⁶⁵ Лист Аллі Гербурт від Віри Дражевської б/д, 1937 р. Приватний архів Ганни Щепко.

гансена (арештований 18 серпня 1937 року о 16-й годині) і цивільну дружину Михайла Бойчука (арештований 25 листопада 1936 року) її виселили з квартири у будинку «Слово», вона автоматично втратила роботу ілюстратора у видавництві дитячих книжок і змушена була переїхати до кімнати Віри Дражевської, яка на той час вже втікла з Харкова до Москви. Друзі і знайомі перестають вітатися, при зустрічі стараються перейти на інший бік вулиці. Алла з двома дітьми залишається без засобів до існування. У Харкові всюди ходять сироти — діти заарештованих, розстріляних батьків, у пошуках хоча б якогось харчу і прихистку. У Алли на очах розгорталась драма дружини вже арештованого Івана Падалки Марії Пасько⁶⁶ та їхнього сина, дочок Юрка Тютюнника і Віри Тютюнник-Левицької — Ольги та Галини, які іноді приходили до Алли і яких вона підтримувала, як могла. Трохи згодом старша дочка Тютюнників дістала роботу санітарки у комітеті Червоного Хреста — там можна було розжитись манною кашею... Алла розуміла, щоб її діти не опинились у дитячому будинку, треба розчинитись у натовпі, стати невидимою і за будь яку ціну уникнути арешту⁶⁷. Вона бачила дітей, які повзали на мертвих матерях, бачила чоловіків, які колись були господарями і раптом опинились у безвиході, яким гордість не дозволяла просити милостиню, а очі були сповнені жахом за долю дітей, бо всю, яку можна їжу, конфісковували і вивозили більшовики. Знала вона і про селянські повстання, які жорстоко придушували...

Отже, слід було рятуватись. Залишивши дітей на Сашу — сільську дівчину яка колись була помічницею у них з Майком у помеш-

⁶⁶ Сина Марії Пасько та Івана Падалки Євгена (нар. 15.09.1923), після їхнього арешту вивезли до дитячого будинку у Куйбишеві (Новосибірська обл.) — йому було 14-ть років, після 1940 р. його слід губиться.

⁶⁷ «...арешти того часу мали одну особливість: батька родини заарештовували, родину ж викидали на вулицю. Бідолашна Алла опинилася десь під Москвою у якихось знайомих чи родичів». Цит. за: Іван Сенченко Було колись. Михайло, Майк Йогансен. Алла Гербурт// Україна. — №14-15. — 1989. — С. 19-21.

канні у будинку «Слово», гонима обов'язком рятувати дітей, вона подалася на північ, шукати роботу і прихисток. Зберігся лист від Ганусіної няні з Харкова — в якому вона з великою ніжністю описує свою маленьку вихованку а також фото Гані з того періоду — вона сидить на широкому ліжку — няня обводила їй ніжку і руку щоб вислати з листом до Росії з коментарями: «Гануся уже спить у кроватки по тому що вона уже не поміщається у корзині» (іл. 13, 14).

Роботу викладача малювання і краснопису Алла знайшла в педучилищі селища Дровніно, за 50 км від Москви. Якось влаштувавшись там, перетягла маленьку Ганю і Гая, тоді семилітнього сина Майка Йогансена. Також Алла підробляла художником у місцевому театрі. Маленька Ганя просто росла в гамаку, Алла на перервах приходила годувати її, перевіряла чи все в порядку, і знову йшла на роботу, доки Ганя не піросла і вилізла з гамака і пішла шукати маму у тому величезному училищі. Ганя згадує як вона маленька йшла тим монументальним будинком, потім сходами нагору, входить у вестибюль і йде величезним коридором з височезними дверима ліворуч і праворуч, вона не знає куди йти, проте йшла на звук, на голос — повернула ліворуч і відкрила двері за яким чувся мамин голос... Далі розповідь Алли: раптом відчиняються двері, студенти бачать що нікого немає, нарешті помічають маленьку дівчинку, яка стурбовано підходить до викладачки, яка стоїть за кафедрою, і не звертаючи уваги на студентів каже: «Мама, пісю». І раптом вибух сміху. Так Ганя усамостійнилася з гамака. Коли Ганнуса «вилізла з гамака» і почала ходити, то тягнула маму шукати тата до лісу — їй, маленькій, здавалось, що тато ховається десь там за деревами і вона обов'язково його знайде. (іл. 15, 16)

Пізніше Алла згадувала як їй поталанило, що її не запитали про причину її переїзду у Дровніно, не розпитували звідки вона приїхала, бо був таємний указ не брати людей з України на роботу. Ніхто не мав права допомагати біженцям з України — ще одне підтверджен-

*Ил. 13. Ганя. Харків,
1937.*

*Ил. 14. Алла
Гербурт з Ганнусею
і Ренатою, Харків,
1937 р.*

Іл. 15. Ганнуся у Дровніно, 1939 р.

ня, що голод і терор були свідомими, спланованими діями більшовиків, основною метою яких було знищення українців.

Близька подруга Алли, Люба Дражевська опікувалась Аллою та її дітьми. Люба була дружиною Юрія Литвиненка, двоє їхніх синів померли у ранньому віці. Частину одяжі своїх дітей Люба пересилала Аллі для маленької Гані. І знову спогади маленької Гані: Любин пакунок лежить на столі, а вона ходить навколо і намагається з нього щось витягнути. Ймовірно, ці речі Люба пересилала до Дровніно ще з Харкова.

Алла не припиняла шукати Бойчука, вже з Дровніно вона їздила до Москви на прийом до слідчого НКВД щоб довідатись про долю Михайла Львовича. Слідчий відмовився щось з'ясувати, проте вий-

шов з кабінету, залишивши на столі документи... У анкеті Бойчука Алла прочитала: «Вища міра»...

Згодом, уже в еміграції, в одному з листів до Люби Дражевської вона напише: «25.11.71 рівно 35 років як заарештували у Києві Михайла Бойчука. Неймовірно те що було і що ми ще живемо. Що ми ще можемо жити з такою отрутою. В Гані її вже менше, а в дітей її ще менше»⁶⁸.

Шукати Михайла Львовича не припиняв і його син, Петро⁶⁹, який підтримував з Аллою тісні стосунки — адже вони з Ганнусею були останньою, хиткою ланкою його родинних зв'язків. Один з останніх листів Петро Бойчук написав Аллі, тому публікуємо його лист без купюр:

«Дійсно, довго ми не листувались. Але, нажаль, нічого нового за цей час не трапилось, нічого нового не удалось мені узнати, хоч їздив у Москву та і після того писав у різні інстанції. При найменшій новині написав би вам негайно.

Мое власне життя розвивається майже нормально. Зараз оце на 4-му курсі фізичного факультету і своєю спеціальністю цілком задоволений. Трудно приходиться з харчуванням влаштовуватись.

Іл. 16. Ганнуса у Дровніно, 1939 р.

⁶⁸ Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetieff collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Лист від 26.11.1971 Алла Гербурт Любі Дражевській.

⁶⁹ Син Михайла Бойчука та Софії Налепінської.

Оце тільки що вернувся з Кавказа. Мене послали від університету в альпіністський лагерь на 20 днів, а потім я ще з двома товаришами приблизно стільки ж бродив по березі моря. Були в Сухумі, де мене обікрали, в Новому Афоні, в Сочі. Попоїв персиків, прекрасних груш, яблук, слив, динь, винограду, кавунів майже вдоволь.

Перед самими виїздом захворів на малярію і їхав у потязі дуже погано. В Ростові мене зняли з температурою 40 і я пролежав там сутки. Ледве доїхав до Києва і доповз до своєї кімнати з карбованцем в кишені. Тут з 1 до 4⁰⁰ прочитав Вашого листа, а оце вже другий день нема припадків і я трохи вичунаю наче. Через 2 дні починається заняття в університеті.

Напишіть подробніше про себе і про Ганнусю, як ви з нею живе-те, що це за Дровнино, пришліть фотографії з Ганнусі.

Коли ще раз буду в Москві, то чи спишемось, і, якщо Ви взагалі їдете в Москву, зустрінемось в Москві, чи я заїду до Вас. Поки що ж жду від Вас листа. Бувайте здорові, поцілуйте за мене Ганнусю. Петро 30.VIII.1940»⁷⁰.

Загинув Петро Бойчук у 1941 році у Голосієві⁷¹, ймовірно під час Київської оборонної операції.

Про своє життя у Дровніно Алла Вікентіївна згадає лише через кілька десятиліть у листі до найближчої подруги: «А іще була пам'ятна різдвяна ніч, коли я йшла дорогою з Вязьми до свого села 25 верст. Інколи дорога була занесена снігом і доводилось витягати ноги. На дорозі стояли довжелезні колони советських танків, збитих німцями. Я йшла збоку і старалась на танки не дивитись, щоби не побачити мертвих людей. Але найбільше я боялася вовків — які могли позбігатись почувши кров. Місцевість лісова, де-не-де перети-

⁷⁰ Лист Петра Бойчука до Алли Гербурт від 30.08.1940. Приватний архів Ганни Щепко.

⁷¹ Білокінь С.І. Бойчук та його школа. — К., 2017. — С. 70.

нають її поля. До свого села я не дійшла з кілометра — в селі Дурикіно постучалася до ізби знайомого мужика, що працював у нашому Педучилищі плотником. Я була зовсім виснажена і зіпріла від бігу. Після картопляної юшки з грибами і чаю я знепритомніла у м'ягкій вохкій постелі...». Пізніше Алла віддячила господарям за гостинність: «Коли згодом лейтенант есесівець вимагав, щоби я назвала зв'язкових з партизанами, одірвав від мене малятко Ганю, завів за глуху стіну і погрожував пістолетом, я їх не назвала, а вони якраз і були зв'язковими. Досить спогадів. Хоч ми і не згадуємо, але все те погане саме вилізло на поверхню біжучого і отруїло досить наше життя. Гай, Альонка, Таня⁷², а може іще хтось і наше так сильно ушкоджене, все це наслідки того зла, якого ми не згадуємо...»⁷³.

У Дровніно вони прожили до приходу німців, коли ж почався відступ, Алла з дітьми рушила на захід, в Україну — почались мандри на санчатах, покритих двома килимами, часом щастило знайти подорожній транспорт — так вони з зупинками пройшли через Київ, Житомир, Ліхцманштадт (тобто Лодзь) і далі на Захід, де сходила надія дихнути повітрям волі, випростати спину, перестати ховатись, таїтись, боятись невідомо чого, чому, кого і за що.

Потім був Житомир. Це була чи не найдовша зупинка. Перше, що там закарбувалось у пам'яті маленької Гані: доріжка до хати з обох боків густо обсаджена чорнобривцями від яких йшов п'яний запах — таких дивних квітів вона не бачила у Дровніно. А ще була пригода — у дворі жінка прала білизну і раптом в одну секунду до двору забігла свиня і господиня незчулася, як та з'їла мило — найбільшу валюту того часу. Скандал, крики, розпач... Ця трагічна історія назавжди врізалась у пам'ять п'ятирічної дівчинки.

⁷² Альонка і Таня — діти Віри Дражевської.

⁷³ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 03.01.76; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6. Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

Друг Майка Йогансена Антон Райнке — той самий, псевдонім якого «Віллі Вецеліус» Майк використав для «Пригод Мак Лейстона»⁷⁴ — допоміг Аллі отримати статус фольксдойче і дав роботу — охороняти склад з комбікормами — це допомогло родині вижити. У них була одна кімната у якійсь хаті — вогка та темна, як згадувала Алла.

Діти завжди як діти, Ганя з товаришкою десь на полі виколювали моркву з мерзлого ґрунту і їли ту моркву «наче дворянж-ки» а ще, зголоднівши, бігли до мами на склад щоб підживитись комбікормом — там була гірка того комбікорму у перемішку із мишачими екскрементами і дітям дозволяли вибирати з тої купи гру-дочки з малясою. Алла віником ловила горобців — вікна були ви-сокі, горобці прилітали їсти комбікорм і залітали під стелю. Алла притискала горобців віником до вікна, а потім діти мали зупу бо-дай з таким білком. Ганя завжди пам'ятала ті тоненькі горобинні кісточки і як мама варила зупу на маленькій пічечці у маленькому банячку. Усі дитячі спогади пані Ганни пов'язані з їжею та її пошу-ком — вона пам'ятала кожен знайдену крихту, кожен отриманий гостинець.

Одного разу їм подарували відро мelenого м'яса. Це була нечувана розкіш — згадати, що таке нормальна їжа. А ще, у когось з господарів лишилось двоє поросят без догляду, їх треба було вигодувати і Алла за-брала поросят, вигляділа їх, а коли ті підросли, одне подарували дітям. Гай назвав порося Барсиком, це було особисте поросятко Гая, його кінь і його пес. Барсик вільно гуляв селом, на ніч повертався і його замика-ли у хліві. Потім господарство збільшилось на кількох курей і когута-ка, якими Гай підрізав крила, щоб вони не тікали. Проте одного пре-красного ранку Гай прийшов до хліва і побачив, що його експеримент над бідними птахами закінчився трагічно — навколо Барсика лежало

⁷⁴ Майк Йогансен. Вибрані твори. — Київ «Смолоскип», 2009. — С. 227.

пир'я з'їденої курки, яка уві сні впала з сідала. Для родини це була велика трагедія!

У листах Алли до Любові Дражевської знаходимо фрагменти спогадів з тих часів: «Я прикрашала цю руду ялинку саморобно, після того як Ви написали про ялинку Вашого дитинства. Десять років перед Вашим — коли я переживала дитинство, ще були чудові куповані іграшки, повні таємничого чару. Я їх досі пам'ятаю. Мої ж діти кілька Різдвяних свят не мали своєї ялинки і грілись, якщо удавалось, під чужими. Кажуть, що без спогадів не буває історії і взагалі культури, але мої спогади мені важко відновлювати навіть і для таких високих цілей. Як у Житомирі по ночах я робила гарненькі ялинові іграшки, Гай поніс їх на базар продавати і у нього їх украли. Від розпуки все в мені в той день завмерло, але другого дня я його била... Страшно згадувати. Він втік, Ганя за ним (їй п'ять років)⁷⁵ я кинулась за ними в мороз по сніговій дорозі і благала повернутись, вони деякий час упирались, а потім повернулися у нашу вогку темну хату, бо нікуди їм було тікати»⁷⁶.

У травні 1943 року Любов Дражевська, яка працювала у Києві в Українському Геологічному Інституті виїхала на польові роботи на Волинь, а згодом перевезла туди усю родину: маму — Олену Олександрівну⁷⁷, сестру Віру та двох її дочок — Олену і Таню. Одного разу у Житомирі Любов Артемівна зустріла на базарі Аллу Гербурт. Це була радісна і несподівана зустріч у дивних, трагічних обставинах евакуації двох подруг, двох колишніх харків'янок.

⁷⁵ Гай був на 7 років старший — йому було 12.

⁷⁶ Лист А. Гербурт до Л. Дражевської від 03.01.76; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6, Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁷⁷ Олена Олександрівна Дражевська, уроджена Устінова — матір Любові та Віри Дражевських.

Згодом, у листі до Оксани Буревій⁷⁸ Любов Дразевська опише цю зустріч: «Як ти знаєш, ми жили в Києві, де я поступила на роботу в Укр. Геологічний Інститут і вже 12.V.1943 виїхала на польові роботи на Волинь. У липні я забрала до себе маму і дітей, Вера жила й працювала (як художниця) в Києві. У вересні я була випадково в Житомирі (я працювала 40 км від нього) і на базарі зустріла Аллу Гербурт. Ми обоє були дуже раді такій надзвичайній і несподіваній зустрічі, ніяк не могли наговоритися. Вона теж дуже багато пережила — уже опухала від голоду, тепер вона фолькс-дойче. Гайка звуть Ганцом, Гандзю Анною. Тут якраз почалася евакуація Києва, Вера перевезла наші речі до Алли в Житомир, я перевезла туди маму з дітьми і вони там жили 2 місяці разом, я ж продовжувала жити в глухому поліському селі, до них тільки наїзжала»⁷⁹.

Життя у Житомирі для маленької колонії харків'ян-вигнанців на короткий період пішло у розміреному ритмі — Алла шила для дітей, вечорами співали з Ганусею дуєтом і «філозовствували» з Оленою Олександрівною⁸⁰. Проте починався наступ радянських військ і прийшов час виїжджати з Житомира — Дразевські виїхали випадковою машиною, менше як за добу до того як місто було здане. Аллу вони загубили — вона з дітьми поїхала в іншому напрямку.

Родина Дразевських з усякими пригодами дістались до Кам'янець-Подільського — сюди перевезли Геологічний Інститут і жили там

⁷⁸ Оксана Буревій — дочка Костя Буревія (Едвард Стріха) — співпрацював з ваплітянами, театром «Безрілля», розстріляний у 1934. Дочка емігрувала до США, видала окремою збіркою частину врятованої спадщини батька: Oksana Bureviy. *The Black Deeds of the Kremlin: a White Book*. Toronto: Ukrainian Association of Victims of Russian Communist Terror, 1953. — P. 381-384; Едвард Стріха-Буревій Пародези. Ред. Ю. Шерех, оформлення Я. Гніздовський. — В-во «Слово», 1954.

⁷⁹ Лист Л.Дразевської до О.Буревій від 10.07.1944; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-1, Drazhevs'ka Correspondence, Bureviy Oksana; BAR, RBML, CUL.

⁸⁰ Лист Л.Дразевської до А. Гербурт-Йогансен від 26.10.66; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

Іл. 17. Графічні малюнки Віри Дражевської, Житомир, 1943 р.

до 5/II/1944, а потім, «з великим комфортом» в окремому вагоні переїхали до Позену (Познань), куди прибули 12/II/1944. Тут було дуже складно з квартирою, тому жили в установі, пізніше знайшли дві кімнати, Олена Олександрівна, за фахом дитячий лікар, почала практикувати у німецькій клініці. Вера іноді отримувала випадкову роботу — до цього періоду належать серія її графічних рисунків, які сестра Люба пізніше передасть до музею Української діаспори у Києві (іл. 17). У цей час Люба працюва-

іл. 18. Алла Гербурт у майстерні в Лодзі, 1944 р.

ла над обробкою матеріалів своїх літніх польових досліджень і тішилась, що вперше в житті серйозно займається геологією України. Під час евакуації співробітникам Геологічного Інституту вдалось врятувати невелику частину бібліотеки, проте більшість була втрачена⁸¹.

Алла з дітьми опинились у Лодзі — вона влаштувалась техпрацівницею у декоративну майстерню міського театру: «...було багато фарб, вільного часу, гарне помешкання і непогана їжа. Потім театри позакривали і всіх техн[ічних] працівників направили в Німеччину на роботи у військовій промисловості» — напише Алла у листі до Олени Олександрівни Дражевської⁸² (іл. 18).

⁸¹ З листа Л. Дражевської до О. Буревій від 10.07.1944.

⁸² Лист А. Гербурт-Йогансон до О. О. Дражевської від 30.04.47; Liubov Artemovna Drazhevska Papers; Box II-2. Folder 1; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

До Німеччини Алла і діти їхали у потязі разом з німецькими воєнками. Було Різдво, маленька Ганя співала, воєнки розслабились — війна закінчувалась, вони скупили за домом. Серед воєнків був австрієць, якому Ганя дуже сподобалась — вони сиділи поряд на величезних нарах, посередині вагону стояв чималий баняк, у якому солдати варили їжу для себе і для біженців. Австрієць учив Ганю співати «Штіле найт» давав їй шматочки шоколаду з різдвяного пакунка, очевидно отриманого з дому — окрім шоколадок там було янголятко ручної роботи з підставкою, у якій можна було закріпити свічку для запаху. Це був найкращий для Гані подарунок. Врешті австрієць звернувся до Алли: «Що ви будете з тією дитиною робити — війна, неспокій... у мене дома жінка, хата, віддайте мені цю дитину». Алла відповіла, що навіть якщо вони будуть голодувати, то головне, що вони будуть разом.

Вони вижили, хоча часто не було що їсти. Якось дорогою зайшли у порожню хату, з якої ще не вивітрились сліди перебування таких самих біженців — у кутку, біля низенької пічки, залишилось трохи соломки. У них було чотири картоплини, які Алла намагалась зварити. Вона зібрала соломку і трохи хмизу для розтопки, вода встигла закипіти, проте топити більше не було чим — картопля залишилась май-

*Іл. 19. Родина Дражевських. Весна 1937 р.
Вгорі — Віра Дражевська, внизу —
Олена Олександрівна (матір) і Люба.*

же сирою. Алла витягнула ті гарячі картоплини і з надією простягнула одну Гані, та вкусила і відмовилась їсти. Гай з Аллою ум'яли майже сиру картоплю без проблем. Супа з горобців, сира картопля, комбікорм перемішаний з мишачим послідом — таким було меню багатьох українських біженців...

З Польщі Гербурти потрапили до Цвикау у Саксонії. Спочатку жили у німців, які мали триповерховий будинок — коли починались бомбардування, господарі тягнули Гая і Ганю до пивниці, намагались дбати про дітей, оскільки Алла працювала на фабриці і приїжджала додому пізно ввечері. По ночах вона робила ляльки з пап'є-маше, шила для них одяг і вони з Ганею ходили по хатах міняти ляльок на їжу — кілька картоплин чи два-три яйця за ляльку.

Пізніше вони переїхали до Ді-Пі табору у Галлендорфі. Тут дівчинка повністю українизувалася, бо з Москви зазвичай не приїжджають україномовними і звісно, що її першою мовою була російська, а потім німецька, адже до Галлендорфу Ганя потрапила вже після німецької школи, де вона вчилася «на приватці» відразу у третьому класі. Для дев'ятилітньої Ганнусі Галлендорф став її Великою Україною: навколо були цікаві, непересічні люди, якими важко було не захоплюватись. Зірвані з кореня, без засобів до існування, вони намагались налаштували своє життя на чужині — створили прекрасний театр, знайшли сцену, актори аматори показували чудову гру, режисером театру був Тагаєв, хрещений Гані. Першою в її житті виставою була «Наталка Полтавка», вона вразила Ганю до глибини душі — відмінна гра, прекрасні голоси! Все було справжнім.

Була і друкарня, і гімназія, і прекрасно організовані 4 класи народної школи — там вчили співу, малюванню — усьому, чого бракувало Гані до 9-ти років, все це вона отримала у ДіПі таборі Галлендорфу. По суті, там було два табори розділені дорогою — «А» і «Б», між якими можна було вільно пересуватися. Тут було дві церкви — православна у «А» таборі, а греко-католицька у «Б»-таборі і між конфесія-

ми не було жодного антагонізму. Діти бігали між таборами — колядки вчили у Катрусі, яка жила у «Б»-таборі, Алла з дітьми жила в «А»-таборі, там же були гімназія і народна школа. Все це організували люди з відповідним складом розуму, з відповідною освітою і вища освіта плекалась ледь що не з садочка, вони були елітою нації, яка свідомо формувала майбутнє покоління українців, давала капітальну освіту своїм дітям. Це те, що зараз треба робити в Україні і чого в Україні немає. Видавництво теж стояло на високому рівні — виходили газети, журнали, друкувались книги. Спочатку друкували дешевим репринтним способом аби тільки зробити якомога більший наклад, а потім організували свою друкарню і видавали велику кількість книжок⁸³.

Директором гімназії у Галлендорфі був пан Мудрицький — колишній офіцер австрійської армії, родом з Галичини, викладав німецьку і латину. Він був дуже цікавою, веселою людиною — Алла якось намалювала його шарж — товстячок з животиком який щось темпераментно розповідає... Але як колишній військовий він дуже вправно організував роботу гімназії — там була залізна військова дисципліна. Алла викладала краснопис і малювання, а тому її завданням було прикрасити барак, в якому знаходилась гімназія. У бараці були перегородки по коридору — директор замовив Аллі на кожний проміжок між перегородками цитати з віршів Шевченка і творів інших відомих українців. (іл. 20-22)

83

«Підвалина під розвиток літератури була закладена» у 1945 році Леонідом Полтавою та Леонідом Лиманом, яким вдалося викрасти українські шрифти з друкарні у Пляуені, коли стало відомо, що Пляуен, як і вся Саксонія, переходить під юрисдикцію росіян. Полтава й Лиман зробили «наскок на пляуенську друкарню» і привезли шрифти до Регенсбургу. Це відбувалось у момент, коли американців вже не було у Пляуені і щогодини мали увійти радянські частини, а тому було дуже небезпечною акцією. Щоб стати власниками друкарні, необхідно було створити об'єднання письменників. Так постав МУР — Мистецький Український Рух. Див.: Шерех Ю. Мур і я в МУРі. Сторінки зі спогадів. Матеріали до історії української еміграційної літератури // Юрій Шерех Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології. — Українське незалежне видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор-Торонто, 1991. — С. 365-400.

Іл. 20. Діти ДіПі табору ім. Лисенка, Ганновер.

У Мудрицького був звичай — кожної неділі гімназисти сходилися у коридорчику школи-барака і по списку читали імена православних — їх вів до церкви учитель математики, а Мудрицький робив перекличку католиків і теж вів їх до церкви — відсутніх у понеділок обов'язково питали про причину. Діти ставали рядами і парами йшли до церкви — православні спершу, бо православна церква була у Таборі «А», а католики йшли до табору Б. У таких традиціях Ганя сформувалася як особистість.

У таборі на Великдень обов'язково пекли паски. Здібні до роботи українські чоловіки вимурували за бараком справжню українську піч. Пекти паски було великою справою — всі з бараку і околиць записувались в чергу, кожному було відведено свій час щоб пекти. Алла завжди дуже переживала щоб вдалися паски, і щоб встигнути спек-

Іл. 21. Галлендорф, українські скаути.

Іл. 22. Галлендорф, урок англійської.

ти, бо за тобою черга. Ганя пам'ятала ті паски і мамині пироги з капустою — вони завжди були неймовірно смачними, але цілком інакші ніж тепер — вони були наче з натяком на бісквіт, важкими. Алла удосконалила ту паску завдяки одному кухарю, який готував на загальну кухню. Він казав, що зовсім не правильно, щоб давати у тісто гору масла і яєць, це не додає смаку, він мав свою пропорцію і паски виходили дуже смачними. У Ганни зберігся мамин рецепт «ДіПі таборової паски».

Родина Гербуртів отримала у таборі одну кімнатку з маленькою пічечкою, що у той час було великою розкішшю. Алла Гербурт була дуже активною в громадському і політичному житті табору — викладала малювання і краснопис у гімназії, писала оголошення, гасла, малювала плакати: «Я туп до дурості завантажила себе роботою для табору і багато втратила сил над роботою, яка принесла користь суспільству можливо, але не мені. Подарунки для УНРА, програмки, театр — все це для гарної реклами української громади, а для мене безлад вдома, діряві панчохи, каптар шлунку, відкрита малярія. Для дітей — погана реклама»⁸⁴. Працювала також у Європейському Допомоговому комітеті для інтернованих і полонених німців, що перебували у полоні в Советському Союзі — робила необхідні переклади на російську мову а також адреси для пакунок російською⁸⁵.

Вона намагалась налагодити зв'язок зі старими знайомими і друзями з Харкова, в неї було коло іменитих друзів — люди, які пізніше вибудовували українські інституції у вільному світі. Вони листувалися, обговорювали проблеми їхнього культурного життя, займалися

⁸⁴ Лист від А.Гербурт-Йогансен до О. О. Дражевської від 30.04.47; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁸⁵ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 30.04.47 від 21.07.57; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

виданням книжок. Іван Розгін⁸⁶, Юрій Шевельов: «Переїхала до Ганноверу. Почувається по Вашому листі що Ви були у Мюнхені. Як там живе пр. Розгін, пр. Шерех і що взагалі нового?»⁸⁷, Юрій Лавриненко: «При цьому я згадала, з якою насмішкою Майк ставився до сучасних «істориків літератури», яких він називав «навозними жуками» — забула як це буде по українськи. Чи не одинокий виняток з цього Ю. Лавриненко. Не відчула в його писаннях фальші»⁸⁸, постійно питає про Оксану Линтварьову (Чикаленко): «Де Оксана Чикаленко? Я якось писала їй — лист повернувся назад... Я одержала вчора листа від Оксани Линтварьової і пригадала тепер їй, бо вона дуже влучно підписала під прізвиськом своїм — «колишня кіска». Ця назва мені більше знайома, як прізвисько. Лист прохи мене збентежив — заворушилося кладовище, що займає більшу половину мого серця»⁸⁹, «Що ви чули про Оксану Чикаленко? Як їй живеться? Вона мусить писати вірші чи малювати, щоби задовольнити жадну духа? Вона здібна і темпераментна жінка... »⁹⁰, Оксана Буревій: «Вам привіт від Оксани Буревій. Вона дуже тепло згадує, як у Харкові Ви з неї малювали портрет, а в Мюнхені були з нею разом на якійсь мистецькій виставці. Також вітає Вас Оксана Чикаленко Вона бачила Галку»⁹¹,

⁸⁶ Іван Федорович Розгін був особисто знайомий з М. Бойчуком, автор статті під псевдонімом Ів. Вигнанець Михайло Бойчук // Арка. — №4. — Мюнхен, 1947. — С. 19-24. Його дружина Євгенія Туркало-Розгін у 1919 році упродовж 6 місяців працювала у групі М. Бойчука над розписами Луцьких кесарень. У 1923 навчалась у Київському інституті пластичних мистецтв в майстерні Бойчука.

⁸⁷ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської від 14.12.48; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁸⁸ Лист А. Гербурт-Йогансен до О. О. Дразевської від 29.11.1983, Мюнхен; Box II-3, Folder 3; Drazhev'ska Correspondence Shepko Anna; BAR, RBML, CUL.

⁸⁹ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської від 14.06.47; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁹⁰ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської від 19.06.1975; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁹¹ Галина — дочка Ганни Бойчук-Щепко, онука Алли Гербурт та Михайла Бойчука.

коли Ганя приносила її до Комітету, і їй здається, що Галка на Вас схожа — особливо розріз очей»⁹².

А ще були страшні 10 місяців під росіянами, коли американці пустили у зону свого контролю советів, які з'явилися відразу як відійшли американські війська. На зміну посмішкам, пригощанню дітей шоколадками та джипам прийшли коні з возами, солома та стійкий запах онуч. Контраст між першими і другими у свідомості десятирічної Гані закарбувався на все життя.

А у своєму щоденнику Люба Дражевська за 07/08.1947 записала: «І далі суха тепла осінь. Мюнхен страждає від засухи — скоротили трамваї, постійно нема електрики. Алла розповідала вчора, як до Саксонії прийшли «наші». Кілька днів була непевність — одходили американські частини. І зразу ж почали з'являтися перші советські. На кількох автах (легкових) приїхали офіцери, а далі пішки, наповном, незграбною масою йшло військо, одяга різна — рештки англійської, американської, російської уніформи, часто обідраної. На загал виглядали росіяни гірше, як розбиті німці. Важкий запах ішов од війська — поту, брудної білизни, чобіт. Знайомим ударило Аллу... І зразу почали вони намагатися «організувати» де що тільки можна і вислати голодним і обідраним родичам... сьогодні під ранок мені приснився кошмар, гірше якого не буває: ми вчасно не втікли від советів...»⁹³

У советській зоні Алла відшукала свою молодшу сестру Ірину, яка на той час вже мала трьох дітей і чоловіка, який працював водієм у росіян. Тоді й почалися проблеми з Гаєм — чоловік сестри привів 15 річ-

⁹² Лист Л.Дражевської до А. Гербурт-Йогансен від 25.03.1968; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁹³ Щоденник Л. Дражевської 07/08.1947; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-7, Folder 9; BAR, RBML, CUL.

ного Гая до советських військових. Гай був талановитим, все хапав на льоту, добре володів німецькою і його, практично дитину, взяли за перекладача на допити німецьких військовополонених, він бачив тортури і муки тих, кого допитували. Сцени жорстоких допитів стали непоправною травмою для психіки підлітка.

Алла вмовляла сестру перейти у безпечну англійську зону. Проте та була під впливом свого чоловіка, який вважав, що зі «своїми», тобто росіянами, буде легше, і тому зволікала. Одного разу чоловік взагалі не прийшов додому. Був крайній час, треба було їхати, Алла прийшла до сестри і застала порожню хату. Сусід німець розповів, що приїхало вантажне авто, дало їм кілька хвилин на збори і вивезли троє дітей і жінку, тобто її молодшу сестру Іру. Пізніше Алла дізналася, що вони опинились на сірниковій фабриці десь у Сибіру. Алла розуміла — це був граничний час для втечі, інакше її з дітьми чекає страшна доля. Гай перейшов на англійську територію трохи раніше, коли проїзд був ще відносно вільним. Вночі у потязі його обікрали, зник рюкзак з усіма необхідними речами і харчами, які Алла зібрала з великими зусиллями. Голодний, він кілька днів поневірявся зруйнованою Німеччиною, оскільки люди у яких він за планом мав зупинитись, не пустили його на поріг⁹⁴.

Перебувати у зоні під управлінням советів для Алли і дітей стало надто небезпечним. Переходили Алла з Ганею до англійської зони нелегально, це називалось «шварц», на чорно. Коли вони прибули до села на межі зони, група для переходу вже була сформо-

⁹⁴ У листі А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської читаємо: «Коли він голодний, без нічого добрався у село по адресі, що я дала до моєї знайомої фольксдейчкі, то чоловік її (руський) вигнав його. Взагалі, як я тепер підрахувала, — весь час свого дозрівання — юности — Гай провів у голодуванні і поневір'янні. Дуже важко відживлювати хлопців, які мають слабу нервову систему, особливо в той час, коли вони починають швидко рости і розвиватись у дорослу людину». Лист А. Гербурт-Йогансен Л. Дразевській від 12.11.1969; Lubov Drazhevska Papers; Box II-2, Folder 2; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

вана. Німкеня з місцевого шинка порадила чекати наступної ночі, розповіла як пройти самостійно і вони пішли. Було дуже страшно — випала досить місячна ніч, схватись було складно. Пізніше виявилось, що ту групу людей, до якої вони не потрапили, перехопили. Спочатку Алла провела Ганнусю... Пані Ганна згадувала, як чужі, завеликі черевики на її ногах застрягали і хлюпали у багнюці канави, по якій вони йшли, було холодно, раптом Алла завмерла, їй здалося що недалеко від них стоїть намет з солдатом на варті і вони надовго влякли у тому болоті... Почало світати, треба було йти вперед і коли ж вони підійшли ближче, то «намет з солдатом» виявився всього лишень кущем. Колючі дрти вже хтось порозсовував, тому пролізти було досить легко. Гані здалося, що нарешті вони потрапили до Раю, якого вона ніколи не бачила, але була переконана, що Рай виглядає саме так. Проте з'ясувалось, що це лише сіра зона і треба перейти ще одну загорожу. Опинившись в англійській зоні, Алла спробувала попросилася у будинок до німців, проте мешканцям містечка вже набридли незкінечні утікачі, ніхто не бажав впускати незнайомих людей, та ще й вночі. Врешті вони знайшли якийсь хлів — там можна було сісти і Алла гріла за пазухою мокрі ноги малої Ганусі. Це було справжнє виживання. Першим автобусом вони дістались до будинку родини Райнке — там Алла залишила Ганю і повернулася за документами, родинним дзеркалом та рештою речей, які мандрували за нею ще з Харкова до Дровніно і далі через Польщу до Німеччини. Коли ж вона вертала назад її, разом з іншими втікачами, спіймали російські солдати — чиясь злякана дитина закричала і їх накрили. Алла ледь встигла знищити усі папери, документи, повідривала з фотографій людей, які могли якимось чином її скомпрометувати чи свідчити про неї, як про біженку з України. Потім була перевірка паспортів, советські вартівитали — де народилася? Звідкіля? Вони полювали на українців,

які втікали від советів і намагалися повернути їх назад до Союзу. П'яний солдат розглядав її паспорт догори дригом, а тому не зрозумів, що вона з Харкова, Алла ж вимовляла назву міста німецькою — Шаркоф, допомогло також німецьке прізвище Йогансен. Про ці події ми знову довідуємось з листа до Люби Дражевської: «Одного разу я все ж сиділа в прикордонному НКВД і думала, що стражданням моїм прийшов кінець. Але росіяни були п'яні, неграмотні і більше займались полюванням на молодих німкенів, вони подивились на мене осоловілими очима, пихнули у спину і сказали «Du alte weg!»⁹⁵. Це були найкращі, незабутні слова, які я чула від руских урядовців за останні 29 років. А поштовх у спину до цього часу згадую, як найніжніший дотик»⁹⁶.

Ганя чекала на маму в домі Райнке. Господиня викупала спочатку своїх синів а потім Ганю у цеберку і після усіх поневірянь у дитини було відчуття абсолютного блаженства, яке вона запам'ятала на все життя. Починалось нове життя на вигнанні (іл. 23).

Іл. 23. Алла Гербурт-Йогансен з дочкою Ганною перед самим переходом у англійську зону, 1946 р.

⁹⁵ «Йди, стара!»

⁹⁶ Лист А. Гербурт-Йогансен до О.О. Дражевської від 30.04.47; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

У більш-менш безпечній англійській зоні треба було влаштовувати побут, заробляти на життя. Щоб якось утримувати себе і дітей, Алла ретушує фотографії, виконує на замовлення портрети з родинних знімків — це було особливо популярним серед американських військових. Довгий час вони з дітьми навіть знімали кімнатку у фотографа. Гроші за цю оренду вираховувались з платні, пізніше з'ясувалось, що господар не дав Аллі забезпечення через що її пенсія була нижчою за мінімальну, таку платили людям, які ніколи не працювали.

У своєму щоденнику Алла описує історію, як возила ретушовані фотографії на інший кінець міста. Грошей не було, вона позичила у сусідів гроші на трамвай, йшла 5 км пішки до того трамваю і мріяла, як на отримані гроші купити їжу для дітей і поверне борг сусідам. Проте господар сказав, що заплатить наступного разу, і вона знову змушена була позичати гроші на трамвай, але не могла сказати, що гроші їй треба вже і знову йшла пішки...

Різдвяні та Великодні свята давали можливість трохи поповнити бюджет — малювала поштівки, які друкувала у Мюнхені — вони були досить популярними і часто перевидавались. За таку роботу Аллі платили сто марок. На поштівках у різних варіантах вона малювала свою дочку. Оскільки українська діаспора Мюнхена була компактною, до крамниці приходили покупці і просили продати «десять Гань».

«Я тепер видаю тут 2 сорта карток до різдвяного поздоровлення, вони мають бути готові 18го грудня. Частина я гадаю розповсюдити тут, а частину послати на американську зону. З огляду на те, що тепер до нашого свята лишається мало часу, я не маю часу, я не маю можливості посилати торговцям зразки і вичікувати від них відповіді. Чи не могли б ви Любо, допомогти мені в тому змислі,

Іл. 24. Поштівка Алли Гербурт.

що я післала б Вам певну кількість карток, а ви б здали їх на коміс чи за готові гроші у відомих вам українських крамницях. ...Картка має такий розмір приблизно (14х10).

Малюнок один зимовий укр[аїнський] краєвид з церквою вдалечині, другий на соломі лежить дитя Ісус, а коло стоїть ягнятко. Картка подвійна — розкривається щоб там могла людина написати кілька слів поздоровлення. Ціна орієнтовна — 35-40 пф. Папір трохи цупкіший за добрий поштовий. Якби мені пощастило продати більше карток, то трохи підправило мене в матеріальному відношенню і дало б змогу віддати деякі невеличкі борги, що я їх змусила зробити, бо саме біда з Гаєм звалилася на мене в переходовий

момент життя, коли старе було повалено, а нове ще не зав'язалося»⁹⁷ (іл. 24).

Оселившись у Мюнхені і трохи налагодивши побут, Алла Гербурт жила активним громадським життям, намагається повернутись до творчої праці: «Я ж не зважаючи на свою власну економічну депресію — маляю»⁹⁸, «Дуже мені шкода, що кинула надовго мою добру Ганю. Мушу сказати, що я тут змучилася від переживань, (...) і почуваю себе багато гірше, поді як була у Вас. Проте, крила не звисають, і я досить багато вправляю в галузі малювання»⁹⁹. (іл. 25)

Вона залишається небайдужою до будь якої несправедливості, брехні — у 1965 році, коли Шолохову присудили Нобелівську премію за роман «Тихий Дон», Алла Вікентіївна пише до Королівської академії у Стокгольм листа, у якому розповідає правдиву історію написання твору — вона знала її від Івана Дніпровського — сусіда по будинку «Слово», безпосереднього свідка «крадіжки століття» (Додаток 2). Її лист отримав розголос і спричинив чимало неприємностей самому Шолохову, про що довідуємось з поштівки до Люби Дражевської: «До Вас помилково попав перший варіант сторінки 5-ої де говориться про анонімний підпис. В наступнім листі я надішлю Вам вірну 5-ту сторінку. Друкувати в пресі, та ще й в українській я не збираюсь. Цей матеріал я послала в Інститут по вивченню СССР в Мюнхен а вони послали принагідно до Парижу в «Монд». Я рада що не спізнилася до Шведської академії з моїм листом і «він» мав там до-

⁹⁷ Columbia University, Butler Library, Rare books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 1. Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя) Лист Алли від 14.12.48 до ЛД.

⁹⁸ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 01.01.1972; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 5; Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁹⁹ Лист від 16.05.73 А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 5; Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

брий «прочухан» на пресконференції — журналісти взяли його в оборот»¹⁰⁰.

Реакція Алли Вікентіївни на події у Чехословаччині 1968 року — прекрасна алюзія на події наших днів і далекоглядне, майже пророчче бачення проблеми: «А хто тепер не в кризі? Гангрена російського безпорядка розповзлась по всьому світі в тій чи іншій формі. Ми теж в кризі або за дві танкові години від пої кризи...»¹⁰¹.

Володіючи тонким літературним смаком, вона дозволяє собі розкіш незалежного, зазвичай різкого, проте напрочуд влучного судження про твір, чи його автора: «З мого маленького позему не беруся судити про твори Бердяєва, де-хто називають його філософом, а мені здається, що він лише публіцист і значіння його проминаюче. Він «вірить» у месіанізм Росії. Цим все сказано. Всякий месіанізм є наслідком імпульсивного сприймання і трактування дійсності, і не зважаючи на цікаві спостереження і думки, Бердяєв програє. Але росіяни дуже уперто вважають Бердяєва за філософа»¹⁰².

Іл. 25. А. Гербурт-Йогансен Портрет дочки Гані. б/д

¹⁰⁰ Листівка А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 17.12.65; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1; Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹⁰¹ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 01-02.09.1968; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 2; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹⁰² Там само

«Вночі пробувала читати Багряного «Людина біжить над прірвою». Стилем нагадав мені советську літературу: соціалістичний реалізм, паноптикум. Словом, я радо одклала книгу і думала не про неї, бо думок вона не зродила, а про Багряного, його жінку, дітей і про творчі процеси...»¹⁰³, «...дала собі труд прочитати Багряного «Людина біжить над прірвою». Але видержала характер недовго. Ію сторінок. Я якось раніше не усвідомлювала того, що це погана проза, багатовідсоткове графоманство. Бідні ми обкрадені з талановитих людей українці. І яка копмплектна відсутність культури і смаку у бідного Багряного. Кому він може імпонувати...»¹⁰⁴.

Спогади про самогубство Хвильового 13 травня 1933 року (Додаток 1), Алла Вікентіївна написала на прохання Юрія Лавріненка. Ці спогади вражають пристрасним, чітким викладом, добрим літературним стилем, увагою до деталей, а також свідчать про «... нахил до індивідуального способу сприймання світу, що заважає мені висловлюватися замацаними копійками, які вживаються у суспільних взаєминах, і подобаються людям»¹⁰⁵, як писала вона про себе.

Її неупорядкований побут, помножений на проблеми зі здоров'ям сина не дають можливості повноцінної творчої праці, про яку вона мріє, проте усі матеріальні, побутові негаразди Алла Вікентіївна сприймає з легкістю: «Я так рада, що маю, як не сумісне з людською гідністю помешкання (немає ванни і кухня в кімнаті), то принаймні зручне і чисте ліжко. Це також досягнення в нашій високотінній цивілізації: пам'ятаєте Житомир? І те, що було піс-

¹⁰³ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 19.02.67; Box II-2. Folder 1; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹⁰⁴ Лист Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 31.03.1978; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 3; Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹⁰⁵ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 6 листопада 1970; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 4; Johansen Alla and Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

ля нього...»¹⁰⁶, «Борюкаюся зі своїм настроєм, різними справами і скалками розбитого корита. Сподіваюся не полягти безславно під ними»¹⁰⁷. І завжди дякує долі за порятунок від «більшовицького раю»: «Для мене Новий Рік починається з тої дати, коли я остаточно перейшла до капіталістичного світу... серце всіма фібрами відштовхується від московських впливів, алергія, яка не виліковується»¹⁰⁸.

У кінці 80-х, коли відкрились кордони, до Мюнхена приїхав Сергій Білокінь. Від знайомих він довідався про Аллу Гербурт-Йогансен і звісно, не міг пропустити нагоди познайомитись з нею. Якись фрагменти копій зі свого архіву вона передала йому. В одній з розмов він запитав Аллу чи її не тягне назад на батьківщину? Вона назвала найбільшу суму, яку вона могла собі уявити і сказала, що якби їй навіть дали такі гроші, вона б туди не хотіла поїхати, бо крім горя нічого там не зазнала.

У 1972 Алла приїхала до Нью Йорка провідати дочку і своїх онуків. Вона зустрілася зі своїми давніми друзями, з Гординським, якому позичала фото Бойчука у студії, де вони малюють для статті, яку той збирався писати, фото він так і не повернув. У пані Ганни збереглися репродукції з поліхромій підписані Алиною рукою: «Художники при роботі. Харків, 1933-35 рр.»; «Свято врожаю краснозаводського театру»; «Підготовчий шкіц до фрески Свято врожаю. Селянка. Краснозаводський театр, Харків»; Михайло Бойчук, «Деталь фрески Свято врожаю, головне фойє Краснозаводського театру, під час роботи,

¹⁰⁶ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 16.05. 1975; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 6; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹⁰⁷ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 14.07.1971; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 2, Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹⁰⁸ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 03.01.76; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6. Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

Харків»; «Михайло Бойчук перед своєю фрескою в харківському театрі. Пані Ганна хитає головою, розглядаючи фото — митець такого рівня мусів малювати агітки...

Алла Вікентіївна завжди була надзвичайно активною у громадському житті, іноді вона картала себе за надмірну активність, яка шкодила її здоров'ю і матеріальному становищу. Одним з доказів є участь Алли Вікентіївни у справі Леоніда Марковського¹⁰⁹ у червні 1971 року. Вона відвідувала судові засідання по справі Марковського, допомагала йому фінансово, винаймала адвокатів і попросила Марковського описати події, учасником яких він був. Описану Марковським історію вона переслала Любі Дражевській з проханням про матеріальну допомогу, завдяки чому нам стало відомо про неї. Ця історія тягне на добрий детективний роман зі шпигунами і агентами КГБ у головних ролях — тут і кілька спроб втечі з СРСР спочатку через Фінський кордон, а потім Батумі, через Туреччину, і перегони КГБ за Марковським на території Туреччини, і різного роду провокації проти Марковського вже у Мюнхені... З усієї, детально описаної історії видно, що Алла Вікентіївна з усією їй притаманною мудрістю і далекоглядністю зуміла розгледіти у Леоніді Марковському неперсичну, проте чесну порядну особистість, що потрапила в тенета агентів КГБ, яких у Мюнхені було чимало. Уся історія завдяки людям, яких Аллі Вікентіївні вдалось організувати на захист Марковського, закінчилась щасливо — німецький суд його виправдав.

¹⁰⁹ Марковський Леонід Петрович, син репресованих селян «ворогів народу» з Херсону політичний біженець з СРСР, народ. 15.12.1930, у м. Херсоні, СРСР.

Валентина Маркаде та її зв'язки з українською діаспорою.

Маючи добру освіту та вагомий культурний доробок, Алла Гербурт та Любов Дражевська робили усе можливе щоб протистояти щораз якіснішим підмінам національного мистецтва, які в якості пропаганди радянська влада продукувала на експорт. Одним з найбільш культових шаблонів «на експорт» була усталена монополія на мистецтво авангарду, що мало стійкий прикметник «російський». Збираючи ясний і тверезий погляд на українську культуру, перебуваючи на чужині, вони провадили копітку роботу над збереженням культурного спадку України, намагались відстояти ту частку української культури, яка по праву належить до найбільш видатних її сторінок, а саме мистецтва 20-30-х років XX століття та творчий спадок яскравих особистостей, які його представляли.

Саме тому вони долучились до суттєвої зміни акцентів у Валентини Маркаде, тоді ще молодій дослідниці російського авангардного мистецтва на українську тематику. Ім'я Валентини Васютинської-Маркаде вперше з'явилося в українській пресі у журналі «Сучасність», який видавався Українським товариством закордонних студій «Сучасність» у Мюнхені. Її стаття про Казимира Малевича відкривала новий розділ журналу «У приймах у чужих»¹¹⁰.

На початку публікації було розміщено короткий життєпис самої Валентини Маркаде, у якому зазначено, що вона є «авторкою багатьох сатів про російську культуру й зокрема малярство французькою й російською мовою. Маркаде кілька років тому зацікавилася українським малярством і тепер готує книгу про нього»¹¹¹. Це була стаття, зроблена спеціально для «Сучасности» — її первіс-

¹¹⁰ Маркаде Валентина Селянська тематика в творчості Казимира Севериновича Малевича (1878 — 1935) // Сучасність. — №2. — 1979. — С. 65-76.

¹¹¹ Там само, ст. 65.

ний варіант був надрукований німецькою та англійською у книзі “Kasimir Malewitsch. Zum 100 Geburtstag” – Koln, 1978, Galerie Gmurzynska.

У часописі «Нові дні» за 1982 рік знаходимо допис про захист дисертації Валентиною Маркаде, передрукований з тижневика «Русская Мысль»¹¹², що саме по собі було доволі дивним, зважаючи на монархічне, з елементами великодержавного шовінізму спрямування російського часопису. У цьому сенсі передрук в українській пресі публікації про захист у Сорбоні дисертації мистецтвознавця В. Д. Васютинської-Маркаде виглядає приємним винятком.

Захист відбувся 17 жовтня 1981 року в Національному Інституті Східних мов і цивілізацій Університету Нова Сорбона (INALCO). На той час книга В. Маркаде про російське мистецтво «Le Renouveau de l'art pictural russe. 1863 — 1914» вже користувалася великою популярністю серед істориків мистецтва, колекціонерів, музейних працівників. Як зазначав автор повідомлення І. Дюбуа: «Всі присутні були приємно здивовані розрядженою атмосферою, яка панувала під час дискусій... Професор де Лябріоль, поздоровляючи кандидатку, подякував їй за те, що вона довела свій труд до кінця, не зважаючи на неймовірні труднощі вибраної теми. Тема дійсно була не простою: «Вклад у вивчення українського образотворчого мистецтва» й визначає головні лінії розвитку художніх форм, які появилися на території, яка сьогодні має назву Україна, споконвіку.

Советський Союз не допускає можливостей незалежного розвитку української культури, яка існувала задовго до її русифікації. Примари «самостійности», «національного шовінізму» звичайно висувються на перший план.

¹¹² Русская Мысль, Ч. 3415 за 3 июля 1982.

Спроба відновити історичну правду вже сама по собі є для Советського Союзу «ворожим політичним актом». Можна вітати працю В. Д. Васютинської-Маркаде, яка одержала за свою роботу найвище відзначення, як свого роду вінок на могилу тих, хто загинули або потерпіли в ім'я затвердження свого національного мистецтва. Їм і була присвячена ця праця» [3].

Валентина Маркаде опублікувала статтю за темою дисертації, де зокрема зазначила, що доволі складною частиною дослідження був «невпинний пошук документів у західних бібліотеках і часто у родинних архівах емігрантів»¹¹³.

Про те, хто саме з емігрантів люб'язно надавав свої архіви пані Маркаде, як почалось її захоплення, хто саме спрямував науковий інтерес дослідниці у русло українського мистецтва, знаходимо інформацію у архівних документах Любові Дражевської.

Першу зустріч з Любов'ю Дражевською та Аллою Гербурт-Йогансен влаштував Валентині Маркаде Вадим Павловський¹¹⁴, пасинок Василя Кричевського. Про це довідуємось з листа Алли Гербурт-Йоган-

¹¹³ Основний виклад дисертації було опубліковано у статті Valentine Marcade Contribution a L'Etude de L'Art Pictural Ukrainien// Revue des Etudes Slaves — Anne 1982 — #54-3. — P. 497-504.

¹¹⁴ Павловський Вадим Методієвич (4 жовтня 1907, Київ — 10 лютого 1986, Нью-Йорк) — син Євгенії Щербаківської, рідної сестри Вадима і Данила Щербаківських, пасинок Василя Кричевського. Його батько, Павловський Методій Іванович — український літератор, історик, журналіст, редактор газети «Рада» (1906-1914). В. Павловський є автором розвідок «Василь Григорович Кричевський» (Нью-Йорк, 1974), «Данило Михайлович Щербаківський» (Сучасність, Мюнхен, 1973), за фахом інженер-хімік, брав активну участь у створенні Українського музею в Нью-Йорку, був також фотографом, колекціонував живопис, фотографії, мав велику підбірку газетних матеріалів, колекцію мінералів, діапозитивів, велику бібліотеку. Своєю духовницею В. Павловський призначив Любов Дражевську. За її спогадами: «Велику колекцію картин Василя Кричевського він заповів Українському музеєві. Книжки я поділила: з історії мистецтва і архітектури — Музеєві, решту — Академії, їй-же архіви. Завтра разом з адвокатом йдемо відкривати сейф, знаю лише, що там мають бути невеликі картини Кричевського» (Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhev'ska correspondence. Box II-2. Folder 3. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 16.04.1989, Люба Дражевська до Алли Гербурт).

сен: «Дуже сумно, що Павловський помер... Чи це той Павловський, що колись хотів писати про Майка Йогансена і подарив через вас книжку «Подорож Леонардо...», що я її Вам віддала, коли ви востаннє приїздили? Чи той, що не любив Бойчука і влаштував зустріч нашу у Вас з професором мистецтва з Франції Валентиною Дмитрієвною Маркаде?»¹¹⁵.

Алла Гербурт-Йогансен часом бувала доволі категоричною, а життєвий досвід спонукав до обережності, особливо коли це стосувалось спогадів про її колишнє життя у Харкові та спроб заїжджих істориків отримати інформацію про її близьких, розстріляних НКВД: «Ви колись писали (чи казали) що про мене може напишете Б. Нічого не треба писати: давати жвачку журналістам і науковцям, які (особливо у нас на еміграції) научились в університетах «что история что дышло — куда повернешь, пуда и вышло». Багато недоговореного, багато в тіні. Це краще»¹¹⁶ — писала Алла Йогансен про одного українського історика, який у далеких 80-х зачастив до неї у Мюнхен.

До Валентини Маркаде Алла Вікентієвна була більш прихильною, можливо через те, що бачила її науковий потенціал і заповзятість: «Я послала вашій протезе пані д-ру В. Маркаде ще у листопаді фотокопію брошури про українське народне мистецтво, що її написав д-р Гоцій. 27 грудня вона прислала карточку з новорічними побажаннями, написала, що наразі займається творчістю Т. Шевченка, а потому перейде до Репіна і поді до ХХ сторіччя. Я й досі собі не можу

¹¹⁵ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 3. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 21.04.1986, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

¹¹⁶ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 2. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 04.08.1988, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

увияти профілю цієї славістки, наукового звичайно, і не знаю, чи варто було одверто з нею говорити»¹¹⁷.

Перед своєю поїздкою до Радянського Союзу Валентина Маркаде отримала від Алли Йогансен та Любові Дражевської чимало порад і контактів до колишніх друзів — подруги уважно стежили за її мандрами і обмінювалися у листах інформацією щодо цього. В одному з листів Алла цитує Любі фрагменти листа Валентини Дмитрівни — своєрідний звіт про подорож до СРСР, тому можемо майже достеменно відтворити перебіг її «мандрівки за українським мистецтвом»:

«П. Маркаде задоволена з подорожі, бо бачила багато людей — художників і мистецтвознавців, а також багато старих мистецьких пвортів у музеях, між іншим «чотири чудові картини (великі композиції) Д. Левицького, про яких ніхто ніде не згадує, навіть Дягілев. Вони належали прабабці французького посла, за походженням росіянки. Вона вийшла заміж за французького посла і ці картини зберігались у ящиках довгі роки... Тепер вони повернулись до Росії і їх реставрували у Пушкінському музеї... Така рідкісна знахідка просто скарб для дослідника ... а мені до Києва їздити взагалі не дозволяють... Ось чому я по крихтам збираю будь яку можливу інформацію для відновлення істинного стану речей, щоб вірно висвітлити події і, головне, мрії, прагнення і переживання, як би з середини, а не тому, що фактично відбулось. ... цього ніхто окрім прямих свідків епохи, вже сказати не може, и все повертається, замовчується і просто знімається з рахунку, як те, що ніколи не існувало».

«Відчувається з боку Советів настороженість, недовіра і озлобленість, яку вони приховують». Потім п. Маркаде просить мене розповісти як можна більше подробиць про життя і настрій села і міста про той народ, який у радянських книгах називають «рево-

¹¹⁷ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 3. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 31.03.1978, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

люційною масою». Вона пише: «Для моєї роботи це справжній скарб. Адже усі книги пишуться за вказівкою, з певним завданням замести сліди справжнього стану речей.

Розібратись у всьому цьому не так і просто, а для іноземців (моя книга вийде французькою) зовсім вже не можливо. Текст Афанасьєва у мене є (про Афанасьєва я їй якось писала) я йому навіть писала свого часу, як і багатьом іншим — Бажану, Родичу, Блюміній, але ніхто не відповів, хоча Афанасьєв і переписується з пасербицею Нілуса, яка живе у Парижі». Бачите Люба, яка жива и повна ентузіазму п. Маркаде».

Алла Вікентіївна листується з Валентиною Маркаде, цитує її у листі до Люби Дражевської, захоплюється її ентузіазмом і бере «українську освіту» пані Маркаде у свої руки: «Ще багато можна було б цитувати з її листа. Про те, наприклад, що вона сама побачила те, як переслідується і поборюється українство. Люба, може Ви можете порадити які книжки безпосередніх свідків, що написані на еміграції, треба було б їй порадити. Та вона прагне все нового матеріалу. Чи у Вас є свої спогади хоча б про Вашого батька, чи про голодних дітей, про Ваше навчання у ІНО? Подумайте чим ми могли б допомогти пані Маркаде в її збиранні матеріалів».

Проте найцікавіший і доволі красномовний фрагмент подорожі, це спілкування з Оксаною Павленко, про яку у тому ж листі пише Алла: «Вона побувала в Петербурзі і Москві. До Києву її влада не пустила. П. Маркаде відшукала О. Павленко. Вона дуже старенька, дуже хвора, живе у Москві у племінниці. Вона має ще добру пам'ять і розповіла як вона вступила до гуртка бойчукістів. Вона удала, що не чує, коли пані Маркаде згадала про мене. Хоча умовилися зустрітись ще раз, але повторна зустріч не відбулася. Бідна Оксана! Зайве ускладнення в тяжкому співжитті з МВД. Ми якось не подумали про це, коли сказали, що Оксана живе у Москві. Не лише амуніцію, але й настрий мас вже підготували комуністи для «последнего боя». А тут,

у Німеччині вони уже руйнують саботажми, забастовками, терористичними актами, розпалюють громадянську війну»¹¹⁸.

У відповідь Люба Дражевська подає список літератури для В. Маркаде:

«Дякую, що ви мені так докладно написали. Бідна Оксана Павленко! Треба допомогти Маркаде зібрати матеріали про Україну 20-30-х років. Мені здається, що її чоловік читає по-українському, бо він же переклав «Тіні забутих предків».

Деякі книги можна дістати в бібліотеці ім. С. Петлюри:

С. Підгайний Українська інтелігенція на Соловках. (укр. м)

Ю. Лавріненко Розстріляне відродження.

В. Барка «Жовтий князь» (про голод)

В. Петров Нищення української інтелігенції.

Ю. Луцький. Про ВАПЛІТЕ. (точної нави не пригадую).

Російською мовою є дуже добра книжка Гроссмана «Все печет», де описані розкуркулювання і голод на Україні»¹¹⁹.

В такий спосіб непересічні особистості, утікачі від жахів війни і більшовизму, Алла Гербурт Йогансен, Любов Дражевська та Вадим Павловський, як носії і безпосередні учасники мистецького життя України 20-30 років ХХ століття, зуміли налаштувати «оптику» дослідниці саме на українське мистецтво. В особі Валентини Васютинської-Маркаде вони знайшли вдячну і ретельну дослідницю, яка зуміла реалізувати свої пошуки у вагомих публікаціях і привернути до проблеми українського мистецтва 20-30 рр. ХХ ст. увагу наукового середовища Європи.

¹¹⁸ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 6. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 31.03.1978, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

¹¹⁹ Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 6. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna. Лист від 26.03.1978, Алла Гербурт до Люби Дражевської.

Гай Йогансен

У листі до Люби Дражевської Алла часто писала про Гая — син був її вічним боєм: «Коли я думаю про свою біду (Гаю дуже погано), то думки ведуть у минуле, багато горя повстало через мій зв'язок з Йогансеном. Не вистачило у мене характеру вчасно відійти від нього, його авторитет держав мене як під покришкою»¹²⁰.

«Йогансен не раз казав Гаю ще зовсім дитині щоби він не слухав мами, бо мама — дура. А це тому, що я не хотіла брати участі ні в прохкупниках ані в чотирьохкупниках і під впливом модерних сексуальних поглядів Левка Ковальова. Так на все дальше життя було підірвано у дитини довіря до матері, відносини його до мене завжди були протерічиві і дуже пошкодило його майбутність»¹²¹.

У підлітковому віці Гай приносив чимало клопотів. Про цей період Алла напише Любі: «Шефство над блудним сином я взяла сама. Оце з великими розмовами і театральними сценами влаштувала його в Ганновері, де він вчиться в 5-му класі гімназії.... І посилаю йому всі гроші і всю їжу, бо вдома легше боротися з голодовкою — можна зварити зупу»¹²².

Напевне, найбільш об'єктивну характеристику дала Гаю Олена Олександрівна Дражевська, яка була дитячим лікарем з великим досвідом: «Дійсно ми всі потроху стаємо ненормальними. Написала цю фразу і згадала Аллу бідну. Адже об'єктивно їй не гірше, аніж сотням інших — але вона абсолютно втратила здоровий сенс... Звісно Гай у неї жадливий і у цьому все її нещастя. Хто у цьому винний? — хто знає? — Можливо як раз сама Алла тим, що віддала його тоді

¹²⁰ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 19 жовтня 1984 року; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6. Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹²¹ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 23 листопада 1984 року; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6. Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

¹²² Лист Алли Гербурт-Йогансен до Люби Дражевської від 06.10.47; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1; Johanson Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

Майку — явно як вона пише ненормальному — це Гай поді переживав, що він з тих переживань пам'ятає, як це все у ньому відгукнулось, адже він був тоді не маленький. Взагалі такі діти «сироти живих» — щасливими і успішними нечасто бувають».¹²³

Гай ріс в ненормальних умовах. Війна, евакуація, праця перекладачем на росіян під час допитів німецьких полонених вплинули на психіку чутливого, здібного підлітка. У нього була особлива властивість потрапляти в неприємності: у 17 років він поїхав до Англії, наче до далекої родички яка мала влаштувати його на роботу. У поїзді він познайомився з якимось психіатром. Той запросив його до себе в гості і на певний період Гай зник, а пізніше повернувся цілковито хворим. З'ясувалось, що група лікарів експериментувала над бездомними, і Гай потрапив у їхні тенета — наслідком цієї пригоди на тривалий час стала манія переслідування. Про ці експерименти з гіпнозом тоді навіть писали у пресі, був серйозний скандал.

Гай довго лікувався, на якийсь час навіть здавалось, що він вилікувався. Він оженився, народився син Петер, а потім знову почались проблеми — його покинула жінка, вона не давала спілкуватись з сином, не дозволяла вчити його української мови.

У 15 років Гай перевівся до старших класів гімназії в іншому таборі. У зв'язку з агресивними спробами советів репатріювати колишніх громадян з ДіПі таборів назад до ССРСР, серед менканців ДіПі таборів панувала шпигуноманія. Комуś не сподобалось німецьке прізвище Йогансен, Гай почав доводити, що він син відомого письменника, проте йому не повірили і прийняли за шпигуна. Його засадили до пивниці в гімназії і доки не приїхала Алла, тримали там кілька днів, годуючи лише оселедцями.

¹²³ Лист Олени Дражевської до Люби Дражевської від 25/XI/1947; Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhev's'ka correspondence. Box I. Folder 1.

Своїм темпераментом Гай нагадував Майка — якщо захоплювався чимось, то з головою. Його головним захопленням були марки — збирав усі підряд, називав їх «значки» і всі Аліні друзі, намагаючись полегшити її становище, висилали марки: «Поштові марки просякають у всі пори нашого життя і попрошку захоплюють територію помешкання» — писала вона Любі Дражевській¹²⁴.

Ганна Бойчук-Шепко

Довгий час Ганн не знала, що вона не Йогансен. Це прізвище вона носила вимушено — під час численних переїздів у Алли вкрали сумку з документами, де був і диплом про закінчення художнього інституту, і вони змушені були відновлювати паспорти за метрикою Гая, а тому були записані на прізвище Йогансен. Вже у дорослому віці, працюючи на радіостанції «Свобода» у Мюнхені, вона бере псевдонімом прізвище тата — «говорить Ганна Бойчук» — ці слова пам'ятають усі, у кого приймач був налаштований на хвилю радіостанції «Свобода»: «Щойно тепер починає в мені прокидатись жаль, біль огірчення за тата, неповинно замученого через свій талант. Починаю усвідомлювати глибину втрапи, особистої, національної і загальнолюдської. І запитую себе, що я можу зробити для нього, для його пам'яті. То ж може-те зрозуміти, як приємно мені було читати ваші слова, що доповнювали знання про мого батька, «ворога народу», що лякає поліптиканів і після смерті.» — напише вона у листі до журналіста, який розшукав дочку Михайла Бойчука. Пізніше розшукає родину Бойчуків у Романівці на Тернопільщині і звісно приїде на батьківщину батька, якого так ніколи і не побачила. «...і увіть собі знайшла я, те, що мрі-

¹²⁴ Лист Алли Гербурт до Люби Дражевської від 14/03/1967; Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscripts, Bakhmetief collection. Lubov Drazhevs'ka correspondence. Box II-2. Folder 6.

яла знайти... Кушнерик такий був, вже помер... я там як стала говорити, для мене це був як похорон батька, я не могла, мені сльози пікли самі собою». Родинні фото, родовід Михайла Бойчука.

Ганна Бойчук-Шепко пішла у засвіти 20 серпня 2022 року. Востанне ми розмовляли 11 серпня, говорили про передачу до колумбійського університету безцінної переписки її батьків — Алли Гербурт та Михайла Бойчука.

Ганна народилась 10 грудня 1936 року, вона ніколи не бачила свого батька — його перший лист з ув'язнення датовано 7 грудня 1936-го: «Мені дуже хочеться побачити те маленьке сотворіння — донечку нашу...». Єдине, що дозволили передати йому до ув'язнення — цератову білочку з іменем, яку зазвичай кріпили на руку немовляти: «Оце одержав твого листа з 28/XII з браслеткою донечки...» — радіє Михайло Бойчук. У наступному листі він напише: «А як ти записала Ганусю, на чие прізвище? Гербурт чи на мое?». Алла Гербурт не наважилась дати дочці батькове прізвище — це було смертельно небезпечно.

Прізвищем батька пані Ганна скористалася лише під час роботи на радіостанції «Свобода». Навіть зараз я чую цей чіткий, гарно поставлений голос: «Говорить Ганна Бойчук...» Статна, мудра, працьовита, відповідальна і обов'язкова — її дуже цінували у мюнхенській редакції радіостанції. Маю тому докази у вигляді листів її колег, відібраних у архіві Колумбійського університету.

Життя пані Ганни Бойчук-Шепко з роду Гербурт, це життя сотні тисяч утікачів від советського режиму. Її доля типова для сотень і тисяч жертв могутнього цивілізаційного розлому, який дав поштовх трагічному експерименту над культурним надбанням і гуманітарним ресурсом однієї з найбільших країн Європи — України. Але також це доля конкретної жінки з потужним творчим потенціалом, сила духу якої здатна здолати нездоланне. Вона зуміла провести крізь море

скрути пам'ять про своїх батьків — талановиту художницю Аллу Гербурт-Йогансен і Михайла Бойчука.

До помешкання пані Ганни я потрапила у січні 2020 року, ми розбирали її безцінний архів і вона, час від часу перериваючи читання листів Михайла Бойчука і Майка Йогансена до її мами, з гіркотою повторювала: «Яке нещастя з пією Україною, що не могла вона нормально жити, нормально народжувати, творити і умирати своєю смертю...» Все повторюється, Ганю, все знову повторюється, українці не можуть спокійно творити і умирати своєю смертю. І мусимо цьому нарешті покласти край!

Якось ми були на кухні — пані Ганна мила посуд, я була у кімнаті і раптом гуркіт — з цілком дальньої полицки сама собою впала гарна керамічна пляшка... і не розбилася. Пані Ганна повернула голову і, оцінивши ситуацію, спокійно сказала: «То мама! Дає нам знак». Дайте нам добрий знак, Ганю, Ганничка — так вас називала мама. Спочивайте з миром.

Віра Дражевська

(техномистецька група А)

З листа Люби Дражевської до Тихенка (Музей Діаспори) від 25 березня 1999 р. Журнал Родовід за 1999, число 1 (14) є стаття про Л. Дражевську і кілька її статей.

Віра Дражевська поступила до Харківського Художнього Інституту восени 1930 і понад три роки (академічні роки 1930-31, 1931-32, 1932-33 і початок року 1933-34) була ученицею Івана Падалки. Він і чоловік Віри, мистець Василь Седляр були бойчукістами, приятелювали, обидва загинули в роки сталінських репресій.

Віра часто говорила про Івана Падалку, як про мистця і про вчителя, розповідала про його товариські розмови з Седляром — вони були сусідами, жили в будинку «Слово», часто зустрічалися.

Віра казала, що Падалка був відданим учительській справі. В інституті була його майстерня де студенти могли лишатися після занять і допізна працювати, наймати натурщиць.

Проте одночасно Падалка був суворим і вимогливим. Коли малюнок студента йому не подобався, то бувало що кидав його на підлогу, часом ще й розтоптував, сердито казав: «Зробіть наново!». «Що не так?» питав учень. «Нікуди не годиться!» і все.

Але бувало, що Падалка не радив виправляти чи переробляти картину, казав: «Не чіпляйте, може ще гірше буде». Він звертав увагу на виконання деталей, зокрема на рисування рук та ніг на поставах людей, казав: «Як не вмієте намалювати, то ручки в брючки, ніжки в травку». Ці слова Віра не раз повторювала, як бачила на якомусь портреті чи картині погано намальовані руки й ноги.

Головним елементом рисунку чи картини мала бути композиція. Падалка підсміювався з тих, хто малював надто натуралістично. Казав: «Ви забули бруд під нігтями у натурщиці намалювати». Падалка любив своїх учнів, допомагав їм стати художниками. Не раз розповідав у класі про учнів минулих років, з деякими підтримував зв'язки. Віра не раз чула його розповіді про здібну ученицю Женю Туркало, яка вийшовши заміж, покинула малювати. Падалка остерігав студенток, щоб так не зробили. Сталося, що наприкінці 1940-х Віра познайомилася в Мюнхені з Євгенією Туркало-Розгін, яка віддано піклувалася своєю родиною, малювала потроху. Вони розговорилися, згадували Падалку. Пізніше Євгенія Розгін Переїхала до Америки. Знаю, що вона малювала листівки з українськими орнаментами.

Характерним для Падалки був його лексикон, вживаний у класі, який часто бентежив міських студенток. Віра пригадує, як він раз зробив одному студентові зауваження: «Що це за зелена фарба на вашому малюнку! Та це ж гусяче гівно!». Бувало, що інколи комусь із студентів говорив: «Заберіть це гівно, зробіть краще.»

Оскільки Віра з Седляром і Падалка з родиною жили в одному будинку, між ними був контакт, розмови, жарти. Віра часом заходила до помешкання Падалки, згадує його жінку, красуню Марусю, добру господиню, яка старанно прибирала всі кімнати, крім майстерні чоловіка, це він їй не дозволяв робити. Маруся говорила українською мовою з полтавським акцентом, до чоловіка завжди зверталася «Іване».

Падалка часто заходив до Седляра. Любив жартувати, деякі з його витівок Віра пам'ятала до смерті і часом повторювала. Наприклад падалка не раз деклямував:

*Поїзди на Москву –
Жито, пшениця,
Жито, пшениця
А назад — облигації, облигації, облигації.*

А то казав: «Владу зустріли на станції гімнОм». Що ж яка влада, така й зустріч.

Седляр часом дразнив Падалку: «Ти, Ванька, з кріпаків». Його дід був кріпак, а дід Седляра був бурлаком, батько — поштарем».

1934 року столицю України з Харкова перевели до Києва. Харківський Художній Інститут деградовано до Художнього Технікума. Студентам запропонували переїхати до Києва і вчитися у Київському Художньому Інституті. Віру Дражевську і ще кількох учнів Падалки, які в Харківському Художньому Інституті перейшли на четвертий курс зарахували студентами першого курсу Київського Інституту. Сказали, що вони мають «відучуватися від формалізму». Падалка деякий час викладав у Київському Художньому Інституті, але Віра не була його ученицею. Про своїх нових вчителів вона говорила мало, лише пам'ятаю що згадувала професора Карпа Трохименка. Восени 1936 року Віра переїхала до Москви і в 1936-37 році вчилася в Інституті Підвищення кваліфікації Художників.

У вересні 1936 року Падалку заарештували. Седляр думав, що то «за довгий язик», бо Падалка часто необережно жартував і розповідав анекдоти. Та в листопаді 1936 року заарештували Михайла Бойчука, а на початку літа 1937 Седляра. Невдовзі Віра мала з ним побачення в тюрмі НКВД на Липках у Києві і в той же день окреме побачення з Падалкою (попрохала побачення зі своїм учителем). Обидва мистці були сумні але не дуже замучені. Про дальшу їхню долю Віра не знала. Були чутки, що всі три бойчукісти розстріляні. Віра часто їх згадувала, говорила про них.

Усі ці випробування позначились на характері Віри Дражевської. Уже після виїзду до Америки і трохи устаткувавши своє життя, вона щоліта рятувалася на дачі — як тільки сховався сніг, виїжджала до Мастіка на Лонг Айленді. Дача винаймалася у різних хазяїв і часто була занедбаною, виглядала як руїна, головне що дешево. Віра обсаджувала ділянку крученими паничами, латала дах, перекривала дірки, щоб можна було вижити і перетворювала руїну на палац, в неї все розцвітало на літо і все сімейство сиділо там до пізньої осені. Любу використовували як водія і вантажника — на дачу треба було вести багато речей, бо там нічого не було. Віра багато малювала, проте переважно на замовлення, виконуючи чужі забаганки.

Алли Гербурт-Йогансен не вистачає у когорті українських мисткинь початку-середини 20 століття. Це ще одне крило, що вийшовши на еміграцію, порятувало культуру, бо її доля була би у Сибіру, а її діти були б взагалі ніким, вони б не знали хто вони є і чи взагалі були б.

«Чи то старість, чи то ще якісь небуть негативи, але я прийшла до висновку, що світ створив чорт, а різноманітні людські боги, намагаються і то майже безуспішно, зменшити страждання, яке є суттю життя. Вже не згадуючи масове знищення людей у Сове́тах і за-

гибелі невинних в наслідок невпинних воєн, скажіть: за що мучиться Гай, за що мучиться Альонка?»¹²⁵

«Також я розбирала старі листи — це набуло містичного значення. Я йшла у минуле (почала з листів за 1983 рік, а дійшла до 1977) і до мене почали приходити з того світу друзі, включно з Вашою гувернанткою»¹²⁶.

Врешті, усі листи українських біженців другої світової, включно з листами Алли Гербурт-Йогансен набули містичного значення.

Алла Вікентіївна Гербурт-Йогансен відійшла у засвіти 27 квітня 1993 року. Звершився земний шлях дивовижної жінки, яка так і не змогла написати спогади про себе, своїх друзів, своє кохання — надто глибокою була рана її душі. Проте залишились її листи, сповнені любові до дітей, друзів і туги за тими, кого вона втратила.

¹²⁵ 12.09.1983 Алла Любі

¹²⁶ 30.10.1983 Алла Любі

ДОДАТОК 1.

Листи Майка Йогансена до Алли Гербурт

Збережені правопис і пунктуація оригіналу.

1. Лист М.Йогансена до Алли Гербурт, б/д

Как я уже предупреждал, сіе писано будет «по московську» — уже переехал на другой регистр, поживши в Харькове.

«Итак Вы служите в столовой. Много каши — но увы! ея не хочется совсем».

Все таки есть голубая кровь. Ведь кожа может быть такой тонкой, что просвечивают вены и я эту самую голубую кровь обожаю.

Но это, так сказать, философия. Как таковая она не является моей специальностью, которая лежит в совсем иной области (славянские языки, преимущественно украинский).

Идеалом человека (именно мужчины) по моему является соединение профессий ученого и акробата. К сожалению обе отнимают так много времени, что едва ли кому удастся соединить их в себе. А было бы прекрасно — sozasagen (так сказать — переклад О. Р.) здоровый дух в красивом теле. Обычно же ученый напоминает физически мешок с мукой, а акробат восполняет недостаток психической работы систематическим пьянством.

Но это, так сказать, философия. Я же хочу просить Вас о следующем: не можете ли Вы... боюсь, что Вас поразит необычность соответственного заявления. Как бы это получше рассказать, чтоб не пришлось рвать письма. Рискнем! сказал один господин, протягивая руку к рюмке.

Ежели бы Вы были сейчас в Харькове, то я дал бы временный отпуск сербскому языку и предложил бы Вам пойти со мной в театр. То есть нет — прежде всего, когда мы с Вами бы увиделись, то я, подавив желание, попросту расцеловать Вас (как несвойственное в данных обстоятельствах интеллигентному человеку: так следует писать, а не интелегентному — потому что, видите ли, в латинском языке «е» в неударяемом слогe переходило в «і» краткое — ну как мы говорим

«бизусловно» вместо «безусловно» или что нибуть в этом роде). Так вот, подавив такое желание, (оправдываемое однако долгим разставаньем, ударами судьбы и иными адекватными причинами) я все ...

2. Лист М.Йогансена до Алли Гербурт, б/д

Скушно мне штой-то, голубчик Аллочка! «Хоть бы пожар случился, или папенька умерли б!» То есть хоть бы вы приехали, хочу я сказать. Конечно, мы понимаем, что, если от Вас и есть письма, то они едут в Полтаву, а я все еще сижу в Харькове. Да теперь письмо посылать, все равно что запечатать в бутылку и бросить в океан — может быть и дойдет через три года по назначению, если какая нибудь досужая акула не проглотит. Длинное послание написал Вам, но вторую половину порвал, а первую посылаю в качестве образчика стиля человека с гипертрофией романтического элемента на почве книжных студий. Во второй половине предлагалось вести переписку на Ты для разнообразия. Так сказать суррогат романтического элемента — цикорий вместо кофе, морковный чай вместо китайского, мороженое из сирени. Как хотите, так и смотрите. Хоть бы пожар случился... то есть хоть бы Вы карточку прислали. За неимением лучшего собираюсь еще угостить Вас собственными стихами — пожалуй что досужая акула подавится таким письмом.

Слушайте же терпеливо — в конце будет дешевая премия.

О не забуду тії ночи

Сніг падав мянко. Город спав

Лиш Божії дивились очі

Як сніг його заколисав

Потайки вибігли на ганок

На волю з диму каганця

Там завмирав безглуздий танок

Город собственно на украинском

языке значит огород (горód)

«Божії» лишь невинная метафора но здесь это — "die Stadt",

Бога нет, Аллочка

(убаякал то есть)

Ганок — крыльцо (немецкое gang электричество)

каганец — современное, собств. выход)

танок не столько военная машина, сколько просто танец, безглуздий — бессмысленный

Сніг сипав, сипав без кінця

Ясними сповивав зірками

Волосся, вії її лица

Встрявав, холодний між губами

І падав, падав без кінця

І зупинив часу течіння

Заколисав все що жило

Зірок свіжіюче насіння

І нас і всесвіт занесло

зірка — звездочка

вія — ресница у Гоголя, это конечно было заметно

даже повесть такая есть «Вій»

при поцелуе

час это «время» остановил

насіння — семя

всесвіт — вселенная

Короче говоря — все завертелось

Порой и по русски было бы конечно лучше — «И снег, звездный сев, засыпал нас во вселенной». Но самое то главное это то, что ничего этого не было; ни «тії ночі», ни «ії», ни «снігу»; по крайней мере «ії» — все это лишь плод гипертрофии романтизма — потому все так «босо» и вышло. Может быть, если бы Вы были здесь... но вас здесь нет.

Надо Вам рассказать, как я закрыл сегодня чешскую грамматику и стал писать письмо. Начнем с Адама, виноват, с Евы. Когда я только что кончил гимназию, поступил в университет, перестал плакать, вообще подрос, я в первый раз влюбился. Звали ее Лиди¹²⁷. Самая земля, по которой она ходила, казалась чем то необыкновенным и замечательным. К сожалению она не ответила ни на чувство, ни даже на письмо (написаны средними стихами, но с большим чувством). Потом то она сама написала письмо, но к этому времени я был немножко влюблен в Наташу, а потом немножко больше в Мику. (Наученный горьким опытом я уже не об'яснялся, а ходил где то за семь верст в окрестности — и правильно делал — даже за это досталось). Как бы то ни было, но долго я не мог читать без волнения

¹²⁷ Ліді Зайко — перша дружина Майка Йогансена, з якою він був знайомий з гімназії. У них народився син Віктор, якого виховує бабуся Ганна Федорівна Йогансен.

Вергилия — где попадалось имя “Dido” а рассказ Чехова «Милость» и совсем выучил наизусть. После этого я не влюблялся совсем, кажется. Но привычка искать в книге знакомые звуки осталась. И вот читая про автора “Historická mluvnice jazyka českého” Гебауера, увидел имя его «Алоиз» (Алоиз Грубер есть хороший немецкий художник — очень нежный). Из имени «Алоиз» и рисунков Алоиза Грубера сложилось представление о Вас, Тимофей Флоринский был уволен в отставку и я стал писать, и даже довольно незаметно оказался на четвертой странице. Красновой Ваш адрес сообщил, а номер дома забыл — напишите с передачей — через Батус. Может быть успею еще и узнать. Лес рубил. Нус пора это письмо согнуть в бараний рог и послать туда, куда Макар телят не гонял и ворон костей не заносил.

Миша

3. Лист М.Йогансена до Алли Гербурт, ймовірно 1924/25 рік.

Метод Берлица	Вы не видели здесь мельницы? Нет, но покойный осел моей богатой бабушки был продан моим отцом вашему дорогому дяде в четверг шестого февраля прошлого года.
---------------	---

Аллочка милый дружок.

Какая Ты умница-женщина, что прислала пакет с главами.

Первую я уже перевел, вторую может-быть начну сегодня.

В первой я кое-что подровнял под свою гребенку, не исправил, может быть даже испортил немного, но под свою коммунистическую гребенку подровнял.

Чтобы Ты не сердилась, целую Тебя, Умница, прямо в сердце.

Сегодня с невероятным трудом достал деньги.

Ежели они будут мариновать меня и далее на терпении, то я плюну на это дело.

наука	Это не графомания, доктор — это упражнения. Это просто упражнения и больше ничего. Да — это просто упражнения.
-------	--

Лишь бы роман кончить, а там можно и в Харьков ехать. Я подсчитал марки на конверте — Ты заплатила 2 р. 30 к за спешную почту.

Видишь ли я стараюсь не брать романовых денег, чтобы у нас было на что повеселиться. Поэтому приходится жить как раз в раз.

Ты видишь, я несколько успокоился, получив от Тебя письмо и главы.

Я Тебя очень люблю за то что Ты Умница, Испорченная Девчонка и Любимица.

<i>Подпись под письмом</i>	<i>Прости меня, я нуждаюсь в Твоем прощении. Прошрое письмо было какое-то неудалое. Кислое. Вообще — буза.</i>
----------------------------	--

Тут было бы сильно хорошо если бы Ты была тут. Река — да что говорить то!

Затанцевали улицами капитаны. Улица пошла гулять в поля.

Подковы цокали, хоть было еще рано

Балкон — на улицу — за улицею пляж,

Где потонуло за весну сто тридцать

Потонет сто — и не возстанет вновь

В струе, где белый стебель веселиться

И не спускается на дно.

Года процокают в граните след

и т.д.

(не могу по русски хоть режь!)

Смотри дальше.

<i>проза</i>	<i>Композитор Вериківський живе в Київi у приватнiм помешканнi. Час од часу він п'є чай з арнауткою.</i>
--------------	--

В степяных песчах Аравийской земли.

Три карты! Три карты! Три карты!

Устал писать, а главное думать.

*Теперь надо бы лечь головой к Тебе на колени и пускай голова полежит с мину-
ту. Дольше не выйдет, все равно вскочит.*

Целую твои колени, Умница!

Целую Любимицыны волосы.

Целую ногти Испорченной Девчонки и губки.

Целую край Твоего платья.

День первый

стихотворение	Он пел головой и коровы садились на звезды. Махровая нечисть летела в кусты. Седло прокатилось и сказала: Недурно!! Сюда бы еще пива!
---------------	---

День второй.

Получил все Твои письма. Последнее с календарем.

Сейчас кончаю переводить главу с Камиллой, Дюверье и прочим.

Хорошая глава. Я сделал хуже в переводе, зато сделал ее быстрее, подвижнее. Кроме того сцепил. Девушка, которая работает у miss Wood это Кет — та самая, что с Гарри в следующей главе. Мужчина, который поднял платок имеет отношение к торговцам живым товаром — это было ясно и у Тебя,

Истрический роман	Все курили. Один только молодой человек не курил. Опираясь на щит он внятно произнес — «Дайте папироску!»
-------------------	---

но я еще заставил его следить, где живет Эдит. Разговоры Рикса с Эдит сократил.

У Тебя чудесно про часы — прямо прелестно. Про вещи тоже. Оставил все. Очень хорошо про три золотых шара — это Ты придумала, или оно в самом деле так. Все оставил как есть.

Очень хорошо начало отравления, да и дальше хорошо. Оставил. В медальон поместил карточку полуголой женщины.

лирика	Любили пить и петь. И птиц ловить ходили. И засыпали вечером на ветках ясеней. И женщин по ночам искали и любили.
--------	---

Завтра кончу — вставляю про Креве. Камиллу несколько сокращу. Именно: оставляю насчет чувствий. Так переделывать и легче и труднее, чем писать самому. Легче тем, что ничего не надо придумывать, труднее тем, что жалко менять вид вещи, а все-же несколько уравнивать стиль нужно.

Сижу и пишу разставив локти и один прилипает к моему переводу, а другой к Твоему тексту. Посередине торчит моя голова и объединяет их в письмо.

Сантиментальный роман	Где это сказано? Не в сочинении ли господина Хераскова «Россиада»? Или нет — подойдите ближе — я вас поцелую
-----------------------	--

Беру папирску — смотрю на картинку Алжир. Любимица всегда могла бы сделать такую, еще лучше. Зато я не могу.

Знаешь на чей стиль похож Твой. На стиль хорошего Диккенсовского романа, только у Тебя свежее.

А сокращаю я еще вот почему. У нас с тобой всякое капиталистическое отродие описывается подробно, а прочие пешки, статисты. Так нехай же всі будуть статисти!

А тут подписал: любимица

Пора спать, но не хочется. Еще одна страница, две страницы — вставить одно н — будет еще одна страница, две страницы.

Ты, Испорченная Девчонка, написала «ученные» с двумя н. это неправильно. Кроме того ни в коем случае нельзя писать «ужастный». Это ужасно! «Т» тут совершенно ни при чем. Оно лишнее. ОУЖАСЬНЬ по укр. ЖАХЪ слова одного корня, «х» видишь ли перешло в «с» перед звуком переднего ряда. Дело в том, что суффикс ЪНЬЙ как ты ясно видишь из его

любимица	и тут нет	умница
----------	-----------	--------

начертания начинается с звука переднего ряда в. А по аналогии со словом ОУЖАСЬНЬ радёмы? и слово ОУЖАХЪ переделали на ОУЖАСЬ.

Не сердись, Любимица, это я декламирую на холостом ходу.

Это называется усталость.

— Вы заговариваетесь!

— Ни сколько — я упражняюсь!

— Но подходящее ли вы избрали место для своих упражнений?!

(Риторический вопрос!)

Люблю тебя Аллочка. Любимица очень. Ты — умница. Захочешь — и будешь писателем; не захочешь — все равно Ты прелестная женщина.

Тут уже ничего не надпишешь

Купался, фыркал и вообще плавал (заимствовано из стихотворения Незнамова — есть такой в №4 журнала Творчество. Чита. такой то год.)

Загорел — лицо красное и блестящее — вообще вид не блестящий.

Есть план. Вторую половину получаю 15 августа. Может быть сделаем так: на первую половину Ты купишь себе вещей, а на вторую поедem в Крым. Пиши как лучше. Можно сделать наоборот.

и тут нет

Приеду... выведу, словом, первого числа місяця липня (Взгляд на календарь -Селянська правда над Ириной кроватью.) Впрочем нет — Ты ведь на службе. читай по пальцам: Січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень.

Вот слова вкусные — неправда ли — не то что дохлая латына январей и февралей.

Целую Твои руки и ноги.

Целую Тебя крепко, Любимица!

Любимица

Любимица

Любимица!

(Внизу малюнок Червня)

5. Лист без дати М.Йогансен до Алли Гербурт.

Хорошее дело — получить письмо! Гораздо хуже не получать писем. По крайней мере у меня такое впечатление.

Имея это ввиду, разорвал уже одно письмо, и труды по его составлению пропали даром и все оттого, что от Вас ничего не слышно.

Аллочка, душа мой, отчего Вы не пишете? Разве это ж хорошо? Совсем это не хорошо.

Мне и так не везет; в душе конюшня и в прочия отношениях плохо, а тут еще и вы не пишете.

Вы удивительно сравнили житье наше с путешествием. Можно бы еще прибавить, что на станции, где Вы хотели пообедать, в буфете ничего нет, а пока Вы выходили из поезда, у Вас украли чемодан.

Вы знаете украинскую басню о том, что все благополучно, только ножик сломался? А нож отчего сломался? Да когда с гнедого шкуру снимали. А гнедой отчего пал? Да когда в город за доктором ездили, когда пани заболела. Что ж она выздоровела? Какое, померла, etc. Словом: *wszystko w porządku*.

Очень хорошо, что Вас не возмущают мои социалдемократические взгляды и принадлежность моя к украинской национальности. Последнее конечно, Вам несколько смешно, но согласитесь сами: надо же мне наконец стать на какую нибудь почву, тем более, когда это так интересно.

Позавчера окончились мои практические занятия по украинскому языку с слушателями инструкторских курсов при Нар.Ком.Просё. Лестно все таки преподавать украинский язык учителям с Харьковщины, Подолии, Платавщины и прочее иное — тем более что два года назад я, сам был слушателем таких курсов и по украински знал только слово «нема» и то в таком произношении: «нима».

Один бородач из Полтавы даже осведомился, откуда я, собственно родом — из левобережной Украины, или из Галичины. Правда другая воструха в частном разговоре выразила мысль, что я думаю по русски, но это было уже после моего чистосердечного заявления, что я хотя и был всюду, но сам Харьковский. Не надо было откровенничать, а с прежней лихостью выдавать сведения из словаря Гринченка за прирожденные свои выражения.

На беду, откуда ни возьмись, налетает осень. Хорошо было Пушкину воспевать ее в стихах, как у него были дрова. У него крестьянин даже зимою торжествует.

Единственный приятный момент — когда ложишься вечером спать:

Вот миг отрадный наступил:

Старик разделся, закурил...

В. Бут.

Недурно бы так все спать и чтобы снились сны, один лучше другого, синіе, синіе... с крапинками; вроде стихов Петникова, которые я не замедлю привести на следующей странице, чтоб не разделять строк.

Как медленный полет птицы

Летящей к знакомому вечернему дереву

Как ясеня серебряная сень

Несет отблеск всеневозможной выси...

Возвращаясь на землю, «целую Ваши руки. Повáжніня! Как говорят у нас в Галичине», причем «о» читается почти как «у», а «ж» средненебное, а значит это so zasagen; Aufwiederehn, au revoir, pour ainsi dire.

Миша

P.S. Еще говорят «у нас» — «кланяюсь» (с - спирант¹²⁸, нечто среднее между «ть» и «хь»)

6. Лист без дати М.Йогансен до Алли Гербурт, 27 червня.

Опять перемена декорации. Свеча. Глубина комнаты теряется в дедовском полумраке. На стенах большие отражения лунных окон. За столом сижу я и пишу. Расскажу Тебе одну сказочку в обмен за лысого, который обтирает пот такой штукой:

На Днепре мальчики ловят верховід. (По русски «уклейка»).

Рыбка малая блестящая и поверхностная. Ядного толку с нее мало.

И вот стоит оборванная женщина (а рядом кошелка) и ловит рыбу.

Вместо удильца му нее ветка, неаккуратно ободранная. К ветке привязана не тоненькая леска и даже не нитка, а просто шворка, бичевка, какой завязывают в магазине пакет с штанами, или пирожным.

¹²⁸

Спірант — приголосний звук, що утворюється тертям видихуваного повітря в щіліні між зближеними органами мовлення: в, с, з, х; щілинний (фрикативний) приголосний (О.Р.).

Значит она не умеет ловить верховод и не продавать их собирается. Она голодна (или дети пухнут от голода) она видит: плавает в реке плохая но все таки пища и хочет выловить эту пищу. Мальчишка вылавливает удочкой, скажем, штук двадцать в час — с четверть фунта в общей сложности.

Она или ничего не поймает, или зацепит за день одну две рыбки — а ей видно хочется есть.

Слепой поет о том, как ветер березку сломил.

Накрашенная дама лет 50ти предлагает на чистом французском языке купить какие то цветы. Другие дамы тоже поют и поют не плохо.

Вот дела где на свете.

Выводы?

Выводов никаких, и не может быть никаких. Не покупать же в самом деле цветы — кому это нужно, зачем это?

Первого числа я еду в Харьков. Это мне нужно — ох как нужно! Я люблю в Харькове одну девочку — и она тебя не любит? Нет в том то и дело что и она меня любит — это редкий случай — оба любят!

Ну что ж ты? Почему же вы не вместе?

Не знаю, дорогой доктор, почему мы не вместе. Не знаю, дорогой мой доктор, отчего мы не вместе. Она так сказала, что так нужно. Но тогда, значит, она тебя не любит!

Нет, дорогой доктор, милый друг, она говорит, что любит меня. Она пишет мне.

— Она говорит. Она пишет! Действительно аргументы!

Нет, доктор, если бы ты знал, как она пишет, ты так не говорил бы. Если бы ты знал ее, как бы ты был счастлив, что можешь ее обнять, называть на «ты», целовать куда хочешь и сколько хочешь.

— Пустяки! Хороших женщин везде сколько угодно. Во первых в Киеве больше хорошеньких женщин, чем в Харькове!

— Больше — это правда. Но разве в этом дело? Пускай их будет миллион, но ведь это не она. Может быть они глупы, лживы, грубы и корыстолюбивы. Даже наверное так. Что они знают — что они могут!? А вот ты доктор представь

себе Умницу — не глупее тебя (в сторону — а может быть и умнее!) — представь себе, что Умница эта в то же время хорошенькая женщина со вкусом и тактом, не нахальная баба с очками на носу и колоссальным апломбом при небольших познаниях, но совершенно без тела. Представь себе дорогой доктор (дай папиросу!), что будет если она будет иметь еще немного лишних денег, чтобы усовершенствовать свой туалет!

— Ну и что?

Что? (дай прикурить!) То, что первого июня я еду в Харьков, а ты можешь оставаться тут. Можешь, пожалуйста. Я тебе нисколько не завидую, доктор! Эх! Если бы ты знал! Ну да что, черт возьми — скоро еду!

Доктор закурил папиросу, прошелся по комнате и сказал.

— Ну ладно. Желаю тебе счастья с твоей девочкой. Я иду.

— Куда ж ты так рано. Посиди еще — я тебе что то еще хотел о ней сказать интересное.

— Будет уже. Пойдука и я себе к одной.

— Иди, доктор, с богом. Только я знаю к кому ты идешь. Жалко мне тебя, доктор. Хоть и завидно, что тебе близко, да не завидую к кому.

Ну ладно там. Лучше какая нибудь под рукой, чем морская царевна в Харькове. Бувай здоров.

Бувай здоров. Завтра побачимось.

И доктор ушел.

Опять мы вдвоем.

Ох нет — я один, один чорт возьми. Когда же это будет?

Днем ничего — ходишь себе, говоришь, пинешь — а вечером — хуже — в сто раз хуже. Эй отммишу я Тебе, Аллочка, за это дело!

Как мне отомстить. Я мог бы, допустим, изменить Тебе в Киеве. Но я отместил бы только сам себе таким образом. Что я говорил бы Тебе, когда Ты меня спросила бы как я вел себя в Киеве? Как бы я смотрел Тебе в глаза? Другое дело, если бы я не любил Тебя, но я Тебя очень люблю.

Нет, этого нельзя. Себе хуже будет.

Как отомщу? Сделаю больно! — сдамлю руку как следует или ударю изо всей силы ладонью по руке.

Мало!

Как отомщу?

Но зачем же Ты будешь мне мстить? Я ведь не виновата Мишенька! Нельзя было иначе! Нельзя! (теперь, когда нет доктора, я начинаю проникаться его идеями) Почему нельзя? И почему Ты не могла мне сказать, что за причина?

Да, вот! Почему Ты мне не сказала, что за причина? Я ведь никаких тайн Тебе не преподносил! Мишенька не будет говорить об этом. Ведь мне тоже не легко.

Правда, прости меня. Я обнимаю твое милое тело, голова Твоя у меня на плече.

Ох нет! Я один — один!

Когда же это будет?

Ну ладно, довольно. Знаеш, немножко помогает, хотя и недостаточно.

Знаеш, бумаги еще очень много, а уже поздно. И потом я ничего не могу придумать хорошего. Одна мысль! (см. все выше сказанное)

Целую Твои — (пусть это банально, но это помогает) Целую твои руки с пальчиков до плеча. Целую Твои ноги, которые скоро будут принадлежать мне. Целую Тебя всю. Ты такая Умница и Тебя так сладосно будет любить, потому что Ты — Умница, Испорченная Девчонка.

Ты будешь все делать умно, как Ты все делаешь и ...не подберу слова — ну чорт его бери — красиво словом, что ли.

Люблю Тебя страшно сильно — чувствуется потребность в гиперболе -органическая, лирическая потребность в гипеболе. Люблю Тебя, как только могу любить сильно. Больше люблю чем очень многое, больше чем самого себя. Забочусь то я о себе больше, но без всякой нежности, а просто так по привычке, как хозяин заботится о корове.

А к тебе чувствую такую нежность.

Ах видишь ли слова эти плохи. За то сцена с доктором вероятно более убедительна. Если бы было время я рассказал бы Тебе еще сцену с инженером, порт-

ным, перевозчиком на Днепре, товарищем из Губкома, ... и все эти сцены имели бы то же содержание. Эге-ге! Свечка отомстила за то, что я нагнул ее к папироске. Она шлепнула на письмо две слезы — пусть едут к Тебе — Ты подумаешь на предыдущей странице, что это я плакал. Но я не умею плакать, я умею только ныть в письмах. Но Ты, Аллочка, неужели Ты заплакала хоть раз, пока меня не было. Если случится, плакни на бумагу, чтобы я видел.

Сентименты. Это хорошо! Это хорошо! Так и нужно! Видно, что любовь есть. Сентименты — это все равно, что плач. А как же не плакать разлученным любовникам?

Завтра отправлю. Пускай приезжает до моего приезда — а то мне стыдно будет.

Спокойной ночи.

Я.

Прочитал критическим глазом ночные ламентации и против ожидания не слишком устыдился. Разница конечно большая — даже чернило сейчас какое то черное, а не рыжее как вчера.

Ты посмотри как я много Тебе написал. Вагон — 40 чел. 8 лошадей.

Сажусь писать последнюю главу (шестистопный ямб!)

Ну прощай моя Умница!

А забыл — ты мне сегодня снилась. Разговор был о каких то подвязках. На столе лежали — одна с пряжкой, одна новенькая круглая под колено цвета клубники с молоком. Но это ничего что она была новенькая — та с пряжкой была куда лучше. Ты кажется обувалась или наоборот снимала чулки — словом я видел Твои голенькие ноги. Целую их стократ и еще раз (должно быть так пишут писаря — ничего они тоже люди и любят.)

Скоро увидимся.

Скоро увидимся.

Додаток 2

Листи Михайла Бойчука до Алли Гербурт.

Збережені правопис і пунктуація оригіналу.

1. Лист Бойчука Аллі Гербурт від 14.03.1936 на конверті адреса: Харків вул. Червоних письменників, 5, буд. «Слово», кв. 12 Зворотна адреса: Київ, пошт. філія 12у6, підпис Микалович. Внизу «залученого» листа стоїть дата 19/II

Алочко, мій скарб дорогий, мій самородок золотий такий великий важкий що здається другого такого на сьвіті нема. Хоч я найшов єго серед грязної породи-каміння, а дорожу ним як наскрізь щиро золотим, а тому не дивуєшся що я так тремчу над тобою, хіба усі що мають скарби не дорожать ними і не оберігають їх ревниво від завидючих очей, від грабіжників. Я рішив хоч декілька слів тобі написати, а то за роботою сьвіта не бачу, як в лабіринті. На твої запитання в листах, вже по частині я відповів через Мар. Я на решту вже певно тобі віч на віч скажу що думаю, а то не встигаю. Що до твого зауваження в однім з листів що всі жінки невірні (я не згоден), це щось подібне на Василеве судження, що всі жінки проститутки. Ти робиш виняток що тільки чеснотливі або дурні не розпуснують.

А так як поняття чесність, совість то знаєш багато з твоїх знайомих уважають за анахронізм і відсталість (у Вірки¹²⁹ також повидимому з тих же джерел її міркування о совісті, пам'ятаєш?), ну а дурною бути нікому не заманчиво. То філософія друзей дома а цілі її ясна. То правда, що більшість людей то банальні незavidні істоти, но так як в мистецтві так і в житті навіть наймізерніші люде хочать рівняти ся на лучших, а не на більшість. Ніхто не завидує другим, що вони злодії чи обманщики чи ще якісь там пройдохи, а завидують героям в якихсь великих ідейних справах — зрештою я не можу того належно словами викласти, але думаю, що ти сама це почуваш. Чи може ти гадаєш що це колись так було а те-

¹²⁹ Віра Дражевська, сестра Люби Дражевської.

пер вже вийшло з моди? Я переконаний, що це ніколи не вийде з моди. А може це моя утопія. Багато хочеться написати але кінчу листа, нехай сьогодні їде до Тебе. Мені самому хочеться в конвєрті затаїтися аби скоріше тебе побачити.

Цілую Тебе. М

На встигаю написати більше, то хоч старий лист тобі залучу. А чому ти мені не пишеш з ким там зустрічаєшся хто ці твої знайомі що не дають тобі погубати в самотності. Письменники суєтливі, художники нещасні, а з якої породи ці теперішні знайомі? Медициньського званія чи ще якогось іншого? Чому тільки полусловами щось таке натякаєш.

Посилаю запізнений лист що ще до приїзду Мар. був написаний і не післав я тому що дістав від тебе відомості.

Алочко моя ти сонце я тебе люблю за тобою страждаю мучуся, без тебе нічого мені не мило а ти жорстока навіть вісточкою мене не потішиш за стільки часу я всього 4 листи від тебе получив. Ти каменний ідол з каменним серцем ти заслуговуєш щоб тебе камінюками закидати: — Я скачаю день і ніч а тобі байдуже. Як мені тебе просити як благати щоб ти змилоствовала наді мною? Пиши мені щодня. Як би мені була можливість я зараз до тебе приїхав би. Хоч не знаю може ти не рада мені була би. Треба щоб ти сюди скоріше переїхала. Чи зможеш хоч на декілька днів зивитати до мене? Чому ти так мовчиш мені здається що це не спроста, хтось певно на перешкодї там є. А хїба ти так все скажеш — ти вже колись може признаєшся і скажеш що забула була що мені прирекла і заклялась обіщаючи. Ти крутило таке яких мало. Хїба тобі так до щастя потрібно щоб слова не дотримати, щоб обманути? Скажи, я тебе так прошу. Камінь і той змяк би а ти мовчиш як могила. Невже листи мої не доходять до тебе, але ж ти могла б і так повідомляти мене що з тобою діється. Цілую тебе ще і ще і ще до безтями. М.

Будь вірна як слово мені дала не забувай ні на яву ні ві сні, ані на самоті ні між людьми.

19/II

2. Лист Бойчука до Алли Гербурт б/д (квітень-травень 1936 р.? — початок вагітності)

Алочко, я збираюся взавтра їхати на Харків. Коли зможеш то поїдемо разом на Донбас. Передаю книжку що тебе цікавить. Рад би я знати, чи справилась ти з роботою що так нею була зтурбована — (з тими фото). Оце три дні як ти поїхала а мені так здається що минули роки. Хочеться мені щоб ти на здоровлі окріпла що з напором і силою за роботу взялася, ти не турбуйся і розважно про себе і все думай і я певний що все буде гаразд. Не журися. Приїду ще спокійно подумаємо і порадимось. Держися кріпко, не горюй, мусит бути лучше, от побачиш.

Твій М

3. Лист Бойчука до Алли Гербурт від 22-23/IV/1936

Алочко моя крилата. Ти мене обрадувала листами і засмутила своїми клопотами. Не дуже журися, якось мусить так вийти що буде добре. Не спіши так з справою помешкання, тут не так вже комусь на голову дощ ллє. Мені здається що тут не без старанної опіки і поради тої особи що я тобі тоді казав, пригадуєш? Так що в значній мірі якісь капризи. З справою твого заклопотання особи-стого також не теряй розсудливости. Я зараз зхвилюваний твоїми турботами. Всеж бережи своє здоров'я і підожди я приїду то якось подумаємо як бути. Не опускай рукавів держися бадьоро, все буде гаразд. Тільки пам'ятай як мене запевнювала, щоб надалі не забувала вірно! Я післяв тобі телеграфом 200 карб. зараз же як получил (22/ IV) вчора твої листи. Мене затримує тут робота, але на днях поїду до тебе. Маю їхати в Донбас для того щоб зібрати матеріял для ескіза, я здається тобі писав. Спішу, тому вкину листа так як встиг написати.

Цілую. М. Свій виїзд до Харк. я тобі телеграфую.

4. Лист Бойчука до Алли Гербурт 1936 р., приблизно 8-9/05 (травня), 1936 р.

Кохана Алочко!

Тут зараз повідомили, що за кілька днів 10-12-го має бути московська виставочна комісія, щоб розглянути ескізи до виставки «Індустрія соціалізму»¹³⁰, так що я мушу почекати. Після того хочеться поїхати до Москви і хочеться щоб і ти побачила московські музеї та виставки, може з'їздимо й до Ленінграду, щоб побачити Ермітаж. Алочко, дивись, щоб з грошима обережніше обходитись, а то зараз якось трудно і не відомо чи скоро полегшає в цьому відношенню. Про Ів. Ів. не відомо, що воно таке¹³¹. Чи не знаєш, як довго мала лікуватися Маруся¹³² в санаторії?

Пишеш, що оглядаючи виставку, помітила свої недостатки в роботі, а що роботи Довгалія тобі сподобалися. Це добре, що ти способна критично розглядати свої «творення», а не гаразд що так безнадійно дивишся на свій розвиток і поступ в роботі. Ти попитала би скільки днів цього літа Довгаль відпочивав і їздив хоч би десь за город гуляти, він з ранку до ночі і в ночі при світлі робить цілими місяцями і роками. Ти при своїх здібностях, якби десяту часть того часу проробила та ще й зосередила всі думки на цій роботі, не розсівала на мілочі, то я не сумніваюся, що у тебе вийшли-б може такі ж речі цікаві, як у Довгалія, а може цікавіші. Едісон казав «Геніальність то 99% праці і 1% натхнення». Може він в процентах помиляється але все ж таке міркування для такого геніального винахідника дуже характерне і цікаве.

Я до сего часу мало помічав щоби ти працювала уперто для оволодіння мистецтвом живописі, хіба тоді як виконуєш замовлення, а цього не досить. (...) При-

¹³⁰ Лист без дати, проте за змістом, Комітет Всесоюзної Художньої виставки «Індустрія социализма», ймовірно було створено у квітні — на початку травня 1936 року, саме тоді розпочалась робота по створенню основного експоната виставки — мозаїчної Карти СРСР з коштовних каменів, яку контролював комітет. Виставка мала відбутись у 1937 році, проте не відбулась.

¹³¹ Очевидно мова йде про Івана Падалку — його арештували 30 вересня 1936 року.

¹³² Марія Пасько — дружина Івана Падалки.

кро мені, що ти так томишся без елементарних зручностей, все ж ти могла би з ліжком устроїтися, навіть якби хлопчик спав на твердшому, то для дитини пусте, а ти себе мучиш в такому стані це безрозсудно. (...) Я дуже за тобою скучаю, ти то скоріше одвикаєш. Я радію Алочко що скоро зустрінемося, гадаю, що будемо в Москві, бо мене заздрість і ревності нещасних халтурників виживають із Києва, правдиві майстри художники в малому числі, особливо московські і ленінградські ті мене не переслідували а навпаки морально піддержували.

Спішу виходити, так що кінчаю, пиши мені часто і держись там мені вірно без ніяких схоластичних викрутасів перед собою і перед мною.

Цілую дуже гаряче. М

5. Лист Алі Гербурт від Бойчука, без дати, ймовірно 1936 р.

Алочко! Ти такими за[гадковими] висловами написала ме[ні] в передостанньому листі про теолог(ічно) астрономічну філософію, а в той же час нічогісінько про те як працюєш, з ким бачишся (тільки про Марусю згадала). Признаюся тобі, мене це тривожить, ти згадала що дрібницями не хочеш мені докучати, а з гіркої практики знаю, що деякі «дрібниці» можуть бути причиною не зближення, а навпаки! відчуження близьких людей коли ти (...) казала що тепер ти вже можеш без мене обходитися а зразу як я тільки виїхав то здавалось тобі неможливим окремо бути що ж то за причина? Ти мені сказала тоді. А чому ти не відповідаєш на запитання що я в листах писав? Чи тому що не хочеш неправду писати а правда може бути для мене прикра. Як воно там. Прошу благаю не замовчуй хоть би навіть щось дуже прикре для мене. Алочка хіба я не знаю що коли ти скажеш що з Петніковим не зустрічаєшся то вже більше нема з ким тобі зустрінутися. Це ти замовчуєш, чи так ні з ким і не зустрічаєшся?

Ну ти написала, що мала розмову з Бланком на худ. зборах. Ти прекрасно їм виложила суть діла «Бойчукізма», ну а з ким ти бачилася у «Дитвидаві»? Тепер тобі було приємніше, не так як коли ми разом ходили — могла без перешкод всласть набалакатися і кокетувати без прикростей і ускладнень що були втोरік не тіль-

ко з мого боку а перешкождали деякі жінки розмовляти з їх чоловіками а тепер вільніше. Правда? Як мені хочеться щоб нам разом бути, а не знаю як ти з твоїми капризними привязаностями чи зможеш розлучитися? Як думаєш?

Скажи по щирості моє ти серце, що це таке з тим Таkereєм, я не пригадую чому тобі він так необхідний, чи ти мені про нього казала? Не можу згадати.

Віра такі горячі листи Василеві¹³³ пише і так дуже намовляє щоб він до Сухума їхав, (певно тому що зная що йому ніяк не можна зараз і що мені аж моторошно робиться коли подумаю як воно на самім ділі. Вона казала що ти єїучила, пригадуєш? Я в простоті середечній хотів би знати — чи ти могла б грати таку комедію? Як по твоєму? Чи ти волієш промовчати? Як поживає Маруся? А сусіди з низу? Ходиш до них а вони до тебе часто?

Напиши мені чи не скупишся на своє щоденне господарство? Дивись щоб здоровля поправила. Коли треба грошей, напиши без ложного соромлення. Зараз же. Пиши часто, а коли тобі це в тягость то повідоми мене я не буду тобі докучати. Коли почуття теплитесь у тебе до мене то ти не побоїшся як ти пишеш «цензури» щоб не висказати, а коли ослабло то трудно щось порадити.

Так як я тебе люблю, то не дивуйся що я хотів би як найчастіше від тебе мати відомости і самі прості і щирі.

Цілую і сподіюся милости і любови і надія мене ошчасливлює. М

Чи ти мої листи прочитавши знищуєш і потім забуваєш що там я запитую чи що за причина що не відповідаєш на запитання?

6. Лист Бойчука до Алли Гербурт, 1936 р. з Києва до Харкова

Алочко, я дуже спішу з роботою. Як тільки освободжуся приїду до тебе або ти сюди. Порадимося як дальше бути. Будь вірною як слово дала, памятай не забувай ані між людьми ані на самотині. Хоч ти пишеш що ти «дурна» нікуди не ходиш, чому це дурна? Хіба коли зосередити увагу на роботі то це таке дурне? Хто ж це по твоєму мудрий? Чи не Віра? А ще якось ти писала що тобі пригадалося як

¹³³ Василеві Седляру

я колись казав, що у тебе тропічні страсті і ти пишеш що коли тобі не зустрічатися з людьми то ти можеш вмерти, а потім запитуєш чи невже я хотів би твоєї смерті? Мені якось не зовсім зрозуміло оце небезпечне становище що загрожує твоєму життю. Ти (...) знаєш проти яких людей яких стосунків я висказувався. Не обманюй же себе і мене.

Я напишу другого листа. Цей я почав так як мені здавалося що Маруся довше забариться у Києві думав инше написати. Даю так як є. М Б

7. Лист Бойчука до Алли Гербурт, б/д

Яка ти жорстока Алла.

Як ти запевняла мене, скільки було обіцянок а тепер це все забувається так скоро. За клопотами з різними там засіданнями та торжественними зборами трудно то знайти свобідну хвилину щоб мені хоч пару слів написати.

З листів видно що знов тебе займают багато дрібних справ про які писати тобі не хочеться а точно так як случалося раніше — ти знаючи що твої маленькі розваги-забави для мене були великими прикростями і тому замовчувала їх тайні. Ти казала що зосередиш всю увагу всі сили на роботі над своїми художніми справами. Тепер же по твоїх листах видно що у тебе настрої розсіяний ігровий що за роботою не так буває. Напиши мені не дури мене і себе не обманюй.

Алочко, не гнівайся що я так кажу, я дуже зтрівожений. Я не знаю що мені діяти. Та тепер в оточенні твоїх курортних-дачних «хороших знайомих», сусідів, «приятелів» і Майкових і твоїх шкільних товаришів так що не диво, що куди не повернися, то хтось зустрінеся. Так що не диво що для того щоб мені написати не вистачає часу. Пишу на пошті на спіх напишу скоро більше обдумано

Будай здорова М

8. Лист Бойчука до Алли Гербурт від 11.06.1936

Алочко кохана моя єдина!

Я так боявся твоїх вагань, що за оціх декілька днів не знавши що з тобою так змарнів і зачах, що кого не зустріну то запитують що зо мною сталося?

Я вже так гадав що ти рішилася на одчайний ризик і це мене дуже трівожило і я боявся за твоє здоров'я і життя, ну та й освоївшись з цією думкою, що так остаточно, так стало жалко.

Здається мені, що так як ти рішила остаточно — так і гаразд. Ти мені мила ще миліша стала. Я тебе люблю і як зачарований від чарів твоїх визволитися не можу, хоч думав про це, бо гадав також що можливо що ти якось домовилася і мовчиш через «сусідів».

Ти мені Алочко пробач шутки на счот портретування — не гнівайся на мене. Пиши мені про себе і сповіщай коли приїдеш. Може тобі треба грошей? Дай знати. Держися кріпко.

Бувай здорова, цілую, цілую, цілую. М

9. Лист Бойчука до Алли Гербурт від 21.06.1936

Алочко, не знаю що буде, як ти поведеш справу наших майбутніх взаємин. Якби то залежало від мене тільки, то я зав би що діяти а то головне що ти якось вагаєшся і у тебе більше як сім п'ятниць на тиждень — знаєш мене це доводить до одчаю. У тебе зараз то тільки й на думці, щоб устроїти так щоб мені не «помішать» в роботі, та щоб окремо від мене якнайдовше десь перебувати а все для мого блага. Я не знаю що мені про ці твої «заботи» думати. Приїзди, бо я з цього всього бачу, що треба нам якось на правду без викрутасів в'яснити справу, а так то виходить якась безконечна путаниця. Ти знаєш добре, що я тебе люблю і тебе не повинно дивувати, що мені також хочеться знати про тебе не на словах а на самих ділі як ти до мене ставишся.

Чому знов по іншому складається у тебе з літніми місяцями? Раніше ми були змовилися так, що поїдемо до Москви, Ленінграду і потім поживем разом десь над Дніпром, чи над якоюсь іншою річкою, або ставком чи озером — ну а ти все перезабула. Видно що з тобою треба договарюватися тільки на письмі та може ще свідків кликати.

Алочко ти себе може лучше знаєш, порадь мені як мені з тобою бути — щоб ти мною не крутила як вир водою. Зараз нема мені часу продовжувати листа, завтра ще напишу.

Тимчасом бувай здорова, я тебе сими днями сподіюся до себе в гості. Щоб телеграфувати приїзд, а тим часом пиши.

Цілую дуже М

**10. Лист Бойчука до Алли Гербурт —
написаний у Києві 22.06.1936, прийшов до Харкова 24.06.1936**

Алочко! Опять ти замовкла. Коли б я був певний, що це просто за клопотами Ти не встигаєш написати, але то щось більше походить на те що тобі не вистачає часу через «времяпрепровождение» за розговорами — приїзди скоріше бо ти заму-чуєш мене своїми безконечними перерішуваннями то так то саяк, то он як. Хто тобою так крутить? Щось походить, що там (не гадаю, що Майк) хтось тебе намовляє і ти єму потураєш, бо сама ти якось більше оприділено думала.

Алочко я тебе прошу не розгублюйся думками і не розділюй своєї уваги на різні боки. Бо якось походить, що ти як на пловучому льоду не йдеш, а сповзаєш то в оден бік то в другий і в третій — куди лід наклонно похилиться течією.

Ала будь рішучіша і не підчиняй себе капризним намовам, а то буде потім прикро і жалко. Ти знаєш, що я тобі не ворог. Дуже мені хочеться поговорити з тобою, але так на чистоту. Алочко поступай так щоб не було потреби тайити ся і ховати свої поступки. Алочко такі поради і нашенпи, що направляють життя в сурогат благополучія, одкидай, бо на самім ділі то грязь і слякоть.

Алочко дорога благаю тебе послухай то побачиш що життя набере повного підйому і чудесного щасливого змісту.

Чи згода, Алочко? Цілую кріпко сподіюся скоро тебе побачити. М

Можливо що мені може завтра або позавтрі треба буде до Харкова поїхати до Червонозаводського Театру, тогді дам телеграму тобі.

Будь вірна нашому договору Алочка.

Конверт:

Харків
Вул. Червоних Письменників 5,
Буд. «Слово», кв. 12
Аллі В. Гербурт

ЛИСТИ З УВ'ЯЗНЕННЯ

11. Лист Бойчука до Алли Гербурт від 07.12.1936.

Дорога Аллочка!

Так склалося, що в найтрудніший для тебе і найвідповідальніший для нас обоїх час, ти оставлена на свої власні сили. Дуже тебе прошу, буд(ь) витривала духом не піддавайся розпачі.

Я думками і почуттями близько тебе, хоч не можу зараз з тобою бачити ся. Мене дуже мучить свідомість що ти в таку хвилю не можеш надіятися на мене, на мої заботи і старання про тебе.

Прошу тебе дуже, не зважай на ложний стид і пиши мені. Тут люде вище обивательських пересудів.

Напиши мені як твоє здоровля, що зараз з тобою діється?

Чи твої ілюстрації до книжки прийняли, чи ще й досі не вирішено? За мене не турбуйся. Я досить добре почуваю себе на здоровлі, читаю і пробую децю рисувати, та багато думаю.

Бувай здорова не падай духом.

7/XII 1936. М Бойчук
Київ
Інститутська №5
Н.К.В.Д. У.С.Р.Р. с.п.о.
Слідчому М. І. Хаєту
для М. Л. Бойчка

12. Лист Бойчука до Алли Гербурт від 03/І/1937

Аллочко Люба Кохана!

Благаю тебе памятай вірно, памятай щиро і памятай довго. Обіцювала мені додержуй слово не забувай. Нарешті я одержав твого листа. Твої милостиві слова обрадували мене обвіяли теплом як промінь сонця що через холодну хмару просіяє. Я щасливий що ти за мене не забуваєш. Як я прагну такої можливості щоб я міг віддячити тобі за твоє добре серце, що виявляє стільки ласки до мене. Мені дуже хочеться побачити те маленьке сотворіння — донечку нашу. Чи маєш чим кор-

мити її? Кажуть що дітям добре давати сок мандаринок, з винограду і взагалі з фруктів. Хочеш її назвати Ганною, таке ім'я було моєї матері, так що воно мені тим рідніше буде. Зрештою назови як хочеш, як назвеш, то мені мило буде.

Бажаю тобі з дочкою із Гайочком, щоб вам цей новий рік щасливий був. Я сподівався що на сей рік вже будемо разом з тобою жити, а складається так, що ще не відомо як воно буде.

Я радий що хоч разом з тобою ми поїздили і побачили Ермітаж, Рускій музей і виставки сучасних художників у Ленінграді та музеї і виставки Москви, та й саму Москву обновлену. Хочь ти була через стан твого здоров'я не дуже способна захоплювати ся тими вражіннями, але мені всеж остається гарний спомин, що хоч так ми разом їздили і разом роздивлялися багато чудесних творів великих художників. Добре що ти живеш у Віриній кімнаті, там хоч в репродукціях у книжках зможеш оглядати те що ми в оригіналах у Ермітажі бачили. Алочко ти пишеш — «Я не пишу про всі свої болячки», а ти напиши. Чи справді ти маєш з чого жити не скривай, коли зараз потребуєш то хоч 100 карбованців тобі вишлю. А коли ти заробиш як виздоровієш, то мені віддаш як мені треба буде.

При забезпеченню тут хлібом, та три рази в день гарячою їжею і чаєм, то мені можна обходити ся без загрози здоров'ю — з малими коштами мені тут зараз децю з дому передають. Маю декілька художних книжок, папір до рисованя, олівців. Передавали мені децю з їжі жирів, яблук, мандаринів, лимонів та сушених фруктів. Тут докуюповую собі децю — сахар, тютюн тощо. Як що будеш у Києві, то гадаю що нам можна буде побачитися, а як маленька донечка буде з тобою, то прийдеш з нею. Слідчий про тебе і про дочку знає і сам мене понукає щоб я не занедбував тобі писати. Я гадаю що він не буде заперечувати щоб нам побачитися. Тимчасом пиши мені Алочко хоч коротенькі листи, а пиши часто. Коли будеш гуляти з дочкою то може хоч у якого небудь халтурника фотографа у саду знімешся з нею і пришлеш мені в листі, щоб я мав уяву про тебе і невидане немовлятко, як ви разом виглядаєте. Не переставай рисувати з натури і вивчати майстрів Мікель Анджельо, Тінторето, Тіціяна, Рембрандта і мініятури всхідні, такі як ми бачили зарисовані Рембрандтом. Пригадуєш? Зарисовуй собі уважно і вдумчиво, то

розгадаєш мисль майстра. Працюй над собою, то будеш почувати себе вдоволеною і не загубиш моральної рівноваги. Поважна праця дає глибоке моральне зосередження і почуття внутрішнього піднесення. Ще тебе дуже прошу не води компанії з пустими скучаючими знайомими своїми і Віриними, бо це тільки опошляє життя, а працюй якнайбільше сама собі, маєш хороші книжки це як хороші друзі.

Вивчай нові досягнення радянських художників — малюй фарбами. Я так увійшов в смак малювати картини, що зараз дуже мені прикро що я на якийсь час позбавлений можливості працювати фарбами. Зараз можна тільки олівцем рисувати і то до сего часу я ще не встиг нічого такого нарисувати, що було б чим похвалитися. Пиши мені за себе і дочку. Прошу тебе Алочко, бережи себе, я надіюся на тебе — на твою совість, що як мені обіцявала так і буде. Люблю тебе дуже і дуже тобі вірю. Поцілуй за мене маленьку донечку.

Бувайте здорові мої рідні дорогі. МБ

P.S. Оце одержав твого листа з 28/XII з браслеткою донечки, напишу відповідь в слідуючому листі. Тим часом дякую за відомості, листи твої доходять справно.

3/I 1937 МБ

13. Лист Бойчука до Алли Гербурт від 19/I/1937

Люба Алочко!

З листа твого останнього бачу що ти заклопотана, бо через розсіяність ти написала дату «10/XII» 11/XII 1937 замість 10/I, 11/I. А помімо того в листі стільки живости, що з него повіяло твоїм теплим оживляючим віддихом на мене. Розлука з тобою мене дуже болюче тривожить. Я пориваюся до тебе, мої почуття і думки наболіли, як крила у тої птиці що в клітці поривається летіти. Тепер я перевірів повноту мого почуття, яка ти мені рідна і сердечно близька. Хоть судьба нам не дуже сприяє, а я не трачу надії, що будемо разом жити з тобою і маленькою донечкою.

До сего часу я не зневірився, хоч дійсність не наздогоню ніяк, вона тікає як міраж. Алочко будь постійна, додержуй слова і нехай твої почуття неугасимо підтримують теплоту твого відношення до мене. Ти згадала про Гофмана і єго роз-

мову з Юлією, я за тебе пам'ятаю і з гадки ти мені не сходиш в день і в ночі мені снишся.

Мене радує що ти удачно поробила ескізи, гадаю що це повинно пробудити в тобі упевненість та віру в свої сили і здібності. Може перестанеш завидувати іншим художникам, що у них не краще а тільки інакше як у тебе получается, а тобі свої роботи надокучають і тому у других перестаєш бачити недостатки. Свої недостатки треба нещадно перемагати, а коли на якісь зразки задивлятися, то вибрати достойних майстрів.

В якій клініці ясла, куди хочеш дитину віддавати? Певно там де алея великих дерев з воронячими гніздами. Коли там гарно улаштовано, то для тебе буде дуже зручно, зможеш свободніше працювати. Пишеш, що дівчинка вже кільця вириває. Ого! Що ж то за силачку ти народила, вона скоро підкови ломати буде. От як виросте будеш мати заступницю і помішницю. Яка ж вона собою? Мені здається повинна бути гарна. Коли в тебе вдалася то напевне хороша буде, а коли в мене то гадаю, що також нічого — бо у мене сестри гарні на вроду. А як ти записала Ганусю, на чий прізвище? Гербурт чи на моє. Ти мені не писала про це. Напиши мені дорога Алочко. Котра сестра, старша чи молодша явилася з пиріжками святкувати твій день народження. Мені здається, що це молодша сестра, вона більше хазяйновита коло кухні. Передай сестрам від мене привітання. Що ж там Гайочок, не маєш з ним тепер клопоту? Хто его доглядає? Та старенька, що ти договорила? Гайок ще не почав до школи ходити? «Погремушка» у нас кажуть калатальце. Ти пишеш що не знаєш як звати.

Поспішаю, а тому на цьому кінчаю листа. Пиши мені.

Бувай здорова

МБ

19/І 1937

Київ –

Інститутська 5, Н.К.В.Д. УССО спо

Комендатура

Слідчому М. І. Хаєту

Для арестованого М. Бойчука

14. Лист Бойчука до Алли Гербурт від 21/IV/1937

Алло моя люба дорога!

Я щасливий що маю нарешті листа від тебе за 15/IV передостанній твій лист за 8/III я давно получив, з того часу писав тобі разів п'ять, мене дуже тривожило, що не получав довго відповіді від тебе, може мої листи через переміну твоєї адреси до тебе не дійшли?

Писав тобі, щоб ти особливо берегла своє здоров'я. Як тобі з дитиною трудно раду собі давати, то звернися до Софії Олександрівни, щоб вона на утримання дитини прислала грошей. Вона сама мені в останньому листі писала про це запитуючи «Як мається сестричка Петруся (маючи на увазі нашу донечку) чи не треба їй допомагати?». Я просив щоб вона допомагала, не знаю тільки чи лист до неї дійшов. Ти сама від мого імені нагадай їй (С.О.) Про це, я не сумніваюся що вона буде з охотою допомагати забезпечувати дитину, як тільки буде у неї можливість. Чи ти ще не мала від неї посилок чи грошей?

Алочко всі мої розмови з тобою про мої почуття до тебе були правдиві і зараз нічого не змінилося, тільки на жаль все зависло в мріях і в снах. Позавчора мені снилося, що бачу тебе з Ганусею в кімнаті у тебе. Гануся на долівці лазила і неначе починала вимовляти «мама». Ти мені писала, що хочеш післати мені нову художню книжку, зараз не зручно, коли можна буде, я тобі напишу. Пиши більше про себе і дитину маленьку. Алочко ще раз тобі нагадую, щоб була розсудлива берегла своє здоров'я не лікарствами (бромом) а їжею здоровою і обтираннями водою хоч би раз в день і фізкультурними зарядками. Не забувай, що твоє здоров'я то єдине надійне забезпечення життя твоїх дітей на сей час. Я на здоровлі відчуваю себе добре. Чи ти не маєш наміру бути в Києві, я просив тут, щоб на випадок як ти будеш в Києві мені дозволи побачення з тобою, досі ще не маю відповіді. Як буду мати дозвіл то напишу. Пиши чи для тебе це можливо?

Бувай здорова, цілую міцно тебе і дитину.

МБ

**Лист Аллі Гербурт від Віри Дражевської б/д,
1937 р.**

Алла!

Побачення я не мала і раніш як через місяць получити не можна. Марусі дали випадково.

Слідчий мені сказав що обвинувачують їх по статтях 54,8 та 54,11, судить буде військовий трибунал, «вищої міри» не буде. Деся вишлють, але швидко слідство не закінчиться, не раніш як через 3-4 місяці, можна думати значит, що сидітимуть і рік.

Я через свого слідчого Проскурнякова (той же що Ванькин) передала записку М. Л. де написала все що ти просила. Відносно того, як реєструвати він ніякої поради дати не міг. Питав чому ти нічого не пишеш. Взагалі я переконалась що ховати якісь зв'язки, чи щось підтримувати чи не підтримувати — байдуже абсолютно.

Пиши М.Л. на прізвище Хаєта і пиши більше вони все передають.

Я ще раз остаточно переконалась яка дубина Маруська!

3. Всі роботи Ваньки вона може взяти — я питала у слідчого (я їй напишу окремо)

4. Він дивується чому вона не дзвонила, між іншим, вона дала мені помилковий № телефону — 5-27, тоді як його номер 3-57.

Може вона переплутала.

Скажи їй що я передала Ів.Ів.(Падалка) 30 карб., цигарки і записку. Взагалі настрій у слідчого якийсь чудний. Він якраз дуже привітний і ввічливий, словом так як і треба було чекати. Треба одіслати кудись «бойчукістів» намулявших всім очі.

Ну, то далі видно буде.

Хвилюватись нема чого. Умови у них хороші. Книжки папір та олівці вони мають.

Бувай поки що, напишу ще з Москви. Пиши що там з кімнатою.

Віра.

Лист від Петра Бойчука (син Налепінської і Бойчука)

30/VIII/1940

Вельмишановна Алла Вікентіївна!

Дійсно, довго ми не листувались. Але, нажаль, нічого нового за цей час не трапилось, нічого нового не удалось мені узнати, хоч їздив у Москву та і після того писав у ріжні інстанції. При найменшій новині написав би вам негайно.

Моє власне життя розвивається майже нормально. Зараз оце на 4-му курсі фізичного факультету і своєю спеціальністю цілком задоволений. Трудно приходитьсь з харчуванням влаштуватися.

Оце тільки що вернувся з Кавказа. Мене послали від університета в альпіністський лагерь на 20 днів, а потім я ще з двома товаришами приблизно стільки ж бродив по березі моря. Були в Сухумі, де мене обікрали, в Новому Афоні, в Сочі. Попоїв персиків, прекрасних груш, яблук, слив, динь, винограду, кавунів майже вдоволь.

Перед самими виїздом захворів на малярію і їхав у потязі дуже погано. В Ростові мене зняли з температурою 40° і я пролежав там сутки. Ледве доїхав до Києва і доповз до своєї кімнати з карбованцем в кишені. Тут з т 40° прочитав Вашого листа, а оце вже другий день нема припадків і я трохи вичунав наче. Через 2 дні починається заняття в університеті.

Напишіть подробище про себе і про Ганнусю, як ви з нею живеєте, що це за Дровнино, пришліть фотографії з Ганнусі.

Коли ще раз буду в Москві, то чи спішемоь, і, якщо Ви взагалі їздите в Москву, зустрінемоь в Москві, чи я заїду до Вас.

Поки що ж жду від Вас листа. Бувайте здорові, поцілуйте за мене Ганнусю.

Петро

30.VIII.1940

Московская область

Уваровский район

Пр. Дровнино

Дровнинское педагогическое

училище

Алле Викентьевне Гербурт

Додаток 3

Пані Алла Йогансен

Ратзерфорд, Н. Джерсі Квітень 1974

Дорогий Пане Лавріненко!

Колись я обіцяла Вам написати все те, що я пам'ятаю про день 13-го травня 1933 року — день загибелі Миколи Хвильового.

Я б мусіла чути його постріл, бо моя кімната в будинку «Слово» містилася над його кімнатою — він жив на третьому поверсі, я на четвертому, але так склалося, що на той момент я вийшла на пів години з дому. Я була в той час у Вас. Ви жили зовсім близько. І от чому: я спішно кінчала нарис про подорож до Донбасу і мені треба було уточнити деякі технічні терміни. Майк Йогансен не міг мені допомогти, сказав, що Хвильовий зараз скликає всіх товаришів до себе — має щось важливе їм сказати і Майк мусить ще декого повідомити. Побіг вниз по сходах. Було коло десятої години ранку. Я не хотіла чекати і вирішила піти до Вас. Ви жили зовсім близько в комплексі нових будинків «Червоний Кондитер». День був чудовий, дуже травневий з дуже блакитним небом.

За допомогою Ваших мовних знань і словників я з'ясувала, що було треба, пояснивши, чому Йогансен не міг мені допомогти. Що хоча й не рідко Хвильовий скликає товаришів ваплітовців, але на цей раз справа особливо поважна, бо щойно вчора Затонський знову викликав його до себе і цікаво було довідатися, яка буде розв'язка, який новий напрямок прибере течія Хвильового; що Хвильовий ходить чим далі все більш похмурий. Від Йогансена, який дуже ніжно ставився до Хвильового, цінував його за всі його виняткові якості і завжди своїми енциклопедичними знаннями йшов йому на допомогу (до того ж не раз їздили вони разом на полювання), від Йогансена, отже, я знала, як гостро Хвильовий переживає трагедію селянства. Що відносини його з партійною верхівкою все більше загострюються. Кожного разу, як Хвильовий одержував від Парткому їхати на село виконувати свій партійний обов'язок — розкуркулювати і відбирати в селян останні харчі, він

страшно напивався і замикався у своїй кімнаті. Тоді дивував нас — поки ми не знали причини — стукіт і гуркіт в ній — особливо коли упавши на підлогу, він щосили бив у двері чоботами. Сполохана Юля — його дружина — бігала навкруги безпорадно. А на другий день вона одягала чорну шкіряну куртку, на голову будьоновку, ховала у кишені наган і вируждалась до села сама, замість чоловіка. (Юля Григорівна Уманцева була чи не єдина комуністка серед жінок письменників, що жили тоді у будинку «Слово»). По її від'їзді в помешканні наставала тиша і звідти доносились звуки етюдів Черні. То Люба, дочка Юлі, а прибрана дочка Хвильового, повернувшись від знайомих, куди мати відсилала її у критичні моменти, вправляла на фортепіано. Хвильовий дуже любив музику і то з його бажання Люба, закінчивши семирічку, вступила до музичного технікуму. За кілька днів Юля поверталася назад — схудла, невиспана, розтріпана; моторошно було дивитися на її фанатичні, жорсткі темні очі і не хотілося з нею зустрічатися... Але не лише я, але й багато інших відчували до неї вдячність за те, що вона самовіддано намагалась полегшити свого змученого чоловіка.

Чи пам'ятаєте Ви, Пане Юрію, як Хвильового примусили «каятись»? Було повідомлено, що він виступить з «самокритикою», як це тоді називалось. У перелюдненій залі Літературного будинку, на трибуні за столом сиділа президія: один був письменник — здається Куліш (чому всі раділи) і два партійні урядовці. Акція нагадувала іспит у школі, або судову розправу. В ролі учня чи підсудного виступав Микола Хвильовий.

Почалося з біографії, особливо докладно мусив Хвильовий зупинитись на часі після 1917 року. Зі сторони партійних урядовців були намагання спіймати його на якійсь брехні, викрити неув'язку його даних про громадянську війну з історичними фактами. Зі сторони публіки знайшлися свідки, що підтверджували правдивість його слів. Даючи відповіді на політичні теми, Хвильовий, пам'ятаю, не понижував своєї гідності. Засідання було затяжним, неприємно було дивитися на цей енкаведистський сінадріон, я пішла... Не думалося тоді, що через рік в цій, ще більше перелюдненій залі буде стояти труна з тілом письменника.

Тепер повертаюся до того моменту, як я пішла від Вас. На сходах нашого будинку я відчула, що щось трапилося. Двері помешкань повідчинювані, коло дверей помешкання Хвильового — приголомшені, мовчазні юрбляться письменники. Звідти лунають ридання Юлі. Хтось тихо відповів мені «Хвильовий застрілився»... До помешкання нікого не впускали.

Йогансена вдома не було, я прислухалася до підлоги: зовсім тихо, тільки голосіння Юлі. Не знала, що мені робити, а щось треба було робити і я пішла до Вас знову. Поки Майк повернеться — повідомити Лавріненка про розв'язку. Я ще й зараз можу досить детально описати Вам Вашу кімнату, хоча я ніколи до і після цього дня в ній не була. Врізується у пам'ять те, що бачиш в момент нервового напруження. Я стояла коло дверей біля вашого кухонного столика і мусіла повторити повідомлення двічі, поки Ви його собі усвідомили.

Те, що оповів мені Йогансен, повернувшись додому, в основному зівпадає з тим, що подано у Вашій книзі «Зруб і парості». Ось імена деяких письменників, що були у помешканні Хвильового в момент його трагічної смерті: Куліш, Досвітній, Яновський, Бажан, Йогансен, Смолич, Сенченко, Слісаренко... Хвильовий дуже уважно звертався до кожного, розпитуючи про біжучу роботу і творчі плани. Він був серйозний, діловий і здавалося — у добром настрої. Тоді сказав, що хоче децю прочитати зі свого нового твору, і вийшов до своєї кімнати, щоб узяти рукопис. Нарешті товариші, помітивши, що він щось довго не повертається, рішили послати до нього когось і тільки но Куліш попрямував до дверей, як розлягся постріл. Всі кинулися до Хвильового, але він уже не був живий. На письмовому столі лежала записка і де-хто з письменників, в тому числі і Йогансен, встигли прочитати такі слова:

«Арешт Ялового є розстріл нашої організації.

З нас зроблено контр-революціонерів. За що?

За те, що ми були справді комуністи. Сьогодні

13-го травня... Ах. Як я люблю життя...»

Далі товариші не встигли прочитати, бо той, хто був сексотом (існувала тверда думка, що Досвітній, нібито найближчий друг Хвильового — був його

«тілохранителем»), схопив і сховав записку, сказавши, що Хвильовий був комуніст, і цей важливий документ мусить спершу потрапити до рук Парткому, а потім оприлюднений.

Йогансен сказав іще, що коло тіла Хвильового буде стояти і уже стоїть почесна варта письменників, що Любу відіслали до Шумських, Альму — мисливського собаку, відвели до Кулішів і що я можу піти до Юлі, змінити жінку, яка була коло неї. Я принесла валеріанку, клала на голову і серце холодні компреси... Юля кидалася на подушці, трусилась, голосила і все повторювала: «Коля, Коля... що ти зробив, Коля... як ти міг це зробити... Чому ж ти мені нічого не сказав, Коленько...»

Дорогий Пане Лавріненко!

Не могла Вам раніше послати «Листа до Лавриненка», бо ми власне перетранспортовувались (!) до Rutherford'у і тим була зайнята вся увага.

Бажаю Вам всього добра!

А.Й. 08.07.1974¹³⁴

Alla Herburt

8 Munchen 54, Diamant str. 16/11. 16
ноября 1965

¹³⁴ Лавріненко Юрій Box 3, Folder 11

Додаток 4

В Шведскую Королевскую Академию
Стокгольм

ДЕЛО: Награждение Нобелевской премией члена ЦК КПСС М. Шолохова

MATTER: Awarding Mrs. M. Sholokhov with the Nobel prize for literature

Многоуважаемые господа жюри!

Недавно вы Присудили Нобелевскую премию советскому писателю М. Шолохову за повесть «Тихий Дон». Узнав об этом, я сочла своим долгом поделиться с Вами воспоминаниями, связанными с 30-ми годами, когда вышел первый том «Тихого Дона» Шолохова. Я жила тогда в СССР.

Может быть, сказанное мною поможет Вам глубже понять это произведение, а именно ту его двойственность — формальную и идеологическую, о которой часто упоминают литературные критики, объясняют ее по разному, оправдывают ее требованиями партийной цензуры.

Один из них Ю. Терновский (Библиографический бюллетень, Мюнхен, август 55 г.) пишет:

...Шолохов фаворит партийной знати. Но ведь Шолохова писателя любят также многие тысячи людей, противников этой власти, которой он обязан своим благополучием. Как же это могло случиться? Почему Шолохову благодарны и те и другие...

...Объяснение, очевидно, следует искать в двойственности самого Шолохова: его общественно-политическая деятельность целиком подчинена интересам партийных вельмож; что же касается литературного творчества, то хотя оно во многом и потрафляет вкусам этих людей, но есть в нем что-то такое, что никак не соответствуют вкусам партийной пропаганды и остается органически чуждым ей элементом.

...Читатель запоминает и любит все шолоховские образы, которые не носят в себе следов партийного начала; и выписаны они настолько ярко

и в общем правдиво, наделены такими духовными особенностями, что поставленные рядом партийцы и прочие активисты выглядят и бледно и непривлекательно.

...Шолохов умеет брать за сердце, ему удастся горсточкой душевный слов заставить читателя забыть о словесной шелухе, щедро рассыпанной на шолоховских страницах — там, где автор «становится на горло собственной песне».

Мои воспоминания касаются некоторых подробностей творческого метода М. Шолохова, которые объясняют эти противоречия.

Летом 1934 года писатель Иван Днестровский, тяжело больной туберкулезом, позвал некоторых своих друзей и знакомых к себе в свою квартиру в Харькове, ул. Красных писателей дом «Слово» и рассказал такую бль:

Гражданская война 1919-1920 года близилась к концу. Красные напирали на отступающие в беспорядке белые и казачьи части. Днем производились военные операции, брали в плен, а ночью расстреливали пленных. Бой, собственно, и заключался в этих массовых расстрелах. Ночь была громче дня от пулеметного огня и предсмертных криков. Иван Днестровский, мобилизованный коммунистами, к своему счастью не принимал участия в расстрелах: ему, слабому после перенесенного сыпного тифа, удалось устроиться полковым писарем, и он дежурил в помещении командира.

Однажды на рассвете, после очередной кровавой расправы над казачьими офицерами, командир вошел в помещение с деревянным чемоданчиком в руках. Это не было удивительным, т.к. вещи расстрелянных расходились по рукам победителей. В чемоданчике оказались объемные рукописи. Часть их командир передал Ивану Днестровскому со словами: — Ты, Ваня, у нас литератор, понимаешь в литературе, возьми, почитай и скажи стоит ли чего эта писанина.

Рукопись произвела на Днестровского сильное впечатление: это была настоящая большая литература, но антисоветская. Об этом он сказал командиру, возвращая рукопись.

Через восемь лет, читая только что вышедший и сразу нашумевший роман «Тихий Дон», Днестровский был поражен, узнав в нем произведение, которое, в дни

гражданской войны, командир давал ему для оценки. Но оно было переделано так, чтобы сделать его просоветским.

Фамилию того расстрелянного офицера Днепровский называл, но я забыла. После некоторых колебаний, Днепровский поехал в Москву. Сведения о Шолохове, которые он получил в тамошних литературных кругах не противоречили наличию плагиата.

Бывший участник гражданской войны, маляр, грузчик, конторщик Шолохов с 1922 г. проживает в Москве. Малообразованный, но не лишенный литературных способностей, неглупый парень, уже с 1923 г. пробует печататься. Настоящий успех приносит повесть «Тихий Дон», вышедшая в 1928 г. Некоторым литераторам, знавшим Шолохова, бросалось в глаза то, что достоинство произведения, особенно первой части, не соответствовало уровню развития автора и его знанию казачьей жизни. Его внезапное уединение в донскую глушь они объясняли необходимостью сделать свое авторство «Тихого Дона» правдоподобным, а для этого изучить быт, нравы и диалект казаков, которые так хорошо переданы в «Тихом Доне».

Иван Днепровский явился на аудиенцию к М. Горькому, который возглавлял «Горьковский комитет» при Союзе писателей и рассказа ему о своем открытии. Горький очень внимательно выслушал, обещал выяснить дело и просил придти за ответом через день. Напрасно ходил Днепровский целую неделю в Союз писателей в надежде на свидание с Горьким. Горький не принимал по болезни и скоро лег на лечение в Кремлевскую больницу. Один служащий московского Госиздата, знакомый Днепровского, сказал ему, что вскоре после выхода «Тихого Дона» в бухгалтерию Госиздата приходила пожилая дама и просила выплатить ей гонорар за произведение ее сына. Но об этом говорить нельзя, — сказал служащий, — и лучший тебе совет, Ваня, поезжай домой и больше никогда и никому про это не рассказывай...

Но Днепровский все же рассказал. Об этом узнало немало людей. Но они молчали. Приходили Днепровского арестовывать, но не взяли ввиду крайне тяжелого состояния здоровья. Его друга, драматурга М. Кулиша арестовали 7-го декабря, когда он шел на похороны Днепровского.

Это было время сталинского террора, когда в стране погибли миллионы людей в северных концлагерях и от организованного партией голода — во время коллективизации. Это было время «небывалой в истории человечества расправы, небывалого погрома душ, небывалой казни человеческих сердец. Это было время, когда партия в буквальном смысле наступила на горло литераторов. В 1930 г. в Киеве и Харькове печаталось 259 писателей. После 38 г. их печаталось только 36. По приблизительным данным исчезновение 223 писателей расшифровуется так:

Расстреляно — 17

Сослано, расстреляно и замучено в концлагерях — 175

Пропали без вести — 16

Умерли своей смертью — 7

Эта таблица объясняет молчание. Как раз в это время гуманист Шолохов вступил в компартию. Оно как нельзя более способствовало карьере Шолохова, в частности помогло ему потопить правду. Слишком позорная и потому неудобная для культурного общества, она теперь уже никому не нужна, кроме литературоведов: она объясняет двойственность в произведениях Шолохова, не двойственностью самого автора, а наличием двух авторов, причем различных по мировоззрению, культуре и таланту. А как это могло случиться, вы теперь имели возможность узнать. Теперь Вы, как и мы будете молчать — ведь свидетелей нет, единственными свидетелями для читателя, одаренного литературным чутьем, могут быть сами страницы «Тихого Дона». Они ему подскажут, что:

Читатель запоминает и любит те шолоховские образы, которые не носят в себе партийного начала, потому что они написаны казачьим офицером, художником слова, обладателем литературной культуры и вкуса. Именно поэтому они выписаны ярко и правдиво, а партийцы и прочие активисты выглядят бледно и непривлекательно, потому что они принадлежат руке Шолохова.

За сердце брать умеет рука убитого офицера, ему удастся даже горсточкой слов заставить читателя забыть о словесной шелухе, которую щедро рассыпала на страницах руки Шолохова.

Потрафляет вкусам партийных вельмож так же рука Шолохова, но то что-то, что никак не соответствует интересам партийной пропаганды и остается органически чуждым ей элементом, — принадлежит перу убитого автора, это те живые краски, которых не удалось убить даже Шолохову.

Не на «горло собственной песни» становится Шолохов, но на горло песне убитого офицера...

Это его, убитого автора, любят тысячи простых людей, противников той власти, которой один обязан смертью, а другой своим благополучием. А партийные вельможи любят члена ЦК КПСС Шолохова. Вот почему автору «Тихого Дона» благодарны и те и другие.

Я не имею намерения повлиять на Ваше решение о награждении Шолохова; я посылаю свое письмо с анонимной подписью и этим избавляю Вас от надобности формально на него реагировать. Я свидетельствую о предсмертных словах Ивана Днепроовского только во имя правды, которая есть одной из основ мирового престижа Вашей Академии. И если это свидетельство поможет Вам понять, как...

Про эту историю с давних времен знает также проф. Иван Майстренко, проживающий: 8 Мюнхен, Шенштр 706¹³⁵

¹³⁵ Rare Books and Manuscripts, Butler Library, Columbia University Bakhmetief Coll. Lubov Drazhevs'ka Coll. Box II-2

Наукове видання

Оксана Ременяка

Алла Гербурт-Йогансен: портрет на тлі епохи і людей

Українською мовою

Редактор — Ірина Ковальчук

Дизайн, верстка — Володимир Гончар

vdhonchar@gmail.com

Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України

01133, Київ, вул. Євгена Коновальця, 18-Д

офіційний сайт

www.mari.kyiv.ua